

Romano džaniben

časopis romistických studií | 2 | 2023

Romano džaniben

časopis romistických studií | 30. ročník | 2/2023

Na obálce:

Z demonstrace na podporu práv Romů a proti vládě | Praha, před Úřadem vlády ČR, 13. 7. 2023 |

Foto: Petr zewlakk Vrabec

Obsah

Jan Ort

Sekuritizace a bezpečnost Romů.

Úvod k tematickému číslu Romano džaniben

5

RECENZOVANÁ ČÁST

Filip Pospíšil, Lucie Trlifajová

**Sekuritizace zespodu. Jak politiky nulové tolerance
utvářely český sociální systém**

15

Ana Ivasiuc

Víc než zbraně slabých: Rezistence Romů vůči sekuritizační politice

41

RECENZNÍ ČLÁNEK

Lada Viková

**Nad knihami bratrů Bangových a Elišky Tanzer:
Vykročení k literárnímu mainstreamu?**

67

NERECENZOVANÁ ČÁST

Renata Berkyová

Literární příspěvky romských autorů na téma bezpečí

95

Stano Daniel

Malé město

97

Mária Hušová

Maru

101

Marie Demeterová

Škola a dítě

107

Květoslava Podhradská

Sam savore jekh džene? / Jsme si všichni rovni?

108

Emilie Gazsiová

Biš the štar ori andre dar / Čtyřiaadvacet hodin ve strachu

114

Jan Ort, Renata Berkyová, Petr zewlakk Vrabec Situace Romů v České republice v kontextu ruské invaze na Ukrajině. Fotografie Petra zewlakk Vrabce	129
---	------------

RECENZE | ANOTACE

Paloma Gay y Blasco a Martin Fotta (eds.): <i>Romani chronicles of COVID-19: Testimonies of harm and resilience</i> (Edit Szénácssy)	145
---	------------

Jan Ort: <i>Harmonie soužití. Romové jako místní obyvatelé východního Slovenska</i> (Stano Daniel)	149
---	------------

Iliana Sarafian: <i>Contesting moralities: Roma identities, state and kinship</i> (Lada Viková)	155
--	------------

Sekuritizace a bezpečnost Romů.

Úvod k tematickému číslu *Romano džaniben*²

Předkládané číslo je tematicky zaměřené na sekuritizaci Romů, způsoby, jakým na ni samotní Romové reagují, ale i šířeji na to, jak Romové nahlíží otázky vlastní bezpečnosti a jejího ohrožení. Sekuritizaci zde obecně chápeme jako „[p]roces, v němž jsou složité problémy související s ekonomickým a sociálním systémem, spravedlností, menšinovými právy a integrací různých skupin ve společnosti redukovány na otázky bezpečnosti“ (Ripka a kol. 2016: 5). Tento proces je přitom možné sledovat nejen na úrovni diskurzivní, ale i v rovině konkrétní praxe (van Baar a kol. 2019a). Editoři sborníku *The securitization of Roma in Europe* (Sekuritizace Romů v Evropě) současně zdůrazňují, že v této souvislosti je nutné sledovat nejenom procesy, ve kterých se Romové ocitají v pozici objektů sekuritizace, ale i různé formy romského aktérství, tedy „desekuritizaci“ jako způsob přerámování dominantních diskurzů a různorodé reakce na vlastní sekuritizovanou společenskou pozici (tamtéž). I vzhledem k tomu, že tomuto druhému aspektu bylo oproti studiu protiromských politik věnováno výrazně méně pozornosti (viz např. Grill 2018, Ivasiuc v tomto čísle), chceme se zde zaměřit právě na to, jak otázky okolo vlastní bezpečnosti a sekuritizace nahlíží samotní Romové. To je přitom ve shodě nejenom se silícím (dekolonizačním) důrazem mezinárodní romistiky na aktérství Romů, ale i s dlouhodobým zaměřením našeho časopisu (viz Hübschmannová 1994, též Hrešanová 2023, Ort 2023).

V českém a slovenském kontextu stojí ve vztahu k danému tématu za pozornost výzkumná zpráva, která slouží jako podkladový materiál pro práci policie, obcí i státu ve vztahu k „sociálně vyloučeným lokalitám“ a je zaměřená právě na bezpečnost a sekuritizaci Romů (Ripka a kol. 2016). Autoři zprávy vychází z několika desítek hloubkových rozhovorů s romskými obyvateli takto vymezených lokalit, zaměřených na jejich koncepty bezpečí a způsoby zabezpečování se. Soustředěně se pak danému tématu (především s důrazem na sekuritizaci Romů a prostorů označovaných jako „sociálně vyloučené lokality“) věnuje Václav Walach, který i ve spolupráci s dalšími autory a autorkami (navázanými zejména na Západočeskou univerzitu v Plzni) kombinuje disciplíny politologie a kritických bezpečnostních studií či kriminologie s etnografickým výzkumem a přístupy sociální antropologie (např. Brendzová a kol. 2021, Crețan

¹ Jan Ort je romista působící na Etnologickém ústavu AV ČR. E-mail: ort@eu.cas.cz

² Jak citovat: Ort, J. Sekuritizace a bezpečnost Romů. Úvod k tematickému číslu *Romano džaniben*. *Romano džaniben* 30 (2): 5–12.

a kol. 2022; Kupka 2021; Kupka a kol. 2021, 2022; Toušek a kol. 2018; Walach 2014, 2015, 2018, 2020; Walach, Císař 2013). Mezi dalšími výzkumníky, kteří se tématu v našem regionu dlouhodoběji věnují, je možné zmínit antropology Lucii Trlifajovou a Filipa Pospíšila (např. 2023), kteří svými texty navazují na dřívější obdobně tematicky laděné výzkumné zprávy (pro přehled viz Trlifajová, Pospíšil v tomto čísle). Nakonec, politolog Huub van Baar, kterého lze považovat za předního autora zabývajícího se sekuritizací Romů (viz např. van Baar 2011a, 2017, 2021; van Baar a kol. 2019), vychází ve svých textech mimo jiné i z českého a slovenského kontextu (např. Powell, van Baar 2019; van Baar 2011b, 2012).

Sekuritizace Romů je nutně navázána na protiromský rasismus, respektive rasizaci Romů, a dotýká se celé řady souvisejících fenoménů. V této souvislosti tak lze výčet relevantní literatury pro český a slovenský kontext výrazně rozšířit. Bez ambice na představení vyčerpávajícího seznamu literatury lze alespoň upozornit na některá typická témata: nomadizace Romů a snahy o kontrolu jejich pohybu (Donert 2017, Hajsáková 2020, Sokolová 2008, Spurný 2011); sterilizace romských žen ve jménu kontroly kvality populace (Sadílková 2019); chápání Romů jako hygienického nebezpečí (Donert 2017), což se nedávno silně projevilo při pandemii Covid-19 (viz Gay y Blasco, Fotta 2023, recenze viz Szénássy v tomto čísle); kriminalizace Romů (Baloun 2022); způsoby utváření jejich veřejného obrazu (např. Sedláková 2022); ghettoizace, respektive rasová segregace a teritoriální stigmatizace (např. Ficeri 2022; Filčák, Ficeri 2021; Ort 2021, 2022) a návazné politiky vysídlování/přesídlování (Doboš a kol. 2023, Ort [v přípravě], Sadílková 2017). Mnohé z uvedených případů současně ukazují, že důležitými hybateli sekuritizačních procesů jsou nejen různé složky státního aparátu (od centrální po lokální úroveň), ale i další aktéři, včetně běžných občanů (např. sousedů Romů v konkrétních místech). Pro potvrzení různorodosti aktérů, kteří produkují protiromské sekuritizační diskurzy, je možné připomenout chápání Romů jako ohrožení životního prostředí ze strany zdola lokálně formovaného environmentálního hnutí (Filčák, Škobla 2019). I při sledování výše vypsáných témat přitom někteří autoři a autorky zohledňovali romskou aktérskou pozici, když sekuritizaci sledovali skrze konkrétní zkušenosti Romů a způsoby jejich reakcí na popisované procesy, respektive ve vztahu k romským strategiím sociability (např. Abu Ghosh 2008; Donert 2017; Grill 2015a, b, 2018; Hajsáková 2020; Ort 2021, 2022, 2024; Sadílková 2016, 2017, 2020).

Příspěvky v tomto čísle na téma sekuritizace a bezpečnosti Romů nahlíží skrze různé přístupy a důrazy. Lucie Trlifajová s Filipem Pospíšilem představují kontext vzniku politik „nulové tolerance“, které odhalují jako politiky zaměřené primárně na Romy, respektive určitou část romské společnosti, a to skrze silnou asociaci s kategorií „nepřízpůsobivosti“ a se sekuritizovaným prostředím „sociálně vyloučených lokalit“. Kromě toho, že autoři studie pro české prostředí dobře shrnují provázanost neoliberálních politik se sekuritizací Romů, inspiřují

i ke sledování určitých historických paralel. Například situace, ve které centrální politika státu reaguje na zájmy lokálních úřadů (tak jako v případě geneze politiky „nulové tolerance“), je popsána pro dřívější politiky vůči Romům v Československu (Spurný 2011), ale i jinde v Evropě (Lucassen 2008). Nadto, autory popsaný důraz na „likvidaci ghett“ jako prostředí deviantního způsobu života, zřetelně navazuje na snahu o „likvidaci nežádoucích cikánských koncentrací“ v asimilačních politikách socialistického Československa (Ort [v přípravě]). I s ohledem na široký časový úsek, který pokrývá výše uvedený výběrový přehled literatury, je tedy možné konstatovat, že jakkoliv je sekuritizace Romů obvykle dávána do souvislosti s neoliberalizací společnosti (van Baar 2019a), a tedy v případě postsocialistických zemí s jejich porevolučním vývojem, v konkrétních tématech je možné sledovat její historické (dis)kontinuity.

Ve vztahu k danému tématu patří mezi zavedené autorky Ana Ivasiuc – jako spolueditorka je podepsaná pod zmíněným tematickým sborníkem (van Baar a kol 2019b; čtenáře lze současně upozornit na rozhovor, který s Ivasiuc a s Veronikou Nagy vedl Walach [2019]). V tomto čísle představuje Ivasiuc metodologicky inovativní přístup – svůj etnografický výzkum (při kombinaci různorodých výzkumných technik) prováděla nejen mezi romskými obyvateli *campi nomadi* v Itálii, ale i mezi příslušníky policejních složek, kteří nad těmito místy vykonávali dohled. Autorčin primární zájem zde ale zůstává u romské perspektivy. Neomezuje se přitom pouze na zdůraznění Romů jako plnohodnotných aktérů (de)sekuritizačních procesů, ale usiluje o širší konceptualizaci takového aktérství. Vymezuje se vůči chápání romského aktérství v logice konceptu rezistence, tak jak jej rozpracoval Scott (1985, 1990), který podle ní vede k esencializaci zavedených mocenských hierarchií (k diskuzi viz též Ort [v přípravě]).

Recenzní článek Lady Vikové definitivně přenáší důraz na téma bezpečnosti z romské perspektivy. Autorka v něm analyzuje tři autobiografie poměrně mladých Romů, které vyšly v krátkém sledu v nedávné době. Jak upozorňuje Viková, ve všech třech knihách téma bezpečnosti poměrně silně vystupuje – Patrik Banga popisuje policejní násilí na mladistvých Romech v Praze devadesátých let jako běžnou a normalizovanou praxi, Eliška Tanzer podobně zmiňuje policejní razie v části obce obývané Romy na Slovensku. Radek Banga naproti tomu identifikuje zdroje ohrožení bezpečí především ve vlastním rodinném prostředí, zejména pak v osobě otce, kterého popisuje jako násilného alkoholika. Eliška Tanzer nakonec ve svém příběhu cesty ze Slovenska do Anglie líčí zkušenosti s otrockou prací a různými formami sexuálního násilí. Spolu s popisem historie vlastní rodiny (z matčiny strany) skrze mezigeneračně předávané vykonávání prostituce tak připomíná i genderový rozměr tématu bezpečnosti.

V nerecenzované části jsme do literárního oddílu vybrali pět příspěvků romských autorů a autorek, které vzešly z námi vypsané veřejné výzvy. Dva z nich otiskujeme v romštině spolu s českým překladem. Příspěvky shodně přenášejí

důraz ze sekuritizačních politik na každodennost mezilidských vztahů, tedy k měkčím formám narušení bezpečného prostoru. Zároveň je ale patrné, že tyto zkušenosti – jako prožívání obav o přijetí vlastního dítěte ve školním prostředí, vyrovnávání se s vnější představou o studijních (ne)předpokladech, nebo nadřazené jednání na pracovišti – hrají zásadní úlohu při chápání vlastní pozice ve společnosti. Stano Daniel vedle toho popisuje explicitnější formy ohrožení bezpečí, když vzpomíná na protiromské útoky neonacistů v devadesátých letech. Zasazuje je přitom do prostředí malého města, kde se podle něj konflikty neodvíjely výhradně od vztahu Romů a gádžů. Pro deanonymizované prostředí formuluje závěr upozorňující na nutnost nacházení způsobů společného bezkonfliktního soužití (viz též jeho recenze v tomto čísle). V posledním příspěvku popisuje Emilie Gasziová svůj útěk se čtyřmi dětmi od násilného manžela k příbuzným do Anglie. Genderově podmíněné narušení bezpečného prostoru připomíná komplexitu vztahů, které v rámci tématu bezpečnosti a sekuritizace nelze omezit na etnorasovou rovinu. Příspěvky literární přílohy nakonec vybízejí k připomenutí závěrů výše zmíněného výzkumu sekuritizace a bezpečnosti Romů (Ripka a kol. 2016), dle kterého Romové žijící v prostředí sociálně vyloučených lokalit spojují potenciální narušení vlastního bezpečí s obyčejnými každodenními interakcemi ve veřejném prostoru, a i při snížené důvěře v práci policie preferují jako strategii zabezpečování se co možná největší společenskou sebeizolaci, čímž aktivně přispívají k tomu, co je nazýváno „sociálním vyloučením“.

V obrazové příloze představujeme fotografie Petra zewlakka Vrabce, které tematicky spojuje situace Romů v České republice v kontextu ruské invaze na Ukrajině. Diskriminace romských uprchlíků z Ukrajiny je typickým příkladem, ve kterém byli lidé selektivně vnímáni jako bezpečnostní riziko na základě etnorasových kritérií. Později to ale byli někteří Romové v České republice, kteří se aktivně podíleli na utváření sekuritizačního diskurzu vůči občanům ukrajinské národnosti. Na základě popisu různorodých pozic a jednání romských aktérů připomínají autoři doprovodného textu k fotografiím, že za prvé sekuritizaci není možné vnímat jako jednosměrný proces a za druhé, že Romové jsou plnohodnotnými účastníky probíhajících – byť třeba konfliktních – společenských procesů a nevyhnutelně i součástí komplexních mocenských struktur a hierarchií (interetnických) vztahů.

Literatura

- Abu Ghosh, Y. 2008. *Escaping Gypsiness: Work, power and identity in the marginalization of Roma*. PhD thesis. Praha: FF UK.
- van Baar, H. 2011a. Europe's Romaphobia: problematization, securitization, nomadization. *Environment and Planning D: Society and Space* 29 (2): 203–212.
- van Baar, H. 2011b. *The European Roma: Minority representation, memory and the limits of transnational governmentality*. Amsterdam: University of Amsterdam.
- van Baar, H. 2012. Socio-economic mobility and neo-liberal governmentality in post-socialist Europe: Activation and the dehumanisation of the Roma. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 38 (8): 1289–1304.
- van Baar, H. 2017. Evictability and the biopolitical bordering of Europe. *Antipode: A Radical Journal of Geography* 49 (1): 212–230.
- van Baar, H. 2021. The production of irregular citizenship through mobile governmentalities: racism against Roma at the security-mobility nexus. *Mobilities* 16 (5): 809–823.
- van Baar, H., Ivasiuc, A., Kreide, R. 2019a. The European Roma and their securitization: Contexts, junctures, challenges. In: van Baar, H., Ivasiuc, A., Kreide, R. (eds.). *The securitization of the Roma in Europe*. Cham: Palgrave Macmillan, 1–25.
- van Baar, H., Ivasiuc, A., Kreide, R. 2019b. *The securitization of the Roma in Europe*. Cham: Palgrave: Macmillan.
- Baloun, P. 2022. „Metla našeho venkova!“. *Kriminalizace Romů od první republiky až po prvotní fázi protektorátu (1918–1941)*. Praha: Scriptorium.
- Brendzová, A., Walach, V., Kupka, P. 2021. „The landlord treads on them, so everything's fine“: Exploitation and forced mobility in substandard private rental housing in Czechia. *Sociální práce* 21 (4): 132–148.
- Crețan, R., Kupka, P., Powell, R., Walach, V. 2022. Everyday Roma stigmatization: racialized urban encounters, collective histories and fragmented habitus. *International Journal of Urban and Regional Research* 46 (1): 92–100.
- Doboš, P., Jamrichová, K., Mácha, J., Mohyla, O., Novotný, R., Růžicková, M. 2023. Housing as an exception, eviction as everyday life. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 59 (2): 123–147.
- Donert, C. 2017. *The rights of the Roma. The struggle for citizenship in postwar Czechoslovakia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gay y Blasco, P., Fotta, M. (eds.). 2023. *Romani chronicles of COVID-19: Testimonies of harm and resilience*. New York, Oxford: Berghahn Books.
- Ficeri, O. 2022. *Luník IX: Zrod rómskeho geta*. Bratislava: Spoločenskovedný ústav SAV, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV.

- Filčák, R., Ficeri, O. 2021. Making the ghetto at Luník IX in Slovakia: People, landfill, and the myth of the urban green space. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 57 (3): 293–313.
- Filčák, R., Škobla, D. 2019. No pollution and no Roma in my backyard: Class and race in framing local activism in Laborov, eastern Slovakia. In: Harley, A., Scandert, E. (eds.). *Environmental justice, popular struggle and community development*. Bristol: Policy Press, 53–68.
- Grill, J. 2015a. ‘Endured labour’ and ‘fixing up’ money: The economic strategies of Roma migrants in Slovakia and the UK. In: Brazzabení, M. a kol. (eds.). *Gypsy economy: Romani livelihoods and notions of worth in the 21st century*. New York, Oxford: Berghahn, 88–106.
- Grill, J. 2015b. Historické premeny štruktúry medzikultúrnych vzťahov. Formy spoluzití v prípade Tarkoviec na východnom Slovensku. In: Podolinská, T., Hrustič, T. (eds.). *Čierno-biele svety. Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku*. Bratislava: Veda, 146–171.
- Grill, J. 2018. Re-learning to labour? ‘Activation works’ and new politics of social assistance in the case of Slovak Roma. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 24 (2): 105–119.
- Hajská, M. 2020. Forced settlement of Vlach Roma in Žatec and Louny in the late 1950s. *Slovenský národopis / Slovak Ethnology* 68 (4): 340–364.
- Hübschmannová, M. 1994. Predmluva. *Romano džaniben* 1 (1): 3–7.
- Hrešanová, E. 2023. Comrades and spies. From socialist scholarship to claims of colonial innocence in the Czech Republic. *American Ethnologist* 50 (3): 419–430.
- Kupka, P. 2021. Gang in translation: Official and vernacular representations of a “Roma” drug gang in Czechia. *Crime Media Culture* 18 (3): 337–352.
- Kupka, P., Walach, V., Brendzová, A. 2021. The poverty business: landlords, illicit practices and reproduction of disadvantaged neighbourhoods in Czechia. *Trends in Organized Crime* 24 (7): 1–19.
- Lucassen, L. 2008. Between Hobbes and Locke. Gypsies and the limits of the modernization paradigm. *Social History* 33 (4): 423–441.
- Ort, J. 2021. Romové jako místní obyvatelé? Přináležení, cikánství a politika prostoru ve vesnici na východním Slovensku. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 57 (5): 581–608.
- Ort, J. 2022. *Harmonie soužití. Romové jako místní obyvatelé východního Slovenska*. Praha: Karolinum.
- Ort, J. 2023. Sociální mobilita Romů z dekolonizační perspektivy. Úvod k tématickému číslu *Romano džaniben*. *Romano džaniben* 30 (1): 5–24.
- Ort, J. [v přípravě]. *Roma agents of the ‘gypsy question’. Belonging, mobility, and resettlement policy in Czechoslovakia in the 1960s*. Prague: Karolinum Press.

- Powell, R., van Baar, H. 2019. The invisibilization of anti-Roma racisms. In: van Baar, H., Ivasiuc, A., Kreide, R. (eds.). *The securitization of the Roma in Europe*. Cham: Palgrave Macmillan, 91–113.
- Ripka, Š., Pospíšil, F., Ort, J. 2016. *Bezpečnost a sekuritizace Romů v České republice*. Praha: Otevřená společnost. Dostupné z: <https://www.otevrenaspolecnost.cz/knihovna/otevrenka/policie-jako-sluzba-verejnosti/bezpecnost-a-sekuritizace-romu.pdf> [cit. 20. 12. 2023].
- Sadílková, H. 2017. Resettling the settlement. From recent history of a Romani settlement in south-eastern Slovakia. In: Kozhanov, K., Halwachs, D. (eds.) *Festschrift for Lev Cherenkov*. Graz: Grazer Romani Publikationen, 339–351.
- Sadílková, H. 2019. Historie a historiografie nucených sterilizací romských žen v Československu a jejich přesahu do současnosti. Úvod k tematickému číslu *Romano džaniben* 26 (2): 5–18.
- Sadílková, H. 2020. The postwar migration of Romani families from Slovakia to the Bohemian lands: A complex legacy of war and genocide in Czechoslovakia. In: Čapková, K., Adler, E. R. (eds.). *Jewish and Romani families in the holocaust and its aftermath*. New Jersey, London: Rutgers University Press, 190–217.
- Sedláková, R. 2022. Zprávy o Nás i o Nich – zpravodajský diskurz televize veřejné služby o Romech. *Romano džaniben* 29 (1): 27–52.
- Scott, J. 1985. *Weapons of the weak: Everyday forms of resistance*. New Haven: Yale University Press.
- Scott, J. 1990. *Domination and the arts of resistance*. New Haven: Yale University Press.
- Sokolová, V. 2008. *Cultural politics of ethnicity: Discourses on Roma in communist Czechoslovakia*. Stuttgart: Ibidem-Verlag.
- Spurný, M. 2011. *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*. Praha: Antikomplex.
- Toušek, L., Walach, V., Lupták, L., Kupka, P., Plachý, O., Tvrďá, K., Vaňková, K., Brendzová, A. 2018. *Labyrintem zločinu a chudoby: kriminalita a viktimizace v sociálně vyloučených lokalitách*. Brno: Doplněk.
- Trlifajová, L., Pospíšil, F. 2023. From neoliberal restriction to control of the Roma – towards post-neoliberal ethnic welfare. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 59 (6): 1–28 [online]. DOI: 10.13060/csr.2023.053.
- Walach, V. 2013. Hráči, podělávači, fetišci: Studie každodennosti z české pokročilé marginality. In: Lupták, L., Walach, V., Kupka, P. (eds.) *Neoliberalismus a marginalita. Studie z českého reálkapitalismu*. Brno: Doplněk, 152–166.
- Walach, V. 2014. Where only the ‘decent people’ live: The gypsy ‘menace’ and forging a neoliberal utopia in a Czech postsocialist city. *Wschodnionawstwo* 8 (1): 71–88.

- Walach, V. 2015. Advanced marginalization or ghettoization? An analysis of a Czech socially excluded neighbourhood in terms of inhabitants' representations. In: Nedbálková, K., Sidiropulu Janků, K. (eds.). *Doing research, making science: The memory of Roma workers*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 141–188.
- Walach, V. 2016. (Ne)bezpeční Romové? Analýza významu bezpečnosti ve vztahu k Romům ve vládních dokumentech České a Slovenské republiky. *Sociológia* 48 (2): 172–191.
- Walach, V. 2018. Zdroje nebezpečnosti v sociálně vyloučené lokalitě. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 54 (2): 253–275.
- Walach, V. 2019. „Romové umožňují nahlédnout rozpory existující v našich společnostech“. Rozhovor s Anou Ivásiuc a Veronikou Nagy. *Česká kriminologie* 4 (2): 1–11 [online]. Dostupné z: <https://ceskakriminologie.cz/cs/archiv/2019-2/201eromove-umoznuji-nahlednout-rozpory-existujici-v-nasich-spolecnostech201c> [cit. 20. 12. 2023].
- Walach, V. 2020. Envy, corruption and 'hard racism': Studying antigypsyism as an ideological fantasy. *Slovenský národopis / Slovak Ethnology* 68 (4): 324–339.
- Walach, V., Císař O. 2013. „Jako ghetto – ty ublížíš mně, já ublížím tobě.“ Bezpečnost a pouliční násilí v sociálně vyloučené lokalitě. *Lidé města* 15 (3): 391–417.

Recenzovaná část

Sekuritizace zespodu. Jak politiky nulové tolerance utvářely český sociální systém

Securitization from below. How zero tolerance policies shaped Czech system of social protection

Abstract

Securitization is usually understood as the result of discursive practices in which certain groups (or phenomena) are identified as an existential threat to a state, society or a particular community. In European countries, such practices target, among others, the Roma, and are not limited to the security forces, but enter other areas of public policy, culture or media. This article focuses on local anti-Roma policies of so-called zero tolerance in North Bohemia and their impact on national level. It examines a specific situation where local actors use social policies as a part of securitization practices. Social policies are no longer seen as an instrument of social protection, but become an instrument of control over undesirable populations, especially poor Roma. The article shows how the methods and internal logic of these municipal “zero tolerance” policies shaped the Czech social system and the general discourse on Roma and social protection in the Czech Republic over the last two decades.

Key words

Roma, securitisation, welfare, zero tolerance, social exclusion

Jak citovat

Pospíšil, F., Trlifajová, L. 2023. Sekuritizace zespodu. Jak politiky nulové tolerance utvářely český sociální systém. *Romano džaniben* 30 (2): 15–39.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10461869>

1 Filip Pospíšil působí jako analytik v Centru sociálních služeb Praha a v Centru pro společenské otázky – SPOT. E-mail: filip.pospisil@centrumspot.cz

2 Lucie Trlifajová působí na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy, Katedra veřejné a sociální politiky a v Centru pro společenské otázky – SPOT. E-mail: lucie.trlifajova@centrumspot.cz

Úvod

V loňském roce (2022) uplynulo dvacet let od chvíle, kdy lídr ústecké oblastní organizace ODS a někdejší generální konzul České republiky v New Yorku Petr Gandalovič vyhlásil za hlavní prioritu komunálního volebního programu své strany „nastolení atmosféry nulové tolerance“ v Ústí nad Labem. Volební program ústecké ODS sliboval, že bude navýšen počet městských strážníků o několik desítek a zavedena „praxe nulové tolerance“ pro všechny přestupky, drobnou majetkovou trestnou činnost, porušování čistoty, pro sprejery, pro neukázněné majitele psů, bude požadováno dodržování dopravních předpisů a nikdo „také nebude mít možnost dlouhodobě neplatit nájemné či uložené pokuty“ ((rup) 2002). Slogan nulové tolerance v místních volbách zabral a primátor Gandalovič se následně se stejným heslem (neúspěšně) pokusil získat i pozici místopředsedy ODS. Vyhlašování či prosazování politik tzv. nulové tolerance se od té doby stalo součástí místních politik v desítkách českých měst.

Článek analyzuje tyto (někdy jen deklarované) místní politiky nulové tolerance. Zkoumá je v kontextu neoliberální sekuritizace české společnosti, rostoucího etnického napětí a diskriminace a celkové transformace chápání i realizace sociálních politik na místní i státní úrovni. Demonstruje, jak se na místní úrovni sociální politiky transformují z nástroje ochrany na nástroj kontroly populace, a to zejména chudých Romů. Dokládá také, jak se metody a vnitřní logika lokálních politik nulové tolerance v průběhu posledních dvou desetiletí přenášely na úroveň celostátní. V neposlední řadě se v článku pokoušíme rozkrýt některé vztahy mezi protiromskými politikami tohoto typu v české společnosti na místní i celostátní úrovni a dominantním neoliberálním diskurzem posledních desetiletí. Zkoumáme přitom role různých aktérů při modifikaci dominantního neoliberálního diskurzu a způsoby, jakými tyto intervence přispívají k rasizaci společnosti. Tomuto zkoumání diskurzivních praxí ve shodě s mnohými lingvisty (viz např. Fairclough 1989, Wodak 1989) a společenskými vědci (např. Foucault 2002, 2005) přikládáme hlubší význam, protože jsme přesvědčeni, že pomáhají produkovat a reprodukovat mocenské vztahy ve společnosti.

Tento text vychází z kombinace několika výzkumných metod a analýzy širokého spektra primárních i sekundárních dat. Hlavním zdrojem dat byl etnografický výzkum v některých municipalitách hlásících se k politikám nulové tolerance, především v Litvínově a Duchcově, realizovaný autory textu během opakovaných návštěv v letech 2014–2017.³ Důležitým zdrojem textu je také analýza sekundárních dat, zejména výzkumů zpracovaných pro Agenturu pro sociální začleňování, stanovisek a výzkumů Veřejného ochránce práv, vládních

3 Článek přitom dále rozvíjí také naše nová zjištění publikovaná ve studii zpracované pro *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* (Trlifajová, Pospíšil 2023).

dokumentů vztahujících se k oblastem sociální politiky a ochrany lidských práv, dokumentů vztahujících se k bezpečnostní a sociální politice vybraných místních samospráv, dále analýza dokumentů Parlamentu ČR, zejména stenografických záznamů Poslanecké sněmovny a mediální analýza článků v českých regionálních a celostátních médiích vztahujících se k tématu nulové tolerance. V přehledové části text vychází také z analýzy zahraničního kontextu nulových tolerancí zpracované pro Agenturu pro sociální začleňování Václavem Walachem (Walach 2014).

Kombinací těchto různých zdrojů a metodologických přístupů cílíme k zachycení vzájemně propojených procesů a mechanismů v několika rovinách, oblastech a smyslech. V analýze si zároveň všímáme jak mediálních či politických diskurzů spojených s nulovou tolerancí, tak i konkrétních praktik či politik, které byly do nulové tolerance zahrnovány. Usilujeme také o to, jednotlivé lokální diskurzy i praktiky zapojit do širšího kontextu, respektive sledovat jejich propojení s národními politikami a diskurzy i širšími nadnárodními procesy v oblasti sekuritizace, sociální oblasti a v oblasti (proti)romských politik. Chceme tak přispět k rozvoji poznání mechanismů sekuritizace, marginalizace, rasové diskriminace a vytlačování znevýhodněných skupin obyvatel, zejména Romů.

1 Zahraniční inspirace politik nulové tolerance

„... V Ústí však nulovou toleranci vzali vážně. Zdejší primátor Petr Gandalovič ví, jak se to dělá. Viděl to v New Yorku, kde působil jako český konzul, a stal se obdivovatelem tamního starosty Rudolpha Giulianiho, který tehdy snížil zločinnost ve městě na minimum. Však se mu také přezdívá „český Giuliani“. Nové pořádky v Ústí pocítili úplně všichni, nejen neplatiči nájemného...“ ((ves, jab) 2003)

Tento citát ilustruje význam newyorského vzoru při vyhlášení prvních politik nulové tolerance v Česku. Newyorští, především republikánští politici, jako Rudolph Giuliani, ji prezentovali jako cestu k obecnému snížení kriminality a zlepšení prostředí ve městě prostřednictvím posílení počtu policistů a zpřísnění postihů za běžnou kriminalitu a přestupky. Na téma nulové tolerance v newyorském prostředí a jejího následného šíření v americkém a globálním kontextu dnes existuje rozsáhlá akademická literatura, která k nulovým tolerancím z různých míst a období zaujímá podstatně kritičtější postoj. V souvislosti s diskusí o českých nulových tolerancích je vhodné některé z těchto kritik připomenout.

V první řadě nám tyto studie pomáhají upřesnit, co se vlastně pojmem nulová tolerance myslí. Heslo nulové tolerance se ve Spojených státech v širším měřítku objevovalo již koncem osmdesátých let, kdy se oficiální státní politikou stala „nulová tolerance vůči ilegálním drogám“. Samotný pojem je často spojován s výše

zmíněným New Yorkem a „newyorským zázrakem“, tedy souborem policejních opatření a technik, které byly v první polovině devadesátých let spojovány s poklesem trestné činnosti a ke kterému odkazují i někteří čeští stoupenci těchto politik. Po druhé polovině devadesátých let minulého století se termín nulová tolerance šířil nejen ve Spojených státech, ale i globálně. Jak ukazuje Loïc Wacquant (2009: 14–15) nebo Tim Newburn a Trevor Jones (2007: 231–232), významnou roli v „globalizaci nulové tolerance“, k níž došlo v letech a desetiletích následujících po „newyorském zázraku“, sehrály americké konzervativní a neoliberální instituce, jako například Institut Manhattan. S „nulovou tolerancí“ se setkáváme ve Velké Británii, Francii, Holandsku, Německu, Rakousku, Itálii, Španělsku, Norsku, Švédsku a mimo Evropu pak v Kanadě, Mexiku, Brazílii, Argentíně, Izraeli, Jižní Africe, Austrálii a na Novém Zélandu.

Podle Davida Dixona (2005) byl pojem využíván především v těchto hlavních významech: zaprvé jako „módní slogan“ vyjadřující odhodlání postupovat tvrdě v trestní sféře. Zadruhé jako synonymum pro důsledné vynucování práva ze strany policie bez ohledu na závažnost činu či přestupku. A zatřetí jako odkaz ke specifické policejní strategii, která spoléhá na posílení pěších hlídek, zaměřuje se na bagatelní přestupkovou činnost a využívá moderních technologií a statistických metod. Proklamovaným cílem této strategie je zvýšit „kvalitu života“ v daných oblastech, nebo předcházet závažnější trestné činnosti.⁴ Významy pojmu, společenské souvislosti, stejně jako podoby a dopady politik nulové tolerance se tedy v různých zemích lišily. Řada autorů z oblasti společenských věd se nicméně shoduje, že tyto politiky měly tvrdé dopady především na marginalizované populace, přehlížely sociální a širší společenské příčiny kriminality a deklarované přínosy těchto politik z hlediska poklesu kriminality nebyly nikdy řádně prokázány. Politiky nulové tolerance jsou například podle Mitchell (2011: 297) obecně charakteristické tím, že úzce spojují sociální a lokální problémy s menšinovými populacemi a *a priori* stigmatizují místa, která tyto populace obývají. Vycházejí z přesvědčení, že chudí a lidé s odlišnou barvou pleti než bílou způsobují svým chováním zvýšenou kriminalitu a nepořádek, a zároveň je podrobují většímu policejnímu dohledu. Tím působí jako sebenaplnující se proroctví.

K nejvýznamnějším kritikům nulových tolerancí v akademickém prostředí nepochybně patří již zmíněný Loïc Wacquant. V analýzách nulové tolerance navazuje na své předchozí studie sledující vztah mezi neoliberalismem a silícími tendencemi k trestání chudých. Pro Wacquanta jsou politiky nulové tolerance součástí širší mezinárodní výměny politických vzorců („neoliberální revoluce“), kterou charakterizuje globální důraz na posílení role trhu, deregulace ekonomiky, omezování sociálního státu a rozšiřování trestajících institucí. Posilování

⁴ V kontextu této studie pak pojem nulové tolerance nechápeme jako kritickou analytickou kategorii, ale odkazujeme k němu výhradně jako k výrazu, který v různých smyslech a kontextech používají místní aktéři.

represivní role státu přitom Wacquant přímo propojuje s omezením systémů sociální ochrany:

„Geografická a časová shoda v šíření [nulových tolerancí] potvrzuje mou hlavní tezi, že rozmach a posílení role policie, soudů a vězeňství v zemích prvního a druhého světa v posledních dvou desetiletích je nedílnou součástí neoliberální revoluce. Tam, kde se neoliberální revoluce bez omezení rozvíjí, vyžádá si deregulace nízko placené práce restriktci sociálního státu, aby tak byl postindustriální proletariát donucen k přijetí prekarizovaných zaměstnání. Obojí následně vyvolává aktivaci a rozšíření trestající části státu, který má omezit a zvládnout městské dislokace způsobené sociální nejistotou na dně třídní a prostorové hierarchie, a obnovit legitimitu politických vůdců, kteří se zdiskreditovali svým souhlasem či přijetím bezmocnosti Leviatana v sociální a ekonomické oblasti.“ (Wacquant 2014: 79; zvýraznění doplněno, překlad FP)

K této tezi se v tomto článku ještě budeme vracet. Mimo jiné se pokusíme ověřit její platnost a případné limity v případě nulových tolerancí vyhlášených v českých městech.

2 Nulová tolerance a prostorová segregace v Česku

V zahraniční akademické literatuře byla dosud českým nulovým tolerancím věnována minimální pozornost. V kontextu sekuritizace Romů v Evropě pouze Huub van Baar konstatuje, že české samosprávy v uplynulých desetiletích vyhlášovaly nulové tolerance pod záminkami boje s „nepřizpůsobivými“ a nebezpečí spojeného s údajně se zvyšující kriminalitou. Tato argumentace podle van Baara legitimizovala zavedení protiromských politik, které přispěly k rasizaci chudoby (van Baar 2019: 179). V tomto ohledu lze říci, že van Baar navazuje na Wacquantovu tezi. V českém akademickém prostředí se tématu nulové tolerance věnovalo dosud jen nemnoho textů, přičemž šlo kromě v úvodu zmiňovaných případových a přehledových studií primárně o bakalářské nebo diplomové práce (Matysová 2016, Danovská 2018, Honysz 2012). Považujeme proto za podstatné nejprve podrobněji popsat, jak je termín používán v českém prostředí, v jakém kontextu se objevuje. V souladu se zaměřením tohoto článku se přitom primárně soustředíme na ty diskurzivní praxe, kdy byly nulové tolerance spojené s bezpečnostní a sociální oblastí.

Jak ukazuje vstupní analýza zpracovaná pro potřeby vládní Agentury pro sociální začleňování (Ripka a kol. 2014: 47), výraz nulová tolerance se v českém kontextu objevil nejprve v roce 2000 v průběhu zasedání MMF v Praze, kdy byl za nulovou tolerancí označen přístup policie vůči porušování zákona ze strany demonstrantů. Od roku 2001 se pak začaly ve veřejném či mediálním prostoru

objevovat pojmy jako nulová tolerance alkoholu za volantem, nulová tolerance drog, nulová tolerance hazardu, nulová tolerance dopingu, nulová tolerance násilí na dětech a další. I když interpretace těchto diskurzivních praxí v souvislosti s rozvojem neoliberálních politik může přinést zajímavé výsledky, není předmětem naší studie. Ve spojení s bezpečnostní a sociální oblastí se termín nulová tolerance objevuje primárně na úrovni obcí. Jeho rozšíření se překrývá s obdobím, kdy začal být v první polovině nultých let na národní i místní úrovni v české společnosti častěji tematizován problém segregovaného bydlení Romů a jejich sociálního vyloučení.

Zviditelnění prostorových koncentrací Romů a poptávka po expertním řešení na národní úrovni se v této době protнула s důrazem veřejných politik na problém tzv. sociálního vyloučení, který souvisel s přístupovým procesem k EU. Na odborné a národní úrovni v prvních letech nového tisíciletí vznikaly na Úřadu vlády ČR strategické a analytické dokumenty, které zaváděly základní terminologii týkající se sociální inkluze a pokoušely se i o některé návrhy inkluzivních politik. Tyto dokumenty k termínu nulové tolerance neodkazovaly. Vycházely především z terminologie sociálního vyloučení a inkluze, kterou v té době prosazovala na evropské úrovni Lisabonská strategie (2000–2010). Jak upozorňuje například Kourachis (2020), zaměření na sociální vyloučení odráží celkové nastavení tehdejších sociálních politik na úrovni EU, které pod vlivem neoliberalismu kladlo důraz na tzv. aktivizaci nezaměstnaných, ekonomickou efektivitu a minimální intervence státu. Priorita boje se sociálním vyloučením, který jde ruku v ruce s bojem proti rasové nebo genderové diskriminaci, odráží důraz na řešení nejextrémnějších forem sociálních problémů a zaměření na problémy v individuální rovině, zatímco strukturální problémy, které zasahují daleko širší skupiny (prekarizace práce, financionalizace bydlení aj.), jsou v těchto politikách upozaděny.

V logice tehdy silného vlivu neoliberálních přístupů k sociální ochraně nebylo ani v českém prostředí prioritou sociálních politik potlačování celospolečenských nerovností nebo posilování sociálního státu. Naopak, na sociální dávky se tyto přístupy dívaly s podezřením jako na nástroj, který potenciálně korumpuje jejich příjemce. Do popředí se dostává princip „zásluhovosti“, nutnosti prokazovat individuální snahu pro získání podpory. V oblasti dávkových politik a politik zaměstnanosti dominance těchto přístupů zásadně ovlivnila zákon o pomoci v hmotné nouzi v roce 2007 a zejména pak tzv. sociální reformu z let 2011–2012. Změny vedly k postupnému zúžení podpory na nejchudší a nezaměstnané a její větší podmíněnosti, kontrole a také stigmatizaci příjemců (Trlifajová 2021). V tomto kontextu byl některými experty v Česku koncept sociálního vyloučení vítán jako nástroj, který sice klade důraz na intervence zaměřené na individuální úroveň, ale dává zároveň možnost mluvit o deprivaci ve více oblastech života, etnických, genderových

nebo kulturních odlišnostech, které jsou „mimo kontrolu“ jedince (Mareš, Sirovátka 2008: 273).

Při pohledu zpět se nicméně ukazuje, že v české implementaci koncept sociálního vyloučení zároveň napomáhal delegitimizaci systémů sociální ochrany a etnizaci chudoby. V souladu s neoliberální workfaristickou logikou převládající na národní a mezinárodní úrovni (priorita práce jako odpovědi na sociální problémy), je ve vládních dokumentech jako jedna ze zásadních příčin vzniku sociálního vyloučení pojmenována dlouhodobá závislost na sociálních dávkách a jako řešení prosazováno užší propojení výplaty dávek s aktivizačními opatřeními na pomoc se získáváním zaměstnání (viz např. MPSV 2004). Zároveň, jak ukážeme dále, docházelo při využívání tohoto konceptu ke zviditelnění určitých podob chudoby a posílení jejich propojení s etnickou identitou – Romy – a jejich prostorovou koncentrací. Tento proces byl také v českém prostředí spojen s přenášením zodpovědnosti na samotné „sociálně vyloučené“. Podobné uvažování se odráželo i v tehdy velmi živé akademické debatě o tzv. kultuře chudoby (Barša 2005, Jakoubek 2005), která zdůrazňovala sebepřilíživé efekty zkušenosti chudoby a ve svém důsledku přenášela odpovědnost za tuto situaci na lidi, kteří jsou chudí/vyloučení. Jak dále ukážeme, obdobné narativy využívali na místní úrovni i proponenti politik nulové tolerance.

První Národní akční plán sociálního začleňování (2004–2006) přiznává určité strukturální příčiny vedoucí k sociálnímu vyloučení Romů, významný podíl ale připisuje i jim samým:

„Nejméně byli připraveni na příchod tržní ekonomiky. Mnozí z nich se již na trh práce nevrátili a adaptovali se na život na sociálních dávkách, který pro ně představuje jistý zdroj příjmu. Mnozí získali pouze špatně placená pracovní místa poté, co je ostatní odmítli. Příčinou byla jejich velmi nízká úroveň vzdělání a nízká kvalifikace. V minulosti nebyl u Romů význam vzdělání doceněn. Část Romů byla zatlačena do oblasti šedé ekonomiky, někdy v důsledku otevřené či skryté diskriminace. Určitá část Romů se zadlužila u soukromých osob, což někdy vedlo i ke ztrátě bydlení celé rodiny. Část Romů se živí nelegálními aktivitami. Otázkou je, zda dobrovolně či pod tlakem způsobeným bezvýhodnou finanční situací.“ (MPSV 2004: 20)

Jako řešení těchto problémů bylo prosazováno užší propojení výplaty dávek s aktivizačními opatřeními na pomoc se získáváním zaměstnání.

Obdobnou rétoriku měla i dobová (2006) celostátní kampaň Likviduj ghetta! humanitární organizace Člověk v tísni, která měla ambici poukázat na rostoucí problém prostorové koncentrace Romů a zhoršování jejich situace. Kampaň v té době označuje za důvody vzniku a přetrvávání romských ghett nejen procesy privatizace nebo diskriminaci Romů, ale i svéráznou kulturu jejich obyvatel, kde „narůstá společná apatie a neochota měnit svou nevýhodnou životní situaci“,

„[d]egradují i ti, kteří doposud měli aspoň minimální snahu svoji neutěšenou životní situaci řešit“, „obyvatelé jsou až na výjimky závislí na dávkách státní sociální podpory a jsou zcela neproduktivní složkou společnosti“ a „schopnější jedinci ožebračují ty méně schopné o základní finanční prostředky na živobytí“ (Člověk v tísní 2006). Částečně pod vlivem této kampaně, částečně pro potřeby zacílení evropských dotací došlo v roce 2006 k prvnímu mapování tzv. sociálně vyloučených romských lokalit (Gabal 2006). V následujícím roce probíhaly konzultace se zástupci ministerstev, krajských a obecních samospráv a nestátních neziskových organizací, na jejichž základě vznikla Agentura pro sociální začleňování, původně s přívlastkem „v romských lokalitách“. I přesto, že Agentura posléze z názvu slovo „romských“ vypouští, zůstává její zaměření na etnické podoby chudoby i nadále výrazné. I malá prostorová koncentrace Romů je v jejím působení i spolupracujícími lokálními aktéry vnímána a státem potvrzována jako problém (Hurrle et al. 2016).

V souladu s výše popsanými procesy se v Agentuře institucionálně ukotvuje proces, ve kterém se zájem veřejných politik zužuje na opatření cílená na malou skupinu lidí ohrožených chudobou (Kourachanis 2020) – v českém kontextu především na romské obyvatele segregovaných částí měst a obcí, takzvaných sociálně vyloučených lokalit. Myšlenkové propojení mezi chápáním sociálního vyloučení jako prostorové koncentrace Romů vedlo k tomu, že konzultanti Agentury působili v řadě obcí, které zároveň aplikovaly politiky nulové tolerance. Byť Agentura přímé diskriminační praxe na obecní úrovni odsuzovala, s těmito politikami ji zároveň spojoval důraz na lokální úroveň, individuální sociální práci a upozadění jiných podob chudoby a ekonomické nouze. Takto úzkým zaměřením docházelo ke zneviditelnění strukturálních problémů, které za prostorovou segregací a obecně marginálním postavením Romů stojí.

3 „Nepřizpůsobiví“ a neviditelnost rasy:

Diskurzy českých nulových tolerancí

České politiky nulové tolerance se šířily ve stejném období jako výše popsané procesy institucionalizace zájmu o „sociálně vyloučené lokality“. Společně vytvářely nové rámování sociální situace a problémů. V následujících odstavcích se budeme těmito rámcům věnovat, zejména centrální roli rasy/rasismu v těchto politikách a způsobům, jakými byla zneviditelnována.

Následující analýza rétorických figur, témat i kontextů využívání pojmu nulová tolerance ze strany místních aktérů vychází z mediální databáze vytvořené pro Agenturu pro sociální začleňování (Ripka a kol. 2014).⁵ Kromě toho využívá

⁵ Ta byla konstituována na základě fulltextového vyhledávání klíčového slova „nulová tolerance“ v celostátních a regionálních tiskových titulech v mediálním archivu Newton Media od ledna 1990 do prosince 2013.

také místní tisk (například radniční noviny) z měst či obcí, jejichž reprezentace se ve stejném období hlásily k nulové toleranci. Tyto tiskoviny byly shromažďovány v průběhu našeho terénního výzkumu (2014–2017) a vyhledávány online prostřednictvím běžných vyhledávačů. Takto pořízený soubor dat byl následně sémanticky analyzován se zaměřením na výskyt logických řetězců, či opakujících se klíčových slov a zásadních slovních spojení v textu.

Drtivá většina analyzovaných mediálních příspěvků k nulové toleranci je zaměřena na bezpečnostní oblast. Texty často obsahují vyjádření stoupenců nulové tolerance (v drtivé většině místních politiků), kteří varují především před rostoucí „drobnou kriminalitou“, „nárůstem počtu přestupků“, „narušováním veřejného pořádku“. Tato vyjádření jsou v některých případech doplňována i o anonymní hlasy „běžných“ občanů, kteří uvádějí, že se sami či někdo z jejich známých stali oběťmi trestného činu či přestupku. Motiv bezpečnostního ohrožení spojeného s vybranými skupinami obyvatel (především s Romy) se v textech týkajících se nulové tolerance objevuje dlouhodobě.

Od druhé poloviny nultých let se v textech týkajících se nulové tolerance stále častěji vynořuje motiv či logický řetězec „zneužívání sociálních dávek“. Téma omezování či kontroly zneužívání sociálních dávek se však vyskytlo již v souvislosti se slánskou nulovou tolerancí okolo roku 2005, a zejména pak litvínovským projektem nulové tolerance, kterému se podrobněji věnujeme v následující kapitole. Uvedené tematické rozšíření má několik zásadních důsledků pro charakter diskurzu. Přenáší původně převážně bezpečnostní diskurz do oblasti sociální, dochází tedy k sekuritizaci sociální oblasti, což také rozšiřuje okruh relevantních aktérů diskurzu (především o pracovníky sociálních odborů, sociální pracovníky, úřady práce apod.). Zároveň toto rámování podtrhuje důležitost zásluhovosti – ústředního tématu pro neoliberální politiky. Rozděluje, kdo patří mezi „slušné“ občany oprávněné pobírat dávky a kdo mezi „nepřízřusobivé“ či „neslušné“, kteří nepatří do místního společenství.

Již v nejstarších analyzovaných příspěvcích jsou jako původci „problémů“ označovány zvláštní skupiny obyvatel. Jedná se především o „nepřízřusobivé“, „neplatiče“, „problémové“, „vandaly“, „neslušné“, případně přímo o Romy. Tyto kategorie se v textech mnohdy prolínají či vzájemně zaměňují, a takové případy pak naznačují, že jak autoři textů, tak autoři v nich uváděných vyjádření vycházejí ze společného předporozumění o rasových příčinách bezpečnostních rizik. Typický příklad takového zaměňování kategorií, respektive chápání výrazů „problémový“ a „nepřízřusobivý“ jako zástupných označení pro Romy, představuje článek z krajského média ((toj) 2009, podtržení doplněno):

„Politiku tzv. nulové tolerance nepřízřusobivým obyvatelům lokalit zvaných ‚Šestka‘ a ‚Vagónka‘ před několika týdny vyhlásil přímo karvinský primátor Tomáš Hanzel. Ustavili funkční tým sestávající ze sociálky, odboru sociálně

právní ochrany dětí, strážníků včetně hygieniků, státní policie, občanského sdružení zastupující Romy a většinového vlastníka bytů v Novém Městě – společnosti RPG. Vedení města, policie, hygienici, vlastníci tamních domů a občanská sdružení včera svými podpisy stvrdili svoji vůli společně tyto nepřizpůsobivé jevy eliminovat.“

Již dřívější výzkum upozornil, že česká média v letech 2011 a 2012 referovala o Romech převážně ve spojení s kriminalitou (Křížková 2013). Romové byli podle zjištění autorky výzkumu zobrazováni obvykle v roli těch, kteří se kriminality dopouštějí, nikoliv jako její oběti. Obdobně si při analýze volebních programů a parlamentních rozprav z let 2006–2011 všiml Hejnal (2012), jak zejména zástupci pravicových stran ve sledovaném období propojují do významových řetězců označení „Rom“ a „nepřizpůsobivý“ v rámci obecně sdílené logiky, v níž „radikálně etnický, kulturně či sociálně odlišný Rom je z logiky svého romství odsouzen a sám sebe odsuzuje do marginalizované pozice, neboť se podle všeho „nechce přizpůsobit““ (Hejnal 2012: 62). Před zvýšenou frekvencí používání hanlivého označení „Cikán“ a propojování Romů s kriminalitou a údajnou nepřizpůsobivostí varoval na základě mediální analýzy rovněž Tomáš Urban (2012) nebo dopis Radě pro rozhlasové a televizní vysílání, odeslaný šéfkou Českého helsinského výboru Annou Šabatovou a novinářem Petrem Uhlem v září 2011 (Kavanová 2012). Samotné sdílené předporozumění ohledně údajných rasových příčin kriminality není v námi analyzovaných textech týkajících se nulové tolerance obvykle vyjádřeno explicitně. Mnohé z textů dokonce označení „Rom“ (nebo jeho pejorativní obdobu „Cikán“) a jeho další varianty vůbec neobsahují. Jak lze tuto absenci vysvětlit?

Ve zkoumaném vzorku lze nalézt řadu příkladů, v nichž aktéři prohlašují, že nejsou rasisté a demonstrují svou „barvoslepost“, tedy to, že údajně nerozlišují ve svých přístupech či politikách mezi Romy a Neromy. Při interpretaci těchto výroků je ovšem třeba vzít v úvahu nejen globální trendy charakterizované v Goldbergových konceptech, ale také specifickou historickou situaci České republiky ve sledovaném období. Ta je charakterizovaná především snahou politické reprezentace i širší veřejnosti úspěšně dokončit vstup země do Evropské unie (2004) a zapojit se do čerpání výhod členství, včetně volného pohybu osob a finančních zdrojů EU. Vedoucí instituce a některé členské státy Evropské unie přitom v tomto přístupovém období a také v letech následujících kladly velký důraz na ochranu menšin a zejména zlepšení situace Romů v kandidátských a nových členských zemích. I když tento nátlak EU podle některých autorů přinesl spíše „nesourodý mix politik, praktik a norem, které podporovaly jak začleňování, tak vylučování“ (Ram 2014: 16; překlad FP), měl nepochybně vliv na omezování projevů otevřeného protiromského rasismu, zejména ze strany politiků na národní úrovni.

Van Baar ukazuje na příkladech ze Slovenska a Velké Británie, jak dochází v rámci neoliberalizace a sekuritizace společnosti k procesům zneviditelnování protiromského rasismu (van Baar 2019). Odkazuje přitom na teoretické koncepty rozpracované jedním z průkopníků *critical race theory* Davidem Theo Goldbergem (Goldberg 2015, 2016). Podle Goldberga (2016: 2278) je pro poslední desetiletí a neoliberální společnosti typické, že se prohlašují za post-rasové. Spolu s tvrzením, že údajně nerozlišují rasy (předchozí rasismy naopak trvaly na objektivní existenci ras), popírají zároveň důsledky předchozích rasistických politik i pokračující strukturální znevýhodnění založené na rasismu. Podle Goldberga je takto „rasa rasisticky vymazána, rasismus zneviditelněn a odlišné dopady [na různé skupiny] jsou poníženy na pouhou nešťastnou souhru náhod“ (Goldberg 2015: 34–35; překlad FP). Se „zneviditelněním“ rasismu dochází také k posunu v tom, jak je vysvětlováno chování připisované jedné skupině. Jak ukázal již Balibar (1991: 21), „rasismus bez rasy“, který se objevuje po druhé světové válce v důsledku delegitimizace biologizujícího rasismu ve veřejném diskurzu, neznamenal, že mizelo rasistické uvažování a praxe. Došlo ale k posunu, v němž bylo upozadováno téma biologické dědičnosti a nadřazenosti některých ras a namísto toho byla zdůrazňována údajná neslučitelnost životních stylů či tradic určitých skupin obyvatel.

V základu slova „nepřízpůsobivý“, které je jedním z klíčových pojmů ve sledovaných politikách nulové tolerance, je obsaženo, že se nositel tohoto označení nemůže přizpůsobit. (Na rozdíl od nepřizpůsobeného – ten se přizpůsobit ještě může, ale právě proto se tento výraz příliš nepoužívá). Stejně tak „neplatič“ nemůže nikdy doopravdy zaplatit. Podobně jako – v rasistickém uvažování o světě – Rom nemůže přestat být Romem. Nevyužitím samotného označení Rom a jeho nahrazením zástupným znakem jako je „nepřízpůsobivý“ nebo „neplatič“ se aktér nejen chrání před obviněním z rasismu, ale především spiklenecky pomrkává na své publikum: „Neumlčeli mě, pořád říkám jinými slovy to samé.“ Charakter označení „nepřízpůsobivý“ a „neplatič“ má pro mnoho z těchto aktérů výhodu v tom, že je jeho základem široce přijímané rasistické uchopení toho druhého jako radikálně odlišného, jehož odlišnost není možné překonat. Výraz předstírá, že popisuje proměnlivou „nerasovou“ charakteristiku, ale dělá to způsobem, který předpokládá, že změna této charakteristiky není možná a je dána původem.

Vymezení rasově odlišných druhých je aktem, který určuje hranice komunity, do které ti, kterým je připisována jiná rasa (jiné chování), patří. Termín „nepřízpůsobivý“ je jedním z klíčových pojmů užívaných nejen v dobovém mediálním diskursu, ale, jak ukážeme dále, i v konkrétních aplikacích politik nulové tolerance. Je pro něj typické, že je často používán ve spojení se slovem občan, kde stojí v silné opozici k pojmům „slušný“, „normální občané“. Propojením s pojmem občan dochází ke zdůraznění, že „nepřízpůsobivý“ je někdo, kdo

porušuje normy společnosti, narušuje její řád. Naopak zdůrazněním „slušného občanství“ těch, kteří si stěžují a cítí se ohrožení, dochází k zvýraznění jejich nároku na to, aby někteří byli chráněni proti těm druhým. Zvýraznění občanství zároveň zvýrazňuje kolektivnost problému – nejde o individuální situaci, ale společenský problém. „Nepřízpůsobiví“ jsou ohrožením pro společnost jako celek, společenský řád.

Dalším častým logickým řetězcem či slovním spojením používaným v článcích týkajících se nulové tolerance jsou výrazy „ghetto“ a („romská“, „problémová“ a v pozdějších textech „vyloučená“) „lokalita“. Také využití těchto termínů slouží v mnoha případech jako zástupný znak, který má označovat Romy. Aktéři tedy používáním termínů „ghetto“ či „lokalita“ poukazují na to, že nulová tolerance má být či je uplatňována nikoliv plošně, ale selektivně na skupinu obyvatel, kteří ovšem nejsou obvykle otevřeně charakterizováni etnicky, ale nepřímo místem svého bydliště. Zároveň ale mnohdy jak stoupenci, tak i odpůrci těchto politik přímo uvádějí, že cílem nulových tolerancí je „likvidace ghett“ a „odstranění nežádoucích osob z města“ (Kijonka 2006; Balcar 2006; (pur) 2010; čtk 2011; Bartíková 2011; Lesková, Motlová 2012 a další).

4 Sociální práce a dávky jako nástroje nulové tolerance: Praxe českých politik nulových tolerancí

Jak jsme řekli, české politiky nulové tolerance se primárně zaměřují na kontrolu (drobné) kriminality. Od poloviny nultých let ale stále větší pozornost směřují i na sociální oblast, zejména otázku výplaty sociálních dávek.

Již některé z prvních obcí, které se přihlašovaly k politikám nulové tolerance, zdůrazňovaly možnost využívání či spíše omezení výplaty sociálních dávek jako důležitou součást těchto politik. Tyto samosprávy do politik nulové tolerance zapojovaly sociální pracovníky obcí i neziskových organizací. Například vedení Vsetína v roce 2004 v rámci nulové tolerance proti tzv. nepřízpůsobivým strhávalo dluh za nájem v městských bytech a úhradu poplatku za odpad ze sociálních dávek a nechávalo si tyto platby přímo přeposílat na účet obce. Po roce 2005, kdy vstoupila v platnost novela občanského zákoníku, která již městu neukládala poskytnutí náhradního bytu, začalo město vystěhovávat dlužníky a údajně „problémové“ občany. Podle dobového zjištění výzkumníků (Grygar, Stöckelová 2007) se o tom, kdo bude vystěhován z města a za hranice kraje, rozhodovalo na jednání „MěÚ Vsetín, kterého se účastnil starosta, místostarosta, vedoucí odboru sociálních věcí, zástupce terénních pracovníků, zástupci Diakonie“ a další. Tedy již v této debatě vidíme výrazné zapojení aktérů ze sociální oblasti. Kritéria problémovosti přitom byly „konflikty s Neromy“, „konflikty na úřadech a s pracovníky odboru sociální péče“ a „konflikty s ostatními Romy“. Autoři studie přitom vyjádřili obavy, že

„zmiňované politiky nulové tolerance, jsou ve svém důsledku namířeny nejvíce proti lidem disponujícím nízkým kulturním a finančním kapitálem. Taková politika podle nás problémy chudých v této společnosti neřeší, ale spíše je odsouvá a tím je i prohlubuje.“ (Grygar, Stöckelová 2007: 45)

Význam sociálních dávek pro lokální politiky nulové tolerance vzrostl poté, co vláda Jiřího Paroubka připravila balík zákonů, které výrazně proměnily podobu sociálních dávek a sociálních služeb a péče, a které byly silně ovlivněny neoliberálními principy zásluhovosti a individuální odpovědnosti. Jedním z nich byl již zmiňovaný nový zákon o hmotné nouzi, přijatý v roce 2006. Pro politiky nulové tolerance je podstatné, že zákon nově definoval chudinské dávky a pravomoci obecních úřadů uplatňovaných v rámci přenesené (státní) a samostatné (samosprávné) působnosti v řízeních o přiznávání dávek, provádění sociálních šetření, výplatě dávek, kontrole jejich využití, poskytování sociální podpory a péče atd. Limity nově definovaných pravomocí začaly záhy některé obce zkoumat mimo i v rámci politik nulové tolerance.

Příkladem může být město Litvínov, postindustriální severočeské město, které zažilo rapidní ekonomický i sociální pokles po roce 1989, který dopadl na široké skupiny obyvatel. Od konce devadesátých let zde docházelo k prostorové segregaci chudých Romů v sídlišti Janov (často vytlačených z bohatších měst v Česku), což vedlo k růstu sousedského napětí. V roce 2008 zde proběhla jedna z prvních ze série protiromských demonstrací, které se šířily během ekonomické krize v českých (post)industriálních městech. Následně přijatý litvínovský model nulové tolerance se postupně stal vzorem pro mnoho samospráv, zejména v Ústeckém kraji.

Ještě před protiromskými protesty schválila Rada města v březnu 2008 „Projekt minimalizace zneužívání sociálních dávek v Litvínově“. Projekt zavazoval město a jeho sociální pracovníky ke spolupráci s Krajským úřadem Ústeckého kraje a úřadem práce v Mostě. Tato spolupráce měla mimo jiné zajistit, aby lidem, kteří pobírají dávky v hmotné nouzi déle než šest měsíců a žijí především v litvínovské čtvrti Janov, byla část dávek vyplácena pouze v potravinových lístcích.⁶ Sociální odbor MěÚ při zavádění této politiky argumentoval masivním zneužíváním dávek ze strany klientů a jejich utrácením za alkohol, drogy a podobně. Tento postup byl ale kritizován Ochráncem lidských práv (VOP 2008). Jeho hlavní výhrady se týkaly toho, že „Projekt“ zaváděl plošný přístup namísto zákonem stanoveného individuálního posouzení a stavěl rovnítko mezi délkou čerpání dávek a jejich „zneužíváním“, čímž umožnil nerovné zacházení se skupinami osob, které jsou znevýhodněny na trhu práce. Neméně zásadní výhradou bylo, že rada

6 Sociální odbor MěÚ Litvínov začal vyplácet občanům evidovaným na úřadu práce déle než šest měsíců dávky hmotné nouze pouze tzv. kombinovanou formou. Pro všechny pobíratele dávky hmotné nouze byl stanoven poměr kombinovaného příjmu – 70 % formou poukázek versus 30 % peněžní formou.

města (místní samospráva) svým usnesením zasáhla do přenesené působnosti (tj. působnosti podřízené přímo státu) vykonávané pracovníky sociálního odboru. Politická reprezentace samosprávy se tak pokoušela nařizovat způsob práce úředníkům na své radnici, kteří však podle zákona měli vykonávat státní politiku. Na základě opakovaných výzev Ochránce nakonec město od realizace „Projektu“ v roce 2009 oficiálně upustilo. Ještě předtím ale vyhlásilo komplexnější politiku nulové tolerance „nepřízpůsobivým občanům“ (ČTK, ROMEA 2008).

Při vyhlášení a propagaci politiky nulové tolerance od listopadu 2008 vedení města Litvínov využívalo obdobnou rétoriku jako krajně pravicoví organizátoři protiromských demonstrací. Jak neonacističtí demonstranti, tak později vedení města hovořili o nutnosti ochrany „slušné“ a „morální“ (rozuměno etnický české) většiny před „neslušnými“ a „nepřízpůsobivými“ (rozuměno etnickými Romy), kteří narušují veřejný pořádek. Přijetím této rétoriky se politická reprezentace pokoušela před komunálními volbami získat podporu místní (protiromsky naladěné) veřejnosti. Na rozdíl od řady jiných měst, politika nulové tolerance v litvínovské čtvrti Janov nezůstala pouze předvolebním sloganem.

V první fázi (přelom let 2008/2009) se přijatá opatření zaměřovala především na mapování situace v Janově. K převážně represivním a kontrolním opatřením realizovaným v českém kontextu bezprecedentní koordinací mezi městskou policií a sociálním odborem (zásahy při rušení nočního klidu v ulicích sídliště a v bytech „nepřízpůsobivých“ nájemníků, zákroky proti porušování městských vyhlášek o nakládání s odpady, o volném pohybu psů, denní kontroly heren a restauračních zařízení z důvodu odhalování zneužívání sociálních dávek) byly záhy přidány prvky vycházející ze sociální práce, jako například realizace šetření v domácnostech (Městská policie Litvínov 2009). Na jaře 2009 byla nulová tolerance veřejnosti představena již jako komplexní systém opatření, který zahrnoval jak bezpečnostní prvky, tak prvky ze sociální oblasti. Tento systém je později proponenty nulové tolerance popisován heslem: Sociální práce, prevence a represe.

Cíle a harmonogram politiky nulové tolerance nebyly nikdy zcela jasně definovány, klíčový význam však měla snaha vedení města i jeho pracovníků o kontrolu a omezení migrace Romů na sídliště Janov. V rozhovoru s výzkumníky v roce 2015 pak tehdejší místostarosta Litvínova a krajský zastupitel M. Klika upřesnil:

„Takže my jsme obešli celý Janov, ty terénní, sociální pracovníci ve spolupráci s městskou policií a všude jsme zkontrolovali [...], kde jsme viděli, že je ten problém, tak tam jsme posílali ty tereňáky, aby s nimi začli pracovat. Tam byly rodiny ze Slovenska, jedna komunita, těch přijelo 54, to si nedovedete představit. [...] Ale větší část tady odtud odešla, neříkám, že to nebyl trochu cíl, protože tam byli i nějaký, který tam na Slovensku měli nějaký loupeže, drogy a takový věci. Na druhou stranu, my jsme byli rádi, že se odtud vypakovali, tak to je.“ (Trlifajová a kol. 2015: 28)

K vypuzení „nežádoucích“ obyvatel byl používán jak nátlak prostřednictvím kontrol domácností, tak i omezování výplat dávek. Podle výstupů první fáze nulové tolerance z dubna 2009 mělo být pracovníky odboru sociálních věcí a městské policie zkontrolováno 4 541 osob (2 014 bytů), tedy více než dvě třetiny tehdy trvale hlášených osob v Janově. I když tyto kontroly (nazývané aktéry obvykle „monitoring“) neprokázaly žádnou větší migraci na sídliště,⁷ byly v návaznosti na ně odejmuty nebo pozastaveny dávky 123 rodinám, které v žádostech o dávky o svém bydlišti „nahlásily nepravdivé údaje, nebo je neaktualizovaly“.

Město Litvínov v následujících letech opatření přijímaná v rámci nulové tolerance dále rozvíjelo a zpřesňovalo. V roce 2011 přijalo komplexní Plán nulové tolerance, který jasně demonstruje zásadní úlohu, kterou v rámci tohoto opatření měli sociální pracovníci, sociální služby a také úřad práce. Plán zahrnoval mimo jiné důslednou kontrolu a posuzování majetku osob žádajících o výplatu dávek hmotné nouze (vlastnictví vozidla, vybavení bytu atd.), udělování pokut za narušování veřejného pořádku a občanského soužití a jejich následné vymáhání v součinnosti s finančním odborem města a odborem sociálních věcí, výměnu informací o „problémových“ osobách mezi městskou policií, sociálním odborem a sociálními pracovníky neziskových organizací (Oblastní Charita Most, Diakonie, K-centrum, Člověk v tísni o.p.s., TJ Baník Kopisty), zřízení městské ubytovny UNO („ubytovny pro nepřizpůsobivé občany“), vymáhání plateb za odpad ve spolupráci se sociálním odborem, kontroly heren a odebírání dávek hmotné nouze klientům, kteří byli přistiženi při hře na výherním automatu, noční kontroly domácností ve spolupráci sociálního odboru a městské policie atd.

Široká škála přijímaných opatření nebyla zaměřena jen na to, aby se pod jejich tlakem „nežádoucí“ obyvatelé vystěhovali. Měla směřovat i k disciplinaci (především prostřednictvím povinné práce a povinné školní docházky) a omezení přítomnosti „nežádoucích“ obyvatel (Romů) ve veřejném prostoru. V Janově byly krátce po zavedení nulové tolerance odstraněny lavičky z parků a zrušena stará dětská hřiště a přijaty dvě obecní vyhlášky o veřejném pořádku (2010 a 2013). Na jejich základě začala městská policie vybrané obyvatele Janova pokutovat za sezení na schodech, obrubnicích, na vlastní donesené židli či jiném předmětu ve venkovním prostoru, případně za srocování na chodníku, vstup na trávník, pouštění hudby ve veřejném prostoru či hlasitý hovor (Trlifajová a kol. 2015: 48). V rámci posilování dohledu nad veřejným prostorem byl v Janově rozšířen a modernizován kamerový systém a také zřízeno detašované pracoviště městské policie v Janově. Rozsah propojení mezi bezpečnostní a sociální oblastí přitom podtrhuje i skutečnost, že tato ohlašovna městské policie sloužila zároveň i jako detašované pracoviště odboru sociálních

7 Naprostá většina kontrolovaných osob (96,5 %) měla hlášený trvalý pobyt v místě svého bydliště, mimo Litvínov měla trvalý pobyt hlášena jen 2 % kontrolovaných osob, přičemž jen u 15 % z nich šlo o osoby, které by měly hlášený trvalý pobyt na Slovensku (0,3 % celkového počtu).

věcí (Tošner a kol. 2010). Při disciplinaci a vypuzování obyvatel využíval Odbor sociálních věcí města Litvínov rovněž státní politiku zaměstnanosti. V rámci tzv. veřejné služby (do jejího zrušení Ústavním soudem ČR na podzim 2012) a dále pak v rámci veřejně prospěšných prací zapojoval odbor sociálních věcí nezaměstnané obyvatele Janova pod hrozbou odebrání dávek především do úklidových a dohledových prací a na jejich výkon dohlížela také městská policie (Trlifajová a kol. 2015: 69).

Výše uvedená praxe ukazuje na důležitost úzké spolupráce a sladění cílů mezi obcí, prosazující politiky nulové tolerance, a státní institucí, určenou k prosazování politiky zaměstnanosti, tedy úřadem práce, jak vysvětlovala v roce 2011 starostům obcí tzv. Šluknovského výběžku zástupkyně mosteckého úřadu práce i prostřednictvím médií:

„Spolupráce obcí s úřadem práce je při řešení sociální problematiky nezbytná a při Nulové toleranci v Litvínově se velmi osvědčila. Důležité je působit na dlouhodobě nezaměstnané lidi, zvyšovat jejich pracovní dovednosti a pobízet je k aktivnímu hledání práce.“ ((bar) 2011)

Ve variantách nulové tolerance, které se objevují po roce 2012, tedy poté, co došlo v důsledku tzv. Sociální reformy I. k převodu dávek z obcí na úřad práce a omezení vlivu obcí na jejich výplatu, narostl význam spolupráce mezi obcí a úřadem práce při odebrání dávek a pracovní disciplinaci obyvatel s využitím nízko placených programů státní politiky zaměstnanosti.

Litvínov je příkladem města, kde byly tyto politiky rozvinuty v praxi nejvíce. I přesto, že se zpětně ukázalo, že tyto politiky spíše přispívají ke zhoršení sociální situace (nárůst migrace, odliv lépe situovaných obyvatel, zhoršení vztahů, více viz Trlifajová a kol. 2015), jednotlivé prvky těchto politik přebírala další města v Česku. Zvláště oblíbené bylo rušení laviček a dětských hřišť a městské vyhlášky zakazující sezení mimo ně, které se později ukázaly jako protiústavní. Zásadní roli v propagaci sehrál ústecký krajský radní pro sociální oblast a bezpečnost [sic!], někdejší spoluautor litvínovské nulové tolerance. Ten také stál za snahou podobně komplexní politiky zavést po nepokojích v Duchcově v roce 2013. Kromě osvědčených postupů (policejně prověřovat, zda dostávají majitelé aut či jejich rodinní příslušníci dávky v hmotné nouzi či jinou finanční podporu, a tyto informace předávat úřadu práce, vyhláškami omezit využití veřejného prostoru a posílit policejní složky pomoci aj.), měl úřad práce posílat finančnímu úřadu podněty na vlastníky objektů ve špatném stavu, ve kterých je vypláceno hodně dávek na bydlení, a nabízet veřejně prospěšné práce dlouhodobě nezaměstnaným tak, aby když odmítnou či selžou, mohl jim úřad práce hned odebrat dávky.

5 Z lokálních politik na národní úroveň

Výše popsané politiky se zpočátku omezovaly na lokální, maximálně krajskou úroveň. Jen výjimečně se dostávaly na úroveň státní a obvykle byly zamítnuty (šlo například o návrhy na exekuci sociálních dávek, vyplácení dávek v poukázkách aj.). Toto se ovšem v posledním desetiletí mění. Výše popsané lokální politiky intenzivněji pronikají také na úroveň státní. V následující části textu se zaměříme právě na tento proces.

V letech 2011–2014 vrcholila v České republice ekonomická krize a zároveň probíhaly v řadě měst protiromské demonstrace, často šlo o postindustriální regiony, pro které byl po roce 1989 – kromě výrazného poklesu kvality života a omezené dostupnosti práce (kterou ekonomická krize po roce 2008 ještě znásobila) – charakteristický nárůst prostorové koncentrace Romů. Demonstrace byly obvykle bezprostředně podníceny drobnými místními konflikty a zprávami o údajném přistěhování Romů (Kafková a kol. 2012; Kaiserová, Matoušek 2015). Jestliže zavádění pojmu sociálně vyloučených lokalit přispělo k rámování českých sociálních problémů jako problémů Romů, protiromské protesty tento proces dovršily. Zároveň zviditelnily souvislost nastavení systému dávek s problémem prostorové koncentrace Romů.

Protiromské protesty přejímaly narativy politik nulové tolerance, zvláště v propojování prostorové koncentrace Romů s údajným nárůstem kriminality a zneužíváním sociálních dávek. I přes komplexní problémy, které tyto obce zažívají, je to právě přítomnost Romů, která se stává viditelným projevem zhoršování sociální situace, symbolem „úpadku“ města a pocitu ztráty kontroly nad místem, ve kterém lidé žili celý život. Dobře to ilustruje dopis šluknovských starostů adresovaný vládě, který předcházел sérii protiromských demonstrací v severních Čechách v roce 2011 (citováno podle Šafus 2011, zvýraznění doplněno):

„Nezaměstnanost zde dosahuje až 22 procent a vyhlídky na zlepšení jsou v nedohlednu. Vzdělanostní struktura obyvatelstva je velmi nízká. Mladí, vzdělaní a schopní lidé odsud odcházejí. [...] V posledních měsících zaznamenala se znepokojením města a obce Šluknovského výběžku značný příliv nepřizpůsobivých občanů z Teplicka, Mostecka a dalších větších měst Ústeckého kraje, ale i ze Slovenska. [...] region Šluknovska není v tuto chvíli schopen nabídnout kvalitní životní podmínky pro stávající obyvatele, natož pro tisíce nepřizpůsobivých obyvatel odjinud. Chybí zde školy a školky, učitelé, chybí řada praktických lékařů, chybí pracovní místa, v souvislosti s přenesením agendy sociálních odborů na Úřady práce přestává fungovat i práce sociálních pracovníků s rodinami sociálně slabých osob. Vytvářejí se zde nepřehledná ghetta přistěhovalců [...] vzrostl i nápad (sic!) trestné činnosti, například ve Šluknově až o 200%, lze předpokládat, že budoucnost s nimi

bude více než komplikovaná a pro starousedlíky nebezpečná. V souvislosti s tím pochopitelně roste nespokojenost a obavy místního obyvatelstva, která může lehce eskalovat v otevřené projevy občanské i rasové nesnášenlivosti.“

Protesty přitáhly do (post)industriálních regionů, zájem celostátních médií i čelních politických představitelů. Protiromská rétorika se stala součástí projevu nejen krajně pravicových aktérů, ale i lokálních politiků a místních (neromských) obyvatel a byla běžně přijímána médii, zatímco Romové samotní v tomto procesu neměli téměř žádný aktivní hlas (Kluknavská, Zagibová 2011; Křížková 2013). Rámování problémů chudších regionů jako problémů prostorové koncentrace Romů je posléze přejímáno i politiky na národní úrovni. Zejména v první polovině desátých let je kontrola údajné zvýšené migrace Romů vnímána jako klíčový nástroj pro zmírnění sociálních nepokojů.

Ústředním pojmem se stává tzv. obchod s chudobou. Tento pojem se objevuje v českém prostoru od konce nultých let a ustaluje se k označování poskytování bydlení pro osoby pobírající dávky. Rámování problémů je v řadě aspektů podobné jako u politik nulové tolerance. Obchod s chudobou je spojován s „parazitováním“ na sociálním systému a „zneužíváním“ znevýhodněných skupin obyvatelstva pro vlastní obohacení. Jak ukazuje analýza tohoto pojmu zpracovaná Kupkou a kol. (2012), před negativními dopady obchodu s chudobou je údajně třeba především bránit „starousedlíky“, „slušné občany“, „znepokojené nezúčastněné pozorovatele změny lokalit“, do kterých se příjemci dávek (Romové) přestěhovávají. Boj s obchodem s chudobou se promítl i do tehdejšího (2014) programového prohlášení vlády, která se zavázala, že „zamezí obchodu s chudobou, který spočívá v pronajímání předražených ubytoven hrazených ze sociálních dávek na bydlení“ a otevírá cestu pro změny v zákoně o pomoci v hmotné nouzi pro následující roky.

Dobové debaty o legislativních změnách systému sociálních dávek byly výše popsanými procesy zásadně ovlivněny. Zatímco do roku 2012 přicházely téměř veškeré významné změny v nastavení systému dávek pomoci v hmotné nouzi z popudu vlády a nebyly k nim přidávány žádné pozměňovací poslanecké návrhy, v následujícím období se situace výrazně měnila. Legislativní iniciativy přicházely především od samospráv nebo skupin poslanců, a i v případech, že šlo o takzvané vládní návrhy, reagovaly na poptávku ze strany obcí, případně se snažily poptávku ze strany obcí usměrňovat. Předkladatelé těchto návrhů sami sebe často prezentovali jako zástupce regionů s tzv. sociálně vyloučenými lokalitami. Byli také velmi aktivní v debatách okolo vládních návrhů, které modifikovali poslaneckými návrhy. Podobný posun je možné sledovat i v debatě o státní sociální podpoře, zejména u příspěvku na bydlení.

Podrobná analýza parlamentních debat k přijatým legislativním změnám v zákoně o pomoci v hmotné nouzi z let 2013–2021 (Trlifajová, Pospíšil 2023)

ukazuje, že i když jde v rétorice i navrhovaných opatřeních vysledovat určitou kontinuitu s předchozími neoliberálními změnami sociálního systému, celkově ustupují do pozadí hesla o „aktivizaci“, „inkluzi“ jedince nebo domácností. Klíčovým tématem debat o pomoci v hmotné nouzi je existence vyloučených lokalit a chování jejich obyvatel. Cílem předkládaných změn přitom není zlepšení situace těchto lidí, ale ochrana zájmů těch, kteří žijí v jejich sousedství, „slušných občanů“, jak dobře ilustruje citace z parlamentní debaty o možnosti obcí srážet pokuty ze sociálních dávek (PSP 2021):

„Co ten zbytek slušných lidí, co v těch lokalitách bydlí? Ti přece mají nárok na to mít klid, mají nárok se v klidu vyspat, mají nárok na to, aby jim nikdo nekradl neustále boty, mají nárok na to, jezdit slušně v autobuse společnou MHD. O těch tady nikdo nemluví. Přece o nich je tenhle zákon, aby aspoň dával těmhle problémovým lidem nějakou stopku!“

Opatření se zaměřují na omezení tzv. obchodu s chudobou skrze omezování výše a objemu vyplácených dávek a větší kontrolu obcí nad výplatou dávek na jejím území – podmínění výplaty dávek na bydlení souhlasem obce (PSP 2014), zavádění tzv. bezdoplatkových zón (PSP 2014) a prosazení možnosti obcí srážet příjemcům dávek pokuty přímo z vyplácené finanční podpory (PSP 2018). V rámci těchto novelizací jsou také přímo aplikovány návrhy vycházející z praxí lokálních politik nulové tolerance, jako třeba plošné vyplácení části dávek pomoci v hmotné nouzi v kuponech.

6 Závěr

Politiky nulové tolerance v českém kontextu získávají na významu na lokální úrovni od druhé poloviny nultých let a rezonují zejména v postindustriálních obcích, které zažívají po roce 1989 obecnější pokles kvality života, dostupnosti práce, odliv vzdělanější části obyvatel a nárůst počtu Romů, často vytlačенých z ekonomicky silnějších obcí. Při neexistenci účinných státních sociálních politik a politik podporujících místní rozvoj je v rámci politik nulové tolerance za příčinu existujícího (či očekávaného) úpadku označena přítomnost nebo stěhování takzvaných „neplatičů“, „nepřízpůsobivých“, nebo přímo Romů. K neoliberálnímu diskurzu osobní odpovědnosti (a osobního či kolektivního selhání), který v té době dominoval českým sociálním politikám, tak politiky nulové tolerance přidávají sekuritizační diskurz údajného bezpečnostního ohrožení. Snaží se těchto obyvatel zbavit (odebráním dávek, vystěhováním), či ji alespoň odeslat na určené místo (ubytovny a noclehárny, holobyty), odstranit ji z veřejného prostoru (vyhlášky proti narušování veřejného pořádku) a disciplinovat (náprava prací prostřednictvím institutů veřejné služby a veřejné prospěšných prací).

V rámci politik nulové tolerance se místní samosprávy pokoušejí rozšířit své pravomoci na úkor státu a rozhodovat o tom, kdo a za jakých podmínek bude v obci žít. Využívají k tomu (a přetvářejí) především existující nástroje státní sociální a zaměstnanecké politiky. V souladu s převládající neoliberální logikou, která ve sledovaném období dominuje na národní a mezinárodní úrovni, je jako jedna ze zásadních příčin problémů pojmenována dlouhodobá závislost na sociálních dávkách. Právě legislativní změny, směřující k omezování sociálního státu, „aktivizaci“ a zásluhovosti, otvírají samosprávám příležitost k sankčním a restriktivním postupům vůči marginalizovaným skupinám obyvatel. V rámci politik nulové tolerance je obce nejprve zapojují do místních systémů dohledu, identifikace a trestání nežádoucích obyvatel. S různým úspěchem – ne všechny lokální návrhy jsou aplikované, proti některým z těchto politik vystupují státní instituce (především Veřejný ochránce práv, Ústavní soud ČR). U dalších se ukazuje, že spíše násobí místní sociální problémy. Přesto mají často na místní úrovni politický úspěch a umožňují lokálním aktérům postup na krajskou a státní úroveň politiky a posléze i přímo potenciál ovlivňovat legislativní prostředí.

Politiky nulové tolerance jsou v tomto ohledu jednou z podob identitárních politik, které reagují na široce zažívanou zkušenost ekonomického a sociálního poklesu, která je často mimo možnosti kontroly místních obyvatel – a kterou zároveň není možné vyjádřit v dominantním narativu, jenž sociální problémy individualizuje. Jednoduchým přerámováním problémů českých postindustriálních obcí jako problémů (chování a přítomnosti) Romů vytváří nulová tolerance alespoň performativní pocit kontroly a moci. Nabízí řešení úpadku, který na rozdíl od identifikovaných strukturálních problémů (např. nerovnoměrný regionální rozvoj, nedostupné bydlení, nedostupnost služeb a práce, diskriminace apod.) nevyžaduje rozsáhlejší zdroje státu ani narušení stávajících mocenských vzorců. Navíc navazuje na zakořeněné rasové stereotypy. Politiky nulové tolerance vytvářejí jasnou dělící linii mezi „slušnými občany“ a „nepřízpůsobivými“. Propojením s pojmem „občan“ se utvrzuje postavení těch, kteří spadají do první kategorie. Naopak „nepřízpůsobiví“ (tedy Romové) jsou zobrazeni jako ohrožení pro společnost, a to jako celek, protože porušují společenské normy, její řád. Nulová tolerance tak zásadně přispívá k polarizaci společnosti na rasových základech.

K rozsáhlejšímu pronikání logiky politik nulové tolerance do celostátních politik dochází v návaznosti na ekonomickou krizi po roce 2008 a následně protiromské demonstrace, kdy se sociálně-ekonomický úpadek periferních oblastí České republiky stává předmětem pozornosti institucí na národní úrovni. Je tematizován především prostřednictvím vzniku ghett či tzv. sociálně vyloučených lokalit. Národní politiky přitom opakují dichotomii mezi „slušnými“ a „nepřízpůsobivými“ občany, která byla vlastní aktérům nulové tolerance. Sociální systémy začínají být celostátně vnímány jako nástroje

kontroly Romů, respektive obyvatel tzv. sociálně vyloučených lokalit. Obdobně jako u lokálních politik nulové tolerance se cílem národních legislativních úprav sociálních systémů postupně stává posílení možnosti kontroly obcí nad pobytem, pohybem a chováním těch, které samosprávy a část jejich obyvatel považují za bezpečnostní hrozbu.

V souladu s Wacquantovou tezí citovanou v úvodu tedy v případě politik nulové tolerance v České republice můžeme vidět na počátku restriktci sociálního státu v rámci neoliberálních reforem. Na rozdíl od důrazu státu na posilování jeho represivní role (policejní složky, vězeňství), naše studie upozorňuje na význam místních samospráv, jejichž „trestající ruka“ začíná využívat prostředky a nástroje sociálních politik. Tyto nástroje jsou transformovány v prostředky disciplinace a kontroly Romů nejprve na lokální úrovni a později i na úrovni celostátní. Tyto vzájemné vztahy mezi místními a celostátními politikami a mezi neoliberálními změnami a etnizací a sekuritizací sociálních politik byly zatím v českém kontextu neprávem opomíjeny. Přitom právě tato dynamika mezi aktéry na lokální a národní rovině vede k další proměně sociálního státu. Jeho podoba je výrazně etnizována, tedy zaměřena na kontrolu nad marginalizovanými osobami, které jsou vnímány jako Romové.

Na obdobný proces však upozorňovaly zahraniční studie týkající se například Maďarska nebo Rumunska. Podle Zoltaye (2012) to byli ve zhruba stejném období především místní starostové a maďarské samosprávy, kteří nejen vnášeli agresivní, rasistický a nenávistný diskurz vůči Romům na národní úroveň, ale zaváděli také různé politiky, které směřovaly k omezování výplat sociálních dávek a k segregaci v místním školství. Podobně Thelen a kol. (2011) na příkladu maďarských a rumunských municipalit popisují, jak jsou sociální dávky využívány k posilování místních hierarchií. Tyto podobnosti naznačují, že případ českých politik nulové tolerance je třeba chápat nejen v globálním kontextu neoliberálních trestajících politik, ale i v regionálním kontextu, v němž soupeří o moc, zdroje a definici občanství místní a národní autority.

Literatura

- (bar). 2011. Litvínov radí, jak řešit nepokoje Šluknovského výběžku. *Homér*. 22. 9.
- (pur). 2010. Martin Klika: Bráníme slušné občany Litvínova. *Homér*. 16. 9.
- (rup). 2002. Ústecká ODS slibuje ve svém volebním programu více strážníků. *Právo*. 17. 9.
- (toj). 2009. Všichni společně proti nepřízpůsobivým lidem v ghettech. *Moravskoslezský deník*. 14. 11.
- (ves, jab). 2003. Ústí a Slaný porušení předpisů tvrdě trestají. *Mladá fronta DNES*. 25. 9.
- Balcar, K. 2006. Bruntál nechce ghetto plné přistěhovalců. *Právo – Severní Morava a Slezsko*. 23. 9.
- Balibar, E. 1991. Is there a ‘neo-racism’? In: Etienne Balibar, E., Wallerstein I. (eds.). *Race, nation, class: Ambiguous identities*. New York: Verso, 17–28.
- Barša, P. 2005. Konec Romů v Česku? Kacířské eseje plzeňských antropologů. *Politologický časopis* 12 (1): 67–79.
- Bartíková, P. 2011. Ničí domy? Musí pryč a místo peněz dostanou stravenky. *Mladá fronta DNES – Kraj Moravskoslezský*. 22. 9.
- Člověk v tísní. 2006. *Kampaň Likviduj ghetta!* Dostupné z: <http://ceskaghetta.cz/> [cit. 22. 2. 2023].
- čtk. 2011. Bohumín pošle do ghetta bagry. *Lidové noviny*. 14. 6.
- ČTK, ROMEA. 2008. Vedení města Litvínov vyhlásilo nulovou toleranci nepřízpůsobivým občanům. *Romea.cz*. 27. 11. Dostupné z: <https://romea.cz/cz/zpravy/vedeni-mesta-litvinov-vyhlasil-nulovou-toleranci-nepripisobivym-obcanum> [cit. 22. 2. 2023].
- Danovská, K. 2018. Politika nulové tolerance v českém kontextu. Bakalářská práce. Praha: Ústav politologie FF UK.
- Dixon D, 2005. Beyond zero tolerance. In: Newburn, T. (ed.). *Policing*. Cullompton: Willan Publishing, 483–507.
- Fairclough, N. 1989/1991. *Language and power*. London: Longman.
- Foucault, M. 2002. *Archeologie vědění*. Praha: Herrmann & synové.
- Foucault, M. 2005. *Je třeba bránit společnost: kurz na Collège de France 1975–1976*. Praha: Filosofia.
- Gabal, I. 2006. *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, Gabal Analysis and Consulting, Nová škola, o.p.s.
- Goldberg, D. 2015. *Are We All Postracial Yet?* Cambridge: Polity.
- Goldberg, D. 2016. Vanishing points. *Ethnic and Racial Studies* 39 (13): 2278–2283.
- Grygar, J., Stöckelová, T. 2007. *Příčiny a souvislosti stěhování vsetínských Romů z pavlačového domu č.p. 1336 v říjnu 2006*. Zpráva z šetření. Brno: FSS MU.
- Hejnal, O. 2012. Nacionalismus, multikulturalismus, sociální vyloučení a „sociálně nepřízpůsobiví“: Analýza dominantního politického diskursu

- v České republice (2006–2011). *AntropoWebzin*. 8 (2): 47–66. Dostupné z: <http://www.antropoweb.cz/cs/nacionalismus-multikulturalismus-socialni-vyloucení-a-socialne-neprizpusobiví-analyza-dominantního-politického-diskursu-v-ceske-republice> [cit. 22. 2. 2023].
- Honysz, R. 2012. Strategická analýza nulové tolerance města Bohumína. Bakalářská práce. Ostrava: Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava. Dostupné z: <http://hdl.handle.net/10084/95367> [cit. 22. 2. 2023].
- Hurtle, J. et al. 2016. Socially excluded localities revisited. *Geografie* 121 (4): 211–230.
- Jakoubek, M. 2005. Apologie kulturomů (Odpověď Pavlu Baršovi). *Politologický časopis* 12 (2): 181–195.
- Kavanová, L. 2012. Kdo z vás to je? *Respekt*. 1. 1. Dostupné z: <https://www.respekt.cz/tydenik/2012/1/kdo-z-vas-to-je> [cit. 22. 2. 2023].
- Kijonka, R. 2006. Bohumín nechce žádná ghetta. *Právo – Severní Morava a Slezsko*. 8. 6.
- Klukkanavská, A., Zagibová, L. 2013. Neprispôsobiví Rómovia a slušná väčšina? Spravodajský diskurz po násilných udalostiach na severe Českej republiky 2011. *Stredoevropské politické studie* 15 (4): 300–323.
- Kourachanis, N. 2020. *Citizenship and social policy: From post-war development to permanent crisis*. Cham: Springer Nature Switzerland AG.
- Křížková, M. 2013. Analýza mediálního zobrazení Romů v českých médiích od začátku července 2011 do konce května 2012. *Praha: Agentura pro sociální začleňování*.
- Kupka, P., Walach, V., Brendzová, A. 2021. The poverty business: Landlords, illicit practices and reproduction of disadvantaged neighbourhoods in Czechia. *Trends in Organized Crime* 24 (2): 227–245.
- Lesková, I., Motlová, Ž. 2012. Romská ghetta mizí. Padnou také domy v Přívoze? *Mladá fronta DNES – Kraj Moravskoslezský*. 3. 8.
- Mareš, P., Sirovátka, T. 2008. Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začleňování (inkluzie) – koncepty, diskurz, agenda. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 44 (2): 271–294.
- Matysová, B. 2016. Politika nulové tolerance v Duchcově a Litvínově jako (společnost polarizující) politika disciplinace. Diplomová práce. Praha: Katedra sociologie FF UK.
- Městská policie Litvínov. 2009. *Zpráva o stavu a činnosti městské policie (za rok 2008)*.
- Mitchell, K. 2011. Zero tolerance, imperialism, dispossession. *ACME: An International E-Journal for Critical Geographies* 10 (2): 293–312.
- MPSV. 2004. Národní akční plán sociálního začleňování na léta 2004–2006. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/documents/20142/833915/220704.pdf/25cf2458-2655-f35e-0801-6109cb5f8e0b> [cit. 22. 2. 2023].

- Newburn, T., Jones, T. 2007. Symbolizing crime control: Reflections on zero tolerance. *Theoretical Criminology* 11 (2): 221–243.
- Ram, M. H. 2014. Europeanized hypocrisy: Roma inclusion and exclusion in Central and Eastern Europe. *JEMIE* 13 (3): 15–44.
- [PSP ČR]. 2014. *Novela z. o pomoci v hmotné nouzi*. Sněmovní tisk 256. dostupné z: <https://www.psp.cz/sqw/historie.sqw?t=256&o=7> [cit. 22. 2. 2023].
- [PSP ČR]. 2016. *Novela z. o pomoci v hmotné nouzi*. Sněmovní tisk 783. dostupné z: <https://www.psp.cz/sqw/historie.sqw?t=783&o=7> [cit. 22. 2. 2023].
- [PSP ČR]. 2018. *Novela z. o pomoci v hmotné nouzi*. Sněmovní tisk 290. dostupné z: <https://www.psp.cz/sqw/historie.sqw?o=8&T=290> [cit. 22. 2. 2023].
- [PSP ČR]. 2021. Stenozáznam z rozpravy v Poslanecké sněmovně ze dne 9. července 2021. Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/2017ps/stenprot/111schuz/s111098.htm> [cit. 22. 2. 2023].
- Ripka, Š., Korábová, M., Tošovský, M., Trlifajová, L., Walach, V. 2014. *Nulová tolerance: Vstupní analýza a databáze*. Praha: SPOT o. s.
- Šafus, M. 2011. Co napsali starostové premiéru Nečasovi (a k čemu to bude dobrý). *Výběžek.eu*. 9. 6. Dostupné z: <https://www.vybezek.eu/5002-co-napsali-starostove-premieru-necasovi-a-k-cemu-to-bude-dobry/> [cit. 22. 2. 2023].
- Thelen, T., Dorondel, S., Szöke, A., Vetters, L. 2011. ‘The sleep has been rubbed from their eyes’: social citizenship and the reproduction of local hierarchies in rural Hungary and Romania. *Citizenship Studies* 15 (3–4): 513–527.
- Tošner, M., Poláková, Z., Indrová, N., Novák, M., Rumpík, V., Židlická, K. 2010. Průmysl sociálního vyloučení: Lokalita Janov. *AntropoWebzin* 6 (1): 17–32. Dostupné z: <http://www.antropoweb.cz/cs/prumysl-socialniho-vyloucenilokalita-janov> [cit. 22. 2. 2023].
- Trlifajová, L. 2021. O ekonomických periferiích a omezování sociálního státu v Česku In: Outrata, F. (ed.). *Demokracie – jak dál?: Rizika a výzvy pro Česko a svět*. Praha: Vyšehrad.
- Trlifajová, L., Pospíšil, F. 2023 (v tisku). From neoliberal restriction to control of the Roma – towards post-neoliberal ethnic welfare. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 59 (6). DOI: 10.13060/csr.2023.053.
- Trlifajová, L., Pospíšil, F., Kučera, P., Matysová, B., Kisořová, B. 2015. *Analýza politik nulové tolerance v Litvínově a Duchcově*. Praha: SPOT-Centrum pro společenské otázky.
- Urban, T. 2012. Koukejte se přizpůsobit! *Magazín Víkend DNES*. 21. 7.
- [Úřad vlády ČR]. 2001. Informace o analýze důvodů vedoucích příslušníky romské komunity k emigraci z České republiky, projednána na zasedání vlády dne 13. listopadu 2002.

- [Úřad vlády ČR]. 2002. Usnesení vlády ČR ze dne 13. listopadu 2002 č.1113 k Analýze možností zintenzivnění a zefektivnění práce v zájmu předcházení sociálního vyloučení v romských komunitách a odstraňování jeho důsledků prostřednictvím k tomu určené agentury.
- van Baar, H., Ivasiuc, A., Kreide, R. (eds.) 2019. *The securitization of the Roma in Europe*. Cham: Palgrave Macmillan. Dostupné z: https://doi.org/10.1007/978-3-319-77035-2_1 [cit. 22. 2. 2023].
- Veřejný ochránce práv. 2008. Závěrečné stanovisko ve věci postupu Městského úřadu Litvínov při výplatě dávek pomoci v hmotné nouzi formou věcné dávky. Dostupné z: <https://eso.ochrance.cz/Nalezene/Edit/1510> [cit. 22. 2. 2023].
- Wacquant, L. 2009. *Prisons of poverty*. Expanded edition. Minneapolis and London: University of Minnesota Press.
- Wacquant, L. 2014. The global firestorm of law and order. *Thesis Eleven* 122 (1): 72–88, DOI:10.1177/072551361453613.
- Wodak R. (ed.). 1989 *Language, power and ideology*. Amsterdam: Benjamins.
- Walach, V. 2014. Nulová tolerance, kontrola zločinu a sociální vyloučení: Analýza související literatury a návržení konceptuálního aparátu k výzkumu nulové tolerance v českých sociálně vyloučených lokalitách. In: Ripka, Š., Korábová, M., Tošovský, M., Trlifajová, L., Walach, V. *Nulová tolerance: Vstupní analýza a databáze*. Praha: SPOT o. s.
- Zolnay, J. 2012. Abusive language and discriminatory measures in Hungarian local policy. In: Stewart, M. (ed.). *Gypsy ,menace': Populism and the new anti-Gypsy politics*. London: Hurst & Co., 25–42.

Víc než zbraně slabých: Rezistence Romů vůči sekuritizační politice

Beyond Weapons of the Weak: Roma Resistance to Securitarian Governance

Abstract

Over the last two decades, the Roma in Italy have shifted from being the subject of social policy to being subjected to securitization processes. As a result, the most destitute groups among the Roma in Italy – those living in the so-called campi nomadi – have been increasingly governed through security policies, measures, and apparatuses. Placed in segregated camps, often surrounded by surveillance cameras, and increasingly subjected to police control and repression, the Roma are not passive to the ways in which they are securitized and governed. Grounding my argument in an ethnography of formal and informal policing of the Roma in the peripheries of Rome carried out between 2014 and 2017, I explore how Roma react to their own securitization. I propose a relational approach that goes beyond conceptualizing Romani resistance in terms of the Scottian concepts of 'hidden transcripts' or 'weapons of the weak,' and focus on how Roma attempt to overtly shape their relationships to police, as well as to the material environment in which they are constrained to live.

Key words

agency, campi nomadi, infrapolitics, Italy, resistance, policing, pyropolitics, Roma, Rome, securitarian governance, securitization

Jak citovat

Ivasiuc, A. 2023. Víc než zbraně slabých: Rezistence Romů vůči sekuritizační politice. *Romano džaniben* 30 (2): 41–63.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10495322>

¹ Ana Ivasiuc v roce 2023 působila na Katedře antropologie na Univerzitě Maynooth v Irsku. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6193-2248>. Kontakt: ana.ivasuic@easaonline.org

Úvod

V posledních čtyřech desetiletích přestaly být romské skupiny v Itálii i jinde předmětem sociální politiky a sociálně inženýrských zásahů, jsou čím dál tím víc rámovány coby bezpečnostní hrozby a vlády a úřady k nim tak i přistupují. Tato změna následovala po celosvětovém vzestupu sekuritizačního paradigmatu (Goldstein 2010), ve kterém je přístup k rasizovaným skupinám, a zvláště pak ke skupinám zasaženým chudobou, stále častěji součástí bezpečnostní politiky (Wacquant 2009, Lorey 2012). Ve shodě s tímto trendem přistupuje vláda a úřady stále intenzivněji i k nejchudším skupinám Romů v Itálii – k obyvatelům tzv. *campi nomadi*.² Romové, kteří jsou umístěni v táborech často obklopených bezpečnostními kamerami a které někdy hlídá ochranka, nebo dokonce armáda, pochopitelně nejsou vůči těmto přístupům a sekuritizaci pasivní. Jsem si vědoma toho, že literatury k sekuritizaci Romů týkající se jejich vlastního nezávislého jednání a strategií odporu je poměrně málo (Pulay 2018). Ve své argumentaci se zde zaměřím na ty strategie, které Romové využívají v reakci na zmíněné sekuritizační politiky a které byly v poslední době teoreticky zpracovány v rámci scottovské kategorie „zbraní slabých“ (Vergnano 2020). Svým přístupem bych ráda posunula prezentaci těchto každodenních strategií a postupů mimo obvyklý rámec Scottovy teorie rezistence. James Scott se soustředil na odpor rolníků vůči společenským hierarchiím, které byly považované za přirozené, a tedy více méně akceptované. Úskalí jeho konceptu „zbraní slabých“ (Scott 1985) tak spočívá v tom, že společenskou hierarchii bezděky esencionalizuje na základě neromské perspektivy, ačkoliv Romové jí rozumějí odlišně a odlišně ji i rekonstruují. Dle mého názoru je třeba rozvíjet takový náhled na strategie odporu na straně Romů, který se neodvíjí od ahistorické aplikace Scottovy teorie, ale je naopak přizpůsobený specifickým represivním struktur, opatření a aktérů, kterým jsou Romové v různých kontextech vystaveni.

Svůj náhled na to, jak Romové na sekuritizaci reagují, opírám o vlastní etnografický výzkum formálních i neformálních podob dohledu nad Romy na římské periferii, který proběhl mezi lety 2014 a 2017. Sleduji, jak Romové na jednu stranu jednájí subverzivně skrze akty odporu, během kterých vyjednávají své pozice v přímých interakcích s policií, na druhou stranu se pak účastní různých forem vzdoru ve chvílích, kdy pod dohledem policie nejsou. Snažím se překonat infrapolitický přístup ke vzdoru Romů a ukázat, že jednájí relačně, v reakci na materiální podmínky, v nichž se útlak ztělesňuje (především mám na mysli materialitu samotných táborů), nebo s ohledem na vztahy s policisty, které se snaží různě utvářet.

² Romové v Itálii jsou chybně označováni jako *nomadi*, a to na základě mylného předpokladu, že všichni Romové jsou z hlediska kultury kočovníci.

Co se týče metodologie, kombinuji archivní výzkum se studiem policejních dokumentů a etnografickým výzkumem, který jsem prováděla na obou stranách „bitevního pole“ – mezi aktéry, kteří se vzájemně považují za nepřátele. Abych mohla sekuritizaci Romů i jejich rezistenci vůči tomuto procesu nahlédnout komplexně, využila jsem širokou škálu přístupů, od etnografického výzkumu krajně pravicové domobrany (Ivasiuc 2015, 2018a, 2019), přes archivní výzkum a analýzu dokumentů, až po zúčastněné pozorování během objížděk s policejní jednotkou (Ivasiuc 2020, 2021) a etnografické rozhovory s Romy – a zvláště pak s Romkami – či zúčastněné pozorování v jednom *campo nomadi* na římské periferii (Ivasiuc 2018b).³ Archivní materiál tvoří soupis obyvatel z roku 1995, který se zaměřil na skupinu zhruba 400 Romů ze Srbska.

Svůj text rozdělují do tří oddílů. V prvním se detailně věnuji sociopolitické situaci romských skupin v Římě a jejím proměnám. Nahlížím na ni z perspektivy současných dějin, od událostí tzv. „protickánských barikád“ v roce 1987 až po aktuální rasistickou politiku zavedenou krajně pravicovým starostou Giannim Alemannem v rámci výjimečného stavu (tzv. *emergenza nomadi*), který byl v souvislosti s Romy vyhlášen v roce 2008. Druhý oddíl představuje teoretický rámec mé studie, který vychází z literatury o sekuritizaci Romů a jejich mobilitě a z prací zaměřených na nezávislé jednání Romů v těchto kontextech a pokračuje mojí kritikou aplikace Scottovy teorie rezistence na daný příklad z romského prostředí. Svá data pak představuji ve třech pododdílech, ve kterých zkoumám, jak se rezistence projevuje diskurzivně i materiálně, zaměřuji se na únikové taktiky a budování autonomie a nakonec na strategie vytváření vztahů, které někdy Romové využívají, aby se vymanili z podřadného postavení vůči aktérům na straně státu. V závěru se pokusím o reflexi, přičemž bych na příkladu Romů a jejich odporu vůči sekuritizaci ráda překonala konceptualizaci rezistenčních taktik a strategií podřízených skupin coby „zbraní slabých“.

1 Od sociální politiky k rasově podmíněnému policejnímu dohledu: posledních 35 let přístupu římských úřadů k Romům

Politika vůči chudým Romům byla již analyzována v nepřeberném množství textů zaměřených právě na Romy v Itálii (abych zmínila alespoň některé: Piasere 1999, 2005, 2006; Sigona 2002, 2003, 2005; Sigona, Monasta 2006; Clough Marinaro 2003, 2009, 2014, 2015, 2017; Clough Marinaro, Sigona 2011; Daniele 2010, 2011, 2013; Hepworth 2012; Picker 2012; Picker, Pasquetti 2015; Picker a kol. 2015; Armillei 2018; Maestri 2019; Pagano 2019). Tato bohatá literatura

3 Výzkum byl realizován tak, aby jednotlivé skupiny účastníků nevěděly o částech výzkumu zaměřených na jiné skupiny. Jednalo se o metodologicky odůvodněnou volbu – měla zajistit, aby mě například romští participanti nepovažovali za součást krajně pravicové domobrany nebo za zaměstnankyni policie.

se zabývá tábory coby specifickým druhem bytové politiky, který se v Itálii vytvořil ve vztahu k Romům z různých imigračních vln. Hlavní pozornost se zaměřuje na přístupy, s jejichž pomocí se tábory postupně zřizovaly a následně proměňovaly z dočasného řešení v pevnou součást systému, na rozporuplnou povahu těchto přístupů ve vztahu k systémům zákonnosti a nezákonnosti, jež vytvářejí, a na biopolitický dopad, který mají v posledních desetiletích na segregaci a útlak Romů v Itálii. V této části textu se soustředím na konkrétní vývoj situace ohledně táborů pro Romy v Římě.

Než se ale ponořím do tématu sekuritizačního přístupu římských úřadů k Romům, bude dobré zastavit se u zastřešujícího termínu Romové. Ten totiž neoznačuje jedinou populaci ve stejném smyslu, na jaký jsme zvyklí u etnonym jiných národů, která často evokují i nějakou podobu teritoriálně vymezeného státu. Zmíněný termín zahrnuje množství skupin s odlišnou migrační historií a s různou mírou zakořeněnosti na území Itálie, jejichž členové mluví různými jazyky, užívají odlišná autoetnonyma a mají různá občanství i různý oficiální status pobytu. Vedle skupin, které žijí v Itálii dlouhodobě a mají italské občanství, jako jsou například *Harvati*, žijí v Itálii také Romové, kteří sem přišli relativně nedávno z východní Evropy. V šedesátých a sedmdesátých letech například proudily přes hranice do Itálie za lepšími životními podmínkami skupiny Romů z Jugoslávie. Ze stejného prostoru sem v devadesátých letech přicházeli i další Romové, uprostřed chaosu vyvolaného válkou, a získali proto povolení k pobytu z humanitárních důvodů. Další vlnu romské migrace – zatím poslední a zároveň nejpočetnější, co se týče romských skupin z východní Evropy – tvoří Romové z Rumunska, kteří jsou zároveň občany Evropské unie. Výrazná praxe meziskupinového vymezování ústí do konfliktních vztahů, například mezi muslimy ze skupiny *Khorakhané*, kteří přišli z Bosny a Hercegoviny, a rumunskými *Ursari*, případně mezi srbskými *Kanjarija* a Romy z Kosova (*Kosovari Roma*).⁴ Státní orgány – většinou zde myslím římskou samosprávu a místní policejní jednotku, která má za úkol na Romy dohlížet – si často tuto diferencovanost ani neuvědomují, natož aby byly ochotné přizpůsobovat jí svůj přístup. Jelikož italské úřady chápou Romy jako jednodlitou skupinu – a jako skupinu, kterou pak vymezují coby problematickou –, budu i já používat zastřešující termín Romové tam, kde o nich budu hovořit jako o skupině obyvatel, která je cílem různých politických přístupů.

V listopadu 1987 obyvatelé žijící na východním okraji Říma zablokovali dálnice a železniční tratě vedoucí do hlavního města a dožadovali se toho, aby z jejich čtvrtí byli Romové vystěhováni (Coccia 2012, Piasere 2012). V odpovědi

⁴ Je ale nutné dodat, že spory mezi těmito skupinami neodpovídají mechanismům vztahování se k „jiným“ a diskurzům vzájemného vymezování mezi národními státy, ze kterých Romové přišli. To například znamená, že skupiny původem z Bosny a Srbska k sobě nechovají stejný druh animozit, jaké charakterizují bosensko-srbské vztahy konstruované jako střet protichůdných zájmů.

na tyto rozsáhlé protesty se římská městská správa pokusila zřídit speciální tábory, ve kterých by Romové mohli přebývat vždy jen určitou dobu. Tzv. *campi sosta*, neboli odstavné tábory, se inspirovaly francouzskou a britskou legislativou zaměřenou na kočovné skupiny.⁵ Romové z Jugoslávie, kteří do Itálie přišli o patnáct let dříve, ovšem nebyli kočovní: 73 % z nich žilo už minimálně několik posledních generací v domech, a to v důsledku politiky nuceného usazování, kterou v Jugoslávii prosazoval komunistický režim (Barany 2002). Nedostatek jiných možností, kterak řešit jejich bydlení, vedl k tomu, že se tyto tábory brzy proměnily z dočasných na stálé. To bylo přesným opakem původního záměru, ve kterém měly tábory sloužit pro potřeby krátkých zastávek na trasách domnělých kočovníků. Přístup Římanů ve stylu „ano, ale ne na mém dvorečku“ brzdil proces usazování a teprve v srpnu 1999 se městské správě podařilo otevřít první oficiálně schválený tábor, umístěný zhruba 20 kilometrů od centra, za dálničním obchvatem na východní periferii města.

Do tohoto tábora byla umístěna skupina zhruba 400 Romů ze Srbska, která byla vícekrát nuceně vystěhována a již nějakou dobu se přesouvala po východní periferii Říma. V roce 1995, kdy bez povolení tábořili na Via Collatina, policie pořídila jejich soupis. Jeho dochovanou dokumentaci jsem měla možnost prostudovat v archivu. Kromě soupisových dokumentů obsahuje v případě mnoha rodin i složky vedené sociálními pracovníky; jejich obsah se většinou týká školní docházky, vzdělávání dětí a způsobu obživy rodičů, přičemž sociální úřady řešily především otázku, zda rodina projevuje přiměřené rodičovské schopnosti a náklonnost ke svým dětem.⁶ Ještě na začátku 21. století tvořili v Římě *nomadi*, jak se jim oficiálně stále říkalo, samostatnou položku v ročním výkazu nákladů na sociální oblast.

Začátek milénia můžeme považovat také za začátek politiky nuceného vystěhování starých, neoficiálních tábořišť umístěných ve volných prostorech římské zástavby, přičemž na snahu o „odcikánštění města Říma“ (Bermann, Clough Marinaro 2011), jejíž výraznou hnací silou byla především gentrifikace (Herzfeld 2009), navázala i následující vedení města. Souběžně s tímto vývojem sledujeme ve stejném období také upevňování sekuritizačního paradigmatu (Goldstein 2010), tedy sociopolitického a kulturního režimu myšlení a jednání, ve kterém praxe a diskurzy bezpečnostní politiky postupně získávají navrch nad tématy rovnosti, dostupnosti, spravedlnosti a jinými podstatnými hybateli veřejných debat v dřívějších obdobích. Nucená vystěhování

5 V angličtině se pro tato místa užívá termín *stopping places* („odpočívadla“ či „tábořiště“), což odráží nastavení legislativních opatření vůči Romům a Travellerům ve Velké Británii. Ve svém textu ovšem používám termín tábor (*camp*), který je bližší italskému kontextu.

6 Netřeba zmiňovat, že adekvátnost citových vazeb mezi rodiči a dětmi a míra rodičovských schopností byla poměřována tím, jaké představy o nich mají Italové.

romských skupin byla v tomto smyslu velmi často legitimizována jako záležitost bezpečnosti – obvykle bezpečnosti neromských obyvatel žijících poblíž.⁷ Městská politika Říma soustředěná na bezpečnost byla v roce 2007 shrnuta v „Dohodě za bezpečný Řím“, která mimo jiné umožnila vystěhování neoficiálních romských táborů a zřízení oficiálních táborů na periferii města. Nelze přehlédnout, že ve stejné době zmizela kolonka *nomadi* z výročního výkazu výdajů římské správy v sociální oblasti.

V návaznosti na dva záchvaty morální paniky, které souvisely právě s Romy (Ivasiuc 2022), vyhlásila Berlusconiho vláda v roce 2008 v Římě, Miláně a Neapoli výjimečný stav a zdůvodnila jej přítomností „řady nepovolených tábořišť kočovníků“, nejčastěji původem z Rumunska, v městských nebo příměstských oblastech největších italských měst. S odvoláním na obavy o bezpečnost neromských obyvatel a reálnou možnost, že by „znepokojení veřejnosti“ mohlo vyústit v násilí, italská vláda převedla na samosprávy těchto měst rozsáhlé pravomoci a zdroje, a umožnila jim tak v rámci výjimečného stavu zavést v zásadě jakákoli opatření, která v zájmu zajištění veřejné bezpečnosti uznají za vhodná. V Římě, který tou dobou vedl krajně pravicový starosta Gianni Alemanno, to znamenalo zvýšení dohledu v oficiálních táborech (v některých z nich se objevily bezpečnostní kamery a vchod začali hlídat zaměstnanci bezpečnostních agentur), častější vystěhovávaní a policejní kontroly a nakonec – v roce 2010 – i ustavení zvláštní policejní jednotky. Její původní název zněl „Operativně koordinační jednotka pro kočovnická tábořiště“ a vedl ji vysoce postavený důstojník místní policie, který měl dlouhodobé zkušenosti s jednáním s Romy v Římě. Sídli na východním okraji Říma nedaleko tábora v Salone a hned v prvním roce svého působení změnila označení, takže v současnosti již není tolik zřejmé, že byla založena jako rasově definovaná policejní jednotka specializovaná na *nomadi*. Její aktuální název je „Jednotka pro veřejnou bezpečnost a mimořádné události“ (*Gruppo Sicurezza Pubblica ed Emergenziale*, dále jen SPE) a jejími hlavními úkoly jsou bezpečnostní kontroly v římských *campi nomadi* a dohled nad nuceným vystěhovávaním. Od roku 2014 se také zaměřuje na boj proti trestné činnosti v oblasti životního prostředí – především na pololegální a nelegální přeprava kovového šrotu Romy a dále pak na problém černých skládek stavební sutě a jiných druhů odpadů v okolí táborů. Jednotka dále řeší případy dětských migrantů bez dospělého doprovodu nebo obecněji vyklízení squatů. Její ustavení bylo důležitým okamžikem proměny, během níž Romové přestali být vnímáni jako příjemci sociálně podporných a inkluzivních opatření a stali se předmětem

7 Místní tisk věnoval pravidelně pozornost požárům v neoficiálních táborech, při kterých zahynuly romské děti. Tyto krátké epizody morálního pohoršení nad otravnými a nebezpečnými materiálními podmínkami, které v táborech vládly, v důsledku posilovaly narativy o potřebě tábory odstranit – tentokrát zdůvodněné bezpečností jejich obyvatel samotných.

policejního dohledu: v průběhu několika let veřejnou debatu ovládly sekuritizační narativy (viz též Ivasiuc 2019b, 2022) a také přístup veřejné správy vůči Romům se obrátil k jasně sekuritizačnímu paradigmatu.

Abych ve stručnosti shrnula posledních 35 let přístupu římských úřadů vůči *campi nomadi* a jejich obyvatelům – s douškou, že situace zahrnuje obrovské množství detailů a nuancí, které zde není možné postihnout –, lze říct, že kategorie *nomadi* přestala být předmětem sociální politiky a stala se dlouhodobým cílem policejní kontroly a dohledu. Zároveň se průběžně prohlubovala její kriminalizace a odpor vůči různým neformálním způsobům obživy obyvatel táborů – ať už jde o žebrotu, nebo obchod s kovovým šrotem.⁸

2 Aktérství a odpor vůči sekuritizaci

Obyvatelé *campi nomadi* tváří v tvář římské samosprávě a jejím opatřením, tváří v tvář dohledu, policejním kontrolám a represím nejsou pasivní. Důraz na jejich systémový útlak a rasovou segregaci, který v literatuře o římských Romech jasně převládá, ovšem předem znemožňuje náležitě popsat, jak tito lidé sami na represivní politiku ovlivňující jejich životy reagují. Trvalo poměrně dlouho, než se v literatuře o sekuritizačních přístupech úřadů vůči Romům vyvinul teoretický přístup, jenž otevřel prostor pro dialektický pohled umožňující vysvětlit zároveň rámování Romů coby bezpečnostní hrozby a související přístup úřadů na jedné straně a na straně druhé nezávislé jednání Romů tváří v tvář těmto opatřením (Pulay 2018). Tématu odporu vůči sekuritizaci se dotýká etnograficky ukotvený výzkum migrace východoevropských Romů do západní Evropy a souvisejících integračních opatření (Durst, Nagy 2018; Clavé-Mercier, Olivera 2018; Daniele a kol. 2018; Legros, Lièvre 2019; Tervonen, Enache 2017). Literatura vycházející z etnografie upozorňuje právě na to, že romské skupiny jsou ve svých reakcích na politiku státu nezávislými aktéry, a zdůrazňuje, že je důležité zamyslet se nad tím, jaké taktiky a strategie odporu Romové přijímají a jak podle nich jednají. Ulderico Daniele se svými kolegy (2018) identifikoval v odporu a jednání Romů dva základní přístupy; ty mohou být označeny jako přeznačování (*re-signification*) a reakce (*re-action*). Přeznačování je vymezeno kulturní analýzou způsobu, jímž Romové přetavují svoji zkušenost s útlakem do vlastních výkladů, které jsou protichůdné neromským interpretacím a Neromům jsou uzavřené. Přitom přeznačují vztahy a výměny tak, že se Romové ocitají na vrcholu společenské hierarchie. Neromové jsou v tomto systému vykresleni buď jako lidé naivní, nebo pro život Romů zcela nepodstatní. V tomto směru je dobrým příkladem analýza, v níž Marco Solimene (2013) rozebral římské střety mezi státními orgány a skupinou *Xomà*, v nichž byli představitelé státu nově rámováni coby

8 Pro detailnější pojednání o tomto vývoji z právního úhlu pohledu viz Ivasiuc 2020a.

důvěřivci, což Romům umožnilo symbolicky se osvobodit z područí opresivní vládnoucí moci.

Druhý přístup k aktérství a rezistenci Romů se zabývá reakcí Romů na konkrétní opatření a přístupy, jež je staví do podřízené role. Široká řada etnografických prací zdůrazňuje hledání autonomie vůči systému národních států. Takové hledání strukturuje každodenní praxi mnoha romských skupin, zvlášť těch postižených chudobou, segregací a rasovou diskriminací a útlakem. Nando Sigona ve svém článku (Sigona 2015) líčí, jak ambivalentně obyvatelé tábora o táboře přemýšlí – je pro ně určitým prostorovým omezením a příčinou teritoriální stigmatizace (Wacquant a kol. 2014), ale zároveň i zdrojem. Sigona zde obhajuje etnograficky poučený přístup k aktérství Romů, který umožňuje plně vykreslit způsob, jakým podkopávají nástroje jejich zvnějšku aplikované správy – jako jsou třeba právě tábory – a uskutečňují svoje vlastní cíle. Monica Rossi (2011) například tvrdí, že mezi strategie odporu vůči nucenému vystěhovávaní a podobným přístupům (v jejichž důsledku se zpřetrhávají ekonomicky přínosné vazby, které si Romové v městské tkáni vybudovali, a tím se radikálně omezují jejich existenční zdroje) patří zvláště u žen rozšiřování ekonomických aktivit v neoficiálním sektoru a také čím dál tím výraznější působení v roli prostředníků mezi vlastním společenstvím a Neromy. Stefania Pontrandolfo (2018) používá teoretický rámec „aktů občanství“ (*acts of citizenship*, Isin, Nielsen 2008) a navrhuje interpretovat snahu Romů bojovat proti opresivním kategoriím jako určitý způsob „politického bytí“ s kořeny v komunitně založených činech, jež pomáhají vyjednávat jejich přístup k právům. Claudia Mantovan a Gaja Maestri (2021) se zaměřují na gender a rezistenci romských žen z pohledu interseksionality a zkoumají jejich „všední aktérství“ (Ivasiuc 2018c). Sledují, jak tyto ženy mobilizují svůj kulturní a společenský kapitál a používají ho k dosažení sociální mobility a k úniku z vícenásobné opresivní dynamiky genderu, rasy a třídy, které jsou vystaveny. Gaja Maestri se pak soustředí ve spolupráci se Stefanem Piemontesem (2023) na bydlení coby dějiště odporu. V tomto kontextu představují mobilitu a územní rozptyl jako nenápadnou taktiku obrany proti násilnému vystěhování či vyhoštění. Tyto taktiky nejsou vnímány jako politické, přesto se řadí mezi akty rezistence. Ve stejném duchu se nese výzkum Pietra Cingolaniho (2016), Jana Grilla (2020) a Dominica Teodorescu (2020), kteří zkoumají metody odporu související s bydlením a využitím městského prostoru. Jejich práce staví na podobném konceptu infrapolitického odporu prostřednictvím reakce.

Cecilia Vergnano (2020) v etnografické studii z Turína využívá koncept „zbraní slabých“ a dokazuje, že infrapolitickými činy jsou i vandalismus a agresivita obyvatel tábora, kteří si jsou vědomi útlaku, jemuž čelí. Hněv vyjádřený vandalismem Vergnano rámuje coby radikální zpochybnění politiky, která Romy segreguje a vylučuje z městského života. Zdůrazňuje přitom

politickou povahu těchto činů odporu. Podle ní se jimi vymezují proti oslabování svých pozic a práv, které tábory coby prostorové techniky segregace a odvržení přinášejí. Názorně dokazuje, že tyto akty neposlušnosti jsou pro Neromy nesrozumitelné a ti je rámuji jako iracionální. Související narativy se pak často vracejí k rasistickým tvrzením o divokosti a necivilizovanosti jako ke kulturním rysům Romů.

V následujícím textu se zabývám aktérstvím Romů a taktikami a strategiemi odporu, které si Romové žijící v římských *campi nomadi* vyvinuli v reakci na dohled, policejní kontrolu a represe, jimž jsou vystaveni. Ve své argumentaci vycházím z nejnovější literatury o každodenních bezpečnostních praktikách (Crawford, Hutchinson 2016) a ze studií o každodenních praktikách odporu (Johansson, Vinthagen 2014), přičemž se zvláště soustředím na každodenní praktiky odporu vůči sekuritizaci, které jsou relační. Svým přístupem chci překlenout propast mezi strategiemi přeznačování a strategiemi reakce, které identifikuje literatura k rezistenci a aktérství Romů v kontextu sekuritárního vládnutí, a vymanit tuto debatu z paradigmatu infrapolitiky. Nedostatkem tohoto paradigmatu je po mém soudu skutečnost, že se soustředí na jednání podřízených skupin coby infrapolitiku, a tím pádem má paradoxně sklon posilovat koncept politiky definované z pozice nepodřízenosti. Antropologická literatura, která klade důraz na přeznačování společenských hierarchií z romské perspektivy, se tomuto nebezpečí sice vyhýbá, na druhou stranu se však nepřiměřeně soustředí na kulturní reprezentace a narativy a opomíjí související praktiky, jež vycházejí z hmotných podmínek života podřízených Romů – a také ze vztahů, které se Romové snaží utvářet s úřady, jejichž moc v mých příkladech ztělesňují především policisté.

Můj přístup je založený na trojici epistemologických postupů. Zaprvé je je relační a snaží se teoreticky uchopit střetávání Romů s Neromy – zvláště pak přímo s činiteli, kteří sekuritární opatření vynucují, tedy s policisty –, představit je jako akty odporu, na nichž se názorně ukazuje snaha dosáhnout autonomie, ovšem zároveň je nahlížet ve vztahu k policii, a nikoliv odděleně, jak je odpor Romů začasť vyobrazen v literatuře, která ho pojímá coby přeznačování. Zadruhé je založen spíše na materialitě nežli jen čistě diskurzivně. A konečně se nesnaží odpor teoreticky zpracovat na politické škále určené tím, jaké praktiky považujeme za „normální“, a pokouší se tak překonat pohled na romský odpor jako něco skrytého, jako na pouhou infrapolitiku.

Usiluji přitom o revizi toho, jak nekriticky se aplikuje scottovská teorie rezistence (Scott 1985, 1990, 2009) na Romy. Scott zdůrazňuje širokou škálu každodenních forem odporu v protikladu k těm zjevnějším a okázalejším: zdržování, falešnou vstřícnost, zhářství, sabotáže, pomluvy, přetvářku a tak dál. Zároveň ale tyto praktiky bagatelizuje, zastává názor, že jejich prostřednictvím není možné efektivně dosáhnout společenské změny, a staví je do protikladu k otevřené vzpourě. Kritici scottovské teorie rezistence tématizovali její

ahistorické a kulturně uniformizující principy (Gutmann 1993, Bayat 2004). Nejenže je sociopolitická situace rolníků v jihovýchodní Asii krátce po konci koloniálního období a situace romských migrantů v Itálii v posledních desetiletích nesmírně odlišná – i taktiky odporu se v těchto odlišných kontextech vyvinuly odlišnými, kulturně specifickými způsoby. Kromě podřízené pozice v rámci společenské hierarchie, v níž se obě skupiny nacházely či nacházejí, mají nadvláda nad jihoasijskými rolníky a útlak Romů jen málo společného. Infrapolitika je podle Scotta něco, co ti, kteří se „neodvažují hovořit vlastním jménem“ (Scott 1990: 19), realizují coby formu politiky úplně všude; takový zjednodušující a paternalistický pohled na podřízené skupiny nicméně zkresluje přístup těch, kteří vlastním jménem hovoří, třebaže je z vyšších příček společenské hierarchie, na kterých badatelé obvykle stojí, není dobře slyšet. Co víc, vytrvalost, s níž se Scott zaměřuje na nenápadné praktiky odporu a „skryté scénáře“, pomíjí zjevné formy odporu, jimiž se Romové snaží přetvářet společenské vztahy i celou společenskou hierarchii. Tato kritika ovšem nemá za cíl zcela smést ze stolu v mnohém užitečné Scottovy koncepty. Spíše obhajuje přístupy k výzkumu odporu, které jsou kulturně citlivé a zároveň ukotvené v náležitém společensko-historickém kontextu a v nichž i skupiny jako Romové hovoří samy za sebe prostřednictvím relačních forem jednání.

2.1 Od odmlouvání k politice ohně:

Diskurzivní a materiální praktiky odporu

Praktiky odporu zahrnují vedle jednání zakotveného v materiálních podmínkách táborů i jednání diskurzivní. Obyvatelé táborů tváří v tvář policii nemlčí, ačkoliv musí využít nemalé sociální dovednosti, aby rozeznali práh, za kterým by se už daná situace zvrtna ve fyzické násilí. Prohlašují, že policie si počiná, „jak se jí zachce“, a jsou si vědomi toho, že poměr sil je vychýlen v jejich neprospěch. Diskurzivní strategie vůči policii proto kombinují dobře rozvážené mlčení a diskurzivní jednání, jehož aktéři zůstávají v anonymitě. Jeden takový případ je vyličen v policejním hlášení ze srpna 2014 – na asfalt před vchodem do jednoho tábora někdo nasprejoval nápis „*MERDA VIGILI DE MGIO*“ (sic), tedy urážku adresovanou „Di Maggiovým policajtům“, jak římstí Romové s odkazem na někdejšího velitele jednotky SPE této jednotce říkají. Když se policisté sepisující hlášení vyptávali po autorovi nápisu, nedostali od obyvatel tábora žádnou odpověď.

Mezi zjevnější diskurzivní jednání patří způsob, jakým se Romové ozývají proti kriminalizaci a sekuritizaci při střetech s policií. Jednoho chladného dne v říjnu 2016 jsem se účastnila policejní hlídky se dvěma příslušníky SPE. Vraceli jsme se autem z jednoho oficiálního tábora za silničním obchvatem, když vtom

policisté zahlédli dva nákladáky s kovovým šrotem. Mluvili o nich jako o „cikánských nákladácích“ a rozhodli se je zastavit a zkontrolovat doklady. Dvojici řidičů doprovázela starší žena, mladý chlapec a dospívající mladík. Po dlouhé kontrole, při které ověřili doklady obou řidičů, vozidel i firmy, pro kterou pracovali – šlo o jejich rodinný podnik –, se policisté rozhodli náklad i vozidla zabavit s odůvodněním, že řidiči nemohou doložit přesný původ šrotu ani místo určení. Romové kovový šrot často sbírají na ulici, takže prokázat přesného původce materiálu včetně jména a adresy jednoduše nemohou. Kvůli přísnějším a častějším policejním kontrolám se navíc obchodníci se šrotem čím dál tím více zdráhají kovy od Romů vykupovat. Romové proto musí zdlouhavě hledat výkupce, který je ochoten riskovat, že se jeho vlastní firma ocitne v hledáčku policie a bude čelit potenciálním postihům.

Zatímco jeden policista vyplňoval konfiskační formulář, Romové se začali dohadovat s dalšími policisty, kteří dorazili na místo – původní dvojici v mezích posílily dvě další hlídky. Ptali se, co dnes mají dát svým dětem k večeři, když jim policie zabavila kovový šrot i s nákladáky, tedy s prostředky jejich obživy. Po krátké výměně, kdy jeden policista prohlásil, že se je „neprosil, aby měli děti“, rozhovor pokračoval. Žena řekla: „Chápete, že nás tlačíte k tomu, abychom si místo poctivé práce vydělávali na chleba krádežemi?“ Jádrem této argumentace odpovídá tomu, jakým způsobem Romové poukazují na vlastní kriminalizaci – předznamenanou tematizováním zlodějství a nepoctivosti – jako důsledek čím dál tím represivnějšího systému, jenž je vytlačuje za hranice „zákonosti“. Tím se ovšem Romové nikterak nepřiznávají k tomu, že by páchali nezákonnosti častěji než Neromové (Santilli 2017) – Michael Herzfeld (2009) ukazuje, že obcházejí zákony, platit menší daně a tak dále, se ve skutečnosti usilovně snaží mnoho Římanů. Romská argumentace ale přesouvá důraz z tématu jejich vlastní kriminalizace k důsledkům neustále sílící represe, které jsou minimálně posledních dvacet až třicet let v Římě vystaveni. V důsledku zmíněné slovní výměny se pak cestou zpět na okresek rozvinul mezi policisty rozhovor, při kterém jeden z nich zabavování kovového šrotu odsuzoval, jelikož jeho sběr podle něj byla „jediná užitečná věc, co Romové dělají“. Diskuze s Romy tedy podnítila zpochybňování policejních praktik samotnými policisty, kteří si uvědomovali neúčinnost represivních opatření, jejichž prováděním byli pověřeni. Přestože v danou chvíli se to jevílo bezvýznamně, mohl tento okamžik pochybnosti a reflexe odstartovat i případnou diskuzi o policejních praktikách a represivní politice. A co je podstatné, zmíněná slovní výměna krom jiného ukazuje, jakou roli mají ve vyjádření odporu vůči systému, který Romy utlačuje a postihuje jejich živobytí, romské ženy. Právě ony jsou zodpovědné za většinu reprodukční práce, bývají přímo zasaženy ekonomickou nouzí a ubývajícími možnostmi obživy a stále významněji se angažují ve vyjadřování nesouhlasu s důsledky hanebné sekuritizační politiky.

Jako hlavní představitelky odporu ukazuje romské ženy i další příklad diskurzivní strategie, a sice politický protest skupiny Romek proti životním podmínkám, v nichž bylo nuceno žít téměř 400 Romů z Bosny a Rumunska v přijímacím středisku na Via Salaria.⁹ Tento protest vešel ve známost jako „boj hrnců“ (*lotta delle pentole*). V roce 2016 – krátce poté, co římské úřady zakázaly ve středisku vlastní vaření a místo toho najaly cateringovou firmu – dostalo 39 rodin příkaz se ze střediska vystěhovat, aniž by jim byla nabídnuta jiná možnost ubytování. Romské ženy se proti tomuto nařízení vzbouřily a zorganizovaly protest. Vzaly hrnce a příbory a hlasitě se dožadovaly svých práv. Maria Rosaria Chirico (2016) jejich akci popisuje jako důležitý precedens a okamžik, kdy romské ženy zaujaly stěžejní místo na scéně politického odporu. Co je ještě pozoruhodnější, vůdčí roli a úlohu mluvčí ve vztahu k římským úřadům na sebe vzala jedna mladá (a bezdětná) žena z tradiční romské komunity, ve které je mladým ženám jinak jasně vyhrazena podrízená pozice. Podařilo se jí získat důvěru místního biskupa, který se Romů často zastával a nabídl jim i konkrétní podporu. Během našeho rozhovoru se o něm tato žena vícekrát zmiňovala a s pýchou mi ukázala společnou fotografii z jednoho jejich setkání. Tento druh politického jednání je pevnou součástí určitého typu vztahů, které Romové občas navazují s neromskými zástupci úřadů či charitativních organizací, a jeho smyslem je dát Neromům jasně najevo vlastní rovnocenné politické postavení.

Vedle diskurzivních praktik odporu jsou zde i další, které jsou zakotvené v materiálních podmínkách tábora a využívají jej jako prostředek k různým formám politického protestu i jako zdroj různých rezistenčních taktik. Tábory se většinou nachází daleko od obytných čtvrtí, jsou často odsunuty do průmyslových oblastí v blízkosti skládek a v řadě případů zde bylo prokázáno znečištění. Dají se rovněž charakterizovat zanedbanou infrastrukturou a nedostatkem služeb: kanalizace a vodovody jsou mnohdy rozbité a úřady nenechávají vyvážet odpad tak často, jak by bylo potřeba. V táborech je proto nezdědky kdy odporný smrad a jsou zamořeny krysami, což dále posiluje rasistické představy Italů o tom, že Romové jsou špinaví a kulturně predeterminovaní k životu v podobných podmínkách. Úřady navíc natěsňaly na malou plochu Romy z rozdílných skupin a nedovolily při tom obytné jednotky nově seskupit podle mezinárodních vazeb. V praxi to pak často vede k tomu, že mezi různými rodinami a skupinami s různým původem dochází ke konfliktům.

⁹ Přijímací střediska (*centri di accoglienza*) jsou alternativou ke *campi nomadi* a římské úřady v nich umísťují násilně vystěhované skupiny zhruba od počátku 21. století. Typicky jsou zřizována v bývalých průmyslových objektech. Středisko na Via Salaria bylo například zřízeno v budově někdejší papírny. Střediska spravují rozličné nevládní organizace a pravidla jsou často drakonická a absurdní – platí zákazy návštěv, jsou omezeny vycházky, teplé jídlo obstarávají cateringové firmy místo toho, aby se vytvořily podmínky pro vlastní vaření, a tak dále.

Římanům vadí, když se pálí odpad, který *campi nomadi* obklopuje. To, čemu místní říkají *roggi tossici* – tedy „jedovaté vatry“ –, je komplexní fenomén, který jsem už podrobněji rozebrala jinde (Ivasiuc 2019a,b). Ve zkratce se dá říct, že odpad se na místě hromadí částečně kvůli zanedbanému odvozu, částečně kvůli neromským jednotlivcům a malým firmám, které sem vyvážejí stavební suť, staré domácí spotřebiče a nábytek místo toho, aby odpad odvezly do sběrných dvorů, kde by byl náležitě – a legálně – zlikvidován, a částečně i kvůli některým obyvatelům táborů, kteří se živí drobným sběrem kovů a nepotřebný materiál pálí, aby z něj kovové součásti získali. Neromové viní z pálení odpadu především Romy, ovšem ti dobře vědí, že tato činnost proti nim staví obyvatele ze sousedství a zesiluje policejní represí. Někteří proto začali policii hlásit poznávací značku konkrétního nákladního auta, které podle nich přijíždělo zvenčí a odpad v okolí tábora pravidelně vysypávalo. Navzdory vytrvalým – a někdy až zbytečně horlivým – policejním kontrolám pálení pokračuje a podněcuje mezi obyvateli periferií morální paniku. *Campi nomadi* se kvůli tomu stávají významným tématem lokální politiky a jejich vyklízení figuruje mezi předními požadavky místních hráčů napříč politickým spektrem.

Oproti zjednodušující tezi, kterou vydává za pravdu většina aktérů – tedy že oheň souvisí výhradně se sběrem starého železa, jímž se Romové živí –, jsou ovšem příčiny pálení odpadu složitější. Policejní hlášení z července 2014 o dalším nelegálním pálení klade tento konkrétní incident do souvislosti s represivní akcí, která proběhla o den dříve, a naznačuje, že založení ohně mohlo být ze strany některých obyvatel tábora aktem vzpoury. Dovolím si tvrdit, že policejní výklad pálení odpadu coby aktu vzdoru proti represím, kterým jsou Romové vystaveni, nemusí být zas tak nepravděpodobný. Odkazují se zde na koncept pyropolitiky (Clark 2018, Cary 2023), který se vyvinul jako snaha pojmově uchopit sociopolitická rozhodnutí ohledně zacházení s ohněm. Já ho zde použiji, abych poukázala na odzvola vedenou politiku, kterou kolem ohně rozehráli obyvatelé tábora. Z výzkumu realizovaného v jihoafrických městech Kerrym Ryanem Chansem (2015) vyplývá, že oheň je součástí místní politiky odporu, kterou obyvatelé těchto měst reagují na pokračující represe a bídné životní podmínky. Také Cecilia Vergnano (2020) upozorňuje, že paleta akcí, které obyvatelé tábora podnikají, zahrnuje i vandalismus a pálení odpadu coby způsob vyjádření nespokojenosti s mimořádně nejistou situací, v níž se řada z nich nachází. Skutečnost, že autor výše zmíněného policejního hlášení interpretoval tento konkrétní případ pálení odpadu jako politický protest a nepoužil obvyklý narativ sběru kovů, je velmi zajímavá. Romové zaujímají politické pozice nesouhlasu a protestu proti policejním represím, využívají k tomu pyropolitiku coby performativní jednání a zmíněné hlášení naznačuje, že alespoň někteří policisté si to dobře uvědomují. Také to vrhá odlišné světlo na vztahy mezi policií a obyvateli tábora, jelikož ti zde zjevně nejsou nazíráni jen jako jacísi podlidé, jako infantilizované objekty

policejních kontrol, ale je jim přiznána schopnost podnikat akce, které lze jasně vykládat jako politický vzdor. Tím ovšem nechci říct, že v okamžiku, kdy jsou tímto způsobem vyloženy, získávají Romové v očích policie rovnocennou a legitimní pozici; interpretace romského jednání je totiž nadále spjatá s jejich kriminalizací a s rasistickými konstrukcemi, v nichž jsou pojímáni jako necivilizovaní „jiní“.

Zmíněnou interpretaci pálení odpadu coby pyropolitiky je také třeba zasadit do kontextu širší diskuze o konceptualizacích odporu, až příliš hladce vepsaných do buržoazní estetiky civilizovanosti a slušnosti. S přisuzováním politického aktérství obyvatelům tábora je v tomto případě neodmyslitelně spojeno také riziko, že posílí stereotypy ohledně vandalismu, násilnictví a zlovolných záměrů, které jsou v rozporu s představami o přípustných formách politického protestu. Cecilia Vergnano (2020) zdůrazňuje, že její interpretace má poukázat na dopady segregáčnických metod vládnutí a zanedbávání obyvatel táborů. Já bych ráda tento argument posunula ještě dál a upozornila, že i podle tohoto výkladu obyvatelé táborů stále jen reagují na vnější podněty, což je staví do pozice lidí podřízených jednání úředních orgánů. Můj vlastní výklad pálení odpadu coby politického jednání je oproti tomu pevně spjat s materiálními podmínkami tábora: vykládám pyropolitiku nejen jako performativní akt, jenž má vyjádřit tíseň, ale také jako formu jednání, jejímž prostřednictvím se někteří obyvatelé tábora pokouší svým způsobem ovládnout okolní prostředí a vymanit se tak z jinak bezmocného postavení, ve kterém se často nacházejí tváří v tvář svévolným pravidlům určeným úřady.

2.2 Autonomie a útek

Mezi archivními dokumenty týkajícími se soupisu obyvatel z roku 1995 člověka upoutá nezvyklá fotografie, připojená ke sčítacímu formuláři jedné ženy. Zatímco na většině fotografií – i když ne úplně na všech – jsou lidé zachyceni v poměrně prkenných pozicích, s očima upřenými do objektivu, jako když se fotíte na občanský průkaz, zmíněná žena se na snímku dívá doleva, kam otočila i hlavu. Zdvihá ukazováček ke rtům, jako by chtěla, aby se někdo ztišil, a přitom se směje. Fotograf ji vůbec nezajímal, nebo se snad fotografovi nechtělo čekat na vhodnější okamžik. Někteří policisté, se kterými jsem mluvila, se tehdejšího sčítání zúčastnili a vzpomínají, jak byla celá akce chaotická – všude si hrály děti, dělaly hluk, lidé pobíhali sem a tam a strkali se. Na některých snímcích malých dětí – batolat, či dokonce novorozeňat – je vidět matčina ruka, která při fotografování drží dítěti hlavu v klidu, ale část dětského obličej je přitom zakrývá. Jindy zas fotograf stisknul spoušť, aniž by se staral o podrobnosti, takže některé děti se vůbec nedívají do objektivu. Silvana¹⁰ se podle své složky narodila v roce 1979. V době, kdy se

10 Všechna jména v tomto článku jsou kvůli ochraně účastníků výzkumu změněna.

soupis pořizoval, jí tedy bylo šestnáct let, ale na snímku vypadá daleko starší. Má zakulacenou tvář, kterou rámuje lehce zvlněné vlasy, na pravém rameni jí spočívá dlouhý culík, ofnu má sčesanou doleva a ruka zdvižená ve ztišujícím gestu je ozdobená prsteny a náramkem. Celkově zanechává v člověku silný dojem. Fotograf ji zachytil těsně předtím, než se stihla připravit. Celým svým postojem dává najevo, že svoji pozornost věnuje spíš svojí rodině – sčítací formuláře se vyplňovaly vždy po jednotlivých rodinách – než zástupcům státní moci. Fotografie příznačně ilustruje, že Romové se soustředí spíš na rodinné vztahy a společenskou dynamiku vlastní skupiny nežli na vnější svět s jeho gádžovskou politikou. Symbolizuje autonomii, kterou si Romové vytvářejí ve vztahu k přebujelému (a z jejich pohledu velmi represivnímu) systému národních států, jenž vládne většině neromského světa.

Další strategií, kterou někteří Romové používají, je útek. I tato strategie souvisí s hledáním autonomie a Romy vřazuje do dynamiky mobility. Ta ovšem nesouvisí s kulturou kočovnictví, jak se často snaží naznačit mainstreamový výklad. Jde o přímou odpověď na děsivý nedostatek autonomie, který obyvatelé *campi nomadi* a přijímacích středisek v jejich prostředí zakoušejí, a výraz odmítnutí nechat se prostorově i materiálně omezovat prostředím, které Romům nezaručuje ani autonomii, ani důstojnost. Už jsem na jiném místě (Ivasiuc 2018b) popsala příběh jedné Romky, se kterou jsem vedla výzkumný rozhovor: Speranta dorazila do Itálie z Rumunska roku 2001, hnána touhou po lepším životě a snahou zajistit svým dětem budoucnost. Úřad na ochranu dětí vyhrožoval, že jí děti odebere, protože si u sebe nechávala svoje batole, když žebrela na římských ulicích. Řekla si tedy, že děti pošle zpátky do Rumunska, kde by se o ně postarali příbuzní. Po uzavření přijímacího střediska na Via Salaria byla vystavena jednomu nucenému vystěhování za druhým a rozhodla se, že si v poměrně nepřístupné a zarostlé oblasti východního Říma postaví chatrč. V době našeho setkání žila odloučeně od otce svých dětí, a dala se tedy dohromady s jednou starší ženou, která v Římě rovněž neměla žádné příbuzné. Chatrč si zbudovaly spolu a vzájemně se ve své mimořádně nejisté situaci podporovaly. Příbytek byl nicméně zničen, když úřady obě ženy v roce 2018 znovu nuceně vystěhovaly, takže Speranta se opět musela přesunout. Navzdory těžkostem, které k této strategii neoddelitelně patří, mnoho Romů bez stálého bydliště – a zvláště těch, kteří se nemusí starat o malé děti – pokládá tento způsob existence za mnohem lepší než život v *campi nomadi* či přijímacích střediscích. Pořád totiž poskytuje alespoň určitou míru autonomie a kontroly nad životním prostorem, který si tito lidé vytvořili a který obývají, a dovoluje v rámci daných sociálních vztahů rozvíjet strategie vzájemné podpory a péče – zvláště mezi lidmi, které životní okolnosti odtrhly od jejich společenství, a kteří se tedy nemohou spolehnout na příbuzenské vazby coby záchrannou síť.

V reakci na zoufalé životní podmínky v táborech se jejich obyvatelé uchylují také k další strategii, která využívá tamní materiální podmínky. Policejní hlášení

se často zmiňují o dírách v plotu kolem táborů. Vykládají je přitom jako pokusy provinilých „kočovníků“ uniknout policejním zátahům. Ve skutečnosti však obyvatelé táborů dělají díry do plotu proto, aby si vydobyli určitý autonomní prostor a jejich každodenní pohyb z tábora a zpět zůstal skrytý před konkurenčními rodinami (Ivasiuc 2019b). Chrání se tak před všetečnými pohledy dalších Romů, jimž se jinak v omezeném prostoru tábora nemohou vyhnout a kvůli kterým se již existující konflikty dále vyhrocují. Ráda bych však také podotkla, že tato strategie je relační v tom smyslu, že přímo reaguje na téměř obsedantní snahu úřadů ploty kolem táborů neustále opravovat. Na pokusy ohradit je a segregovat tak obyvatelé táborů odpovídají materiálně ukotvenými praktikami rezistence, které jdou proti představě toho, jak by podle Neromů – a podle represivních orgánů zvláště – měli Romové bydlet: za plotem omezujícím jejich pohyb i přístup do neromských prostorů.

2.3 Budování vztahů

V krabici obsahující dokumenty z roku 1995 jsem našla také dopis, který napsal jeden muž ve vězení. Je adresován jistě policistce a svědčí o další ze strategií, které někteří Romové používají, a sice o snaze vytvořit si vazby na představitele státní moci, dovolávat se lidskosti „pod uniformou“ (Solimene 2013) a rozvíjet lidské vztahy mimo pozice, které staví obyvatele tábora a policisty proti sobě, či dokonce navzdory jim. Dopis je psaný rukou, neumělou italštinou a žádá, aby policistka „něco udělala“ a pomohla muži dostat se z vězení. Pisatel úpěnlivým tónem líčí svoji situaci jako psychické mučení („už to dál nevydržím“), dělá náarážky na možnost, že by ve vězení zemřel, dovolává se policistčiny lidskosti a připomíná těžkosti, kterým je bez jeho podpory vystavena jeho rodina. Když jsem se zmíněné policistky na dopis zeptala, muže si vybavila. Pamatovala si i samotný dopis a vyprávěla mi, že mužova rodina, a vlastně i další rodiny ji tehdy požádaly, aby šla jejich dětem za kmotru. Tento případ rituálního spříznění odhaluje snahu vytvářet vztahy napříč etnickými a třídními hranicemi tak, aby z nich bylo možné těžit, a počítá s vyhlídkou, že kmotr či kmotra pomůže dítě chránit a poskytne mu i finanční podporu (Fosztó 2007). Instituce rituálního spříznění je nástrojem mikropolitiky, v níž jde o uznání a zároveň i přerozdělování. Někteří Romové se jejím prostřednictvím pokoušejí Neromy přimět, aby skrze vazby, k jejichž vytvoření je Romové povzbuzují, dali postupně najevo, že respektují jejich lidství, uznali, že Romové jsou legitimní součástí společenství, jež se tímto typem sociálních vazeb utváří, a aby se také skrze tyto kanály podělili o své materiální výhody – jakkoliv třeba jen v omezené míře. Vytvářením podobných pout nejenže Romové získávají to, čemu Leonardo Piasere (1999) říká „gádžovský kapitál“ (tedy neromský kapitál ve smyslu společenských kontaktů), ale navíc ještě zpochybňují přirozenost sociálních hierarchií, které je situují do pozice

společensky podřízených a vyloučených ze sociálního kontaktu s Neromy. Odhalují svévolnost v samotných základech společenského pořádku a rozšiřují tyto vztahy o jiné druhy vazeb. S Enginem Isinem bychom mohli tvrdit, že toto jednání není politické...

„[...] týmž způsobem, jakým si politické bytí [...] představují jejich dominantní jiní, tedy občané. Toto jednání využívá symbolické, sociální, kulturní a ekonomické praktiky, které jednajícím [...] umožňují jednat podle nově nastavených podmínek, ustavit se coby nezávislí političtí aktéři, zaujmout v sociálním prostoru odlišné pozice než ty, do kterých byli předtím vykázáni, a tím způsob politického bytí naopak [...] redefinuje.“ (Isin 2002: 275–276)

Tyto taktiky odporu se přímo zaměřují na přenastavení vztahů mezi Romy a policií. Podobné jednání narušuje mocenskou hierarchii zdola, jelikož otevírá nové možnosti, jak Romové mohou sami sebe situovat – nikoliv jako kriminalizované „nomády“, ale spíše jako rituálně získané příbuzné policistů, o jejichž ochranu usilují.

3 Závěr: Jak promýšlet aktérství a odpor nad rámec „zbraní slabých“?

Ačkoliv romské skupiny již byly pojmově uchopeny coby „lidé odporu“ (Asséo 1989), jejich aktérství v kontextu sekuritárního vládnutí stále nebylo teoreticky zpracováno dostatečně soudržně a takovým způsobem, aby se z něj stal významný příspěvek do akademické debaty zaměřené na téma odporu podřízených skupin. Dosavadní studie se pohybují mezi příklady kulturního přeznačování společenských hierarchií, které staví Romy na vrchol žebříčku, a reaktivní politiky založené na nepočetných, neorganizovaných protestech či akcích, při kterých se Romové domáhají svých práv. Jinými slovy, nezávislé romské jednání a odpor jsou popsány na škále od scottovských „skrytých scénářů“ po isinovské „akty občanství“. Otázka, která mne vedla při psaní tohoto článku, byla následující: Jak se dá tvářit v tvář sekuritárnímu vládnutí uvažovat o nezávislém aktérství a odporu Romů tak, abychom překonali scottovský koncept „zbraní slabých“?

Tvrdím, že je pro konceptualizaci rezistenčních taktik a strategií Romů čelících kriminalizaci a sekuritárnímu vládnutí nutné využít relační přístup a analyticky se soustředit především na vztahy, které se tito Romové snaží nově navázat či upravit. Přitom jde zaprvé o jejich vztah k materiálnímu prostředí, které je obklopuje, a za druhé o vztah s aktéry, kteří vůči nim represivní politiku vykonávají. Nejprve jsem ukázala, že rezistenční taktiky těchto Romů jsou pevně svázány s materialitou tábora (graffiti, vandalismus – zvláště poškozování plotu –, pálení odpadu v okolí). Materialita samotná se tak stává v promýšlení romského odporu vůči sekuritárnímu vládnutí důležitým analytickým nástrojem. Poté jsem

ukázala, že relační přístup – který klade důraz na analýzu vztahů, jež Romové navazují buď s jinými Romy v podobné situaci (v případě Speranty), nebo způsobů, jimiž se Romové snaží vyjednat či formovat nové vztahy s policisty – může být cestou, jak uvažovat o využívání taktik odporu jinak než jako o pouhých „zbraních slabých“. Na rozdíl od Scottových „skrytých scénářů“ totiž tyto taktiky usilují o přetváření sociálních vztahů otevřeně, a to tím, že podněcují ke zpochybňování a napadání nástrojů i samotných praktik útlaku: táborových omezení, segregace, policejních kontrol, zabavování, zanedbané infrastruktury a sociálního odvržení.

Z angličtiny přeložil Vratislav Kadlec

Literatura

- Armillei, R. 2018. *The 'Camps System' in Italy: Corruption, Inefficiencies, and Resistance*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Asséo, H. 1989. Pour une histoire des peuples-résistance. In: P. Williams (ed.). *Tsiganes: Identité, Evolution* [Tsiganes: Identity, Evolution]. Paris: Syros, 121–127.
- Barany, Z. 2002. *The East European Gypsies: Regime Change, Marginality, and Ethnopolitics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bayat, A. 2004. Globalization and the Politics of the Informals in the Global South. In: AlSayyad, N., Roy, A. (eds.). *Urban Informality: Transnational Perspectives from the Middle East, Latin America, and South Asia*. London: Lexington Books, 64–80.
- Bermann, K., Clough Marinaro, I. 2011. Exclusivity and Exclusion: Roma Camps and the 'Degypsification' of the Roman Urbs. *Public* 43: 62–75.
- Bermann, K., Clough Marinaro, I. 2014. 'We work it out': Roma settlements in Rome and the limits of do-it-yourself. *Journal of Urbanism* 7 (4): 399–413. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/17549175.2014.952321>.
- Cary, M. 2023. Pyropolitics and the Production of Territory. *Environment and Society* 1: 104–121. DOI: <https://doi.org/10.3167/ares.2023.140107>.
- Chance, K. R. 2015. Where there is fire there is politics: Ungovernability and Material Life in Urban South Africa. *Cultural Anthropology* 30 (3): 394–423.
- Chirico, M. R. 2016. La lotta delle pentole [The struggle of the pots]. 21. 3. [online] Dostupné z: <https://www.cartadiroma.org/editoriale/33686/> [cit. 4. 4. 2023].
- Clark, N. 2018. "Pyropolitics for a Planet of Fire." In: Peters, K. A., Steinberg, P. E., Stratford, E. (eds.). *Territory Beyond Terra*–86. London: Rowman & Littlefield International, 69–86.
- Clavé-Mercier, A., Olivera, M. 2018. Inclusion and the 'Arts of Resistance': How Do Roma Migrants Develop Autonomy in the Context of Inclusion Policies? *Intersections: East European Journal of Society and Politics* 4 (2): 149–168. DOI: 10.17356/ieejsp.v4i2.390.
- Clough Marinaro, I. 2003. Integration or marginalization? The failures of social policy for the Roma in Rome. *Modern Italy* 8 (2): 203–18.
- Clough Marinaro, I. 2009. Between Surveillance and Exile: Biopolitics and the Roma in Italy. *Bulletin of Italian Politics* 1 (2): 265–87.
- Clough Marinaro, I. 2014. Rome's 'legal' camps for Roma: the construction of new spaces of informality. *Journal of Modern Italian Studies* 19 (5): 541–555. DOI: 10.1080/1354571X.2014.962254.
- Clough Marinaro, I. 2015. The Rise of Italy's Neo-Ghettos. *Journal of Urban History* 41 (3): 368–87.

- Clough Marinaro, I. 2017. The informal faces of the (neo-)ghetto: State confinement, formalization and multidimensional informalities in Italy's Roma camps. *International Sociology* 32 (4): 545–562. DOI: <https://doi.org/10.1177/0268580917706629>.
- Clough Marinaro, I., Sigona, N. 2011. Introduction: Anti-Gypsyism and the Politics of Exclusion: Roma and Sinti in Contemporary Italy. *Journal of Modern Italian Studies* 16 (5): 583–589.
- Coccia, B. (ed.) 2012. *'Zingari': Storia dei nomadi a Roma tra accoglienza e rifiuto*. Rome: Apes.
- Crawford, A., Hutchinson, S. 2016. Mapping the Contours of 'Everyday Security': Time, Space and Emotion. *British Journal of Criminology* 56 (6): 1184–1202.
- Goldstein, D. 2010. Toward a Critical Anthropology of Security. *Current Anthropology* 51 (4): 487–517.
- Daniele, U. 2010. Censimenti e razzializzazione della differenza zingara nell'era della sicurezza. In: Lombardi Satriani, L. M. (ed.). *RelativaMente: nuovi territori scientifici e prospettive antropologiche*. Rome: Armando & Armando, 92–99.
- Daniele, U. 2011. *Sono del campo e vengo dall'India: Etnografia di una collettività rom ridislocata*. Rome: Meti.
- Daniele, U. 2013. *Questo campo fa schifo. Etnografia dell'adolescenza rom fra periferie e scenari globali*. Rome: Meti.
- Durst, J., Nagy, V. 2018. Transnational Roma Mobilities: The Enactment of Invisible Resistance. *Intersections: East European Journal of Society and Politics* 4 (2): 3–16. DOI: 10.17356/ieejsp.v4i2.466.
- Fosztó, L. 2007. Born again in postsocialist Romania: Ritual, personhood, and conversion among the Roma in a Transylvanian village. PhD thesis. Halle-Wittenberg: Martin Luther University.
- Grill, J. 2020. (Im)mobility subcontracted. *Slovenský Národopis/Slovak Ethnology* 68 (4): 412–433.
- Gutmann, M. C. 1993. Rituals of Resistance: A Critique of the Theory of Everyday Forms of Resistance. *Latin American Perspectives* 77 (2): 74–92.
- Hepworth, K. 2012. Abject citizens: Italian 'Nomad Emergencies' and the deportability of Romanian Roma. *Citizenship Studies* 16 (3–4): 431–49.
- Herzfeld, M. 2009. *Evicted from Eternity: The Restructuring of Modern Rome*. Chicago (IL): University of Chicago Press.
- Isin, E. F. 2002. *Becoming Political. Genealogies of Citizenship*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Isin, E. F., Nielsen, G. M. 2008. *Acts of Citizenship*. London: Zed Books.
- Ivasiuc, A. 2015. Watching over the Neighbourhood: Vigilante Discourses and Practices in the Suburbs of Rome. *Etnofoor* 27 (2): 53–72.

- Ivasiuc, A. 2018a. The Order of Things and People: Urban Surveillance Culture in Europe. *On_Culture* (Fall 2018). Dostupné z: <https://www.on-culture.org/journal/issue-6/ivasiuc-the-order/> [cit. 30. 6. 2023].
- Ivasiuc, A. 2018b. Social mobility and the ambiguous autonomy of Roma migration. *Intersections: East European Journal of Society and Politics* 4 (2): 109–125. DOI: 10.17356/ieejsp.v4i2.379.
- Ivasiuc, A. 2018c. Alter-Narratives. Seeing Ordinary Agency. In: Beck, S., Ivasiuc, A. (eds.). *Roma Activism: Reimagining Power and Knowledge*. Oxford and New York: Berghahn Books, 129–150.
- Ivasiuc, A. 2019a. “Sharing the Insecure Sensible: The Circulation of Images of Roma on Social Media.” In: van Baar, H., Ivasiuc, A., Kreide, R. (eds.). *The Securitization of the Roma in Europe*. London: Palgrave Macmillan, 233–59.
- Ivasiuc, A. 2019b. “Reassembling (In)security: The Power of Materiality.” In: Kreide, R., Langenohl, A. (eds.). *Conceptualizing Power in Dynamics of Securitization: Beyond State and International System*. Baden Baden: Nomos, 367–94.
- Ivasiuc, A. 2020a. Threatening the Social Order: The Security – Morality Nexus in the Crisis of Capitalism. *Journal of Extreme Anthropology* 4 (1): 227–49. DOI: <https://doi.org/10.5617/jea.8081>.
- Ivasiuc, A. 2020b. The ‘Gypsy’ Police: The Social Division of Police Labour in Rome. *Society for the Anthropology of Work*. DOI: <https://doi.org/10.21428/1d6be30e.e9e30d29>.
- Ivasiuc, A. 2021. “From Folk Devils to Modern State Devils: The Securitization and Racial Policing of the Roma in Italy.” In: Demant Fredriksen, M., Harboe Knudsen, I. (eds.). *Modern Folk Devils: The Construction of Evil in Contemporary Europe*. Helsinki University Press, 157–177.
- Ivasiuc, A. 2022. “Spatial Mobility as a Threat to Social Mobility: Roma in the Peripheries of Rome and the NIMBY Politics of *campi nomadi*.” In: Hein-Kircher, H., Distler, W. (eds.). *The Mobility-Security Nexus and the Making of Order. An Interdisciplinary and Historicizing Intervention*, 142–160. London: Routledge. DOI: 10.4324/9781003246619-11.
- Johansson, A., Vinthagen, S. 2014. Dimensions of Everyday Resistance: An Analytical Framework. *Critical Sociology* 42 (3): 417–435.
- Legros, O., Lièvre, M. 2019. Domestic versus State Reason? How Roma Migrants in France deal with their Securitization. In: van Baar, H., Ivasiuc, A., Kreide, R. (eds.). *The Securitization of the Roma in Europe*. London and New York: Palgrave Macmillan, 67–87.
- Lorey, I. 2012. *State of Insecurity: Government of the Precarious*. London: Verso Books.
- Maestri, G. 2019. *Temporary Camps, Enduring Segregation: The Contentious Politics of Roma and Migrant Housing*. Cham: Palgrave Macmillan.

- Mantovan, C., Maestri, G. 2021. Donne e Rom: Segregazione Razziale, Oppressione di Genere e Resistenze. *Sociologia Urbana e Rurale* 125: 62–79. DOI: 10.3280/SUR2021-125004.
- Pagano, S. 2019. *'Nomadin-Sein' im 'Dorf der Solidarität': Eine kritische Ethnografie zu Camps für Rom_nja in Rom* ['Being a nomadic woman' in the 'village of solidarity': A critical ethnography on camps for Roma in Rome]. Göttingen: Institut für Kulturanthropologie/Europäische Ethnologie, Universitätsverlag Göttingen.
- Piasere, L. 1999. *Un mondo di mondi: Antropologia delle culture rom.* Naples: L'Ancora.
- Piasere, L. 2005 [1991]. *Popoli delle discariche.* Rome: CISU.
- Piasere, L. 2006. Che cos'è un campo nomadi? *Achab* VIII: 8–16.
- Piasere, L. 2012. *Scenari dell'antiziganismo. Tra Europa e Italia, tra antropologia e politica.* Florence: SEID.
- Picker, G. 2012. Left-Wing Progress? Neo-Nationalism and the Case of Romany Migrants in Italy. In: Stewart, M. (ed.). *The Gypsy 'Menace'. Populism and the New Anti-Gypsy Politics.* London: Hurst & Company, 81–94.
- Picker, G., Pasquetti, S. 2015. Durable camps: the state, the urban, the everyday. *CITY* 19 (5): 681–88.
- Picker, G., Greenfields, M., Smith, D. 2015. Colonial refractions: the “Gypsy camp” as a spatio-racial political technology. *CITY* 19 (5): 741–52. DOI: 10.1080/13604813.2015.1071123.
- Piemontese, S., Maestri, G. 2023. Chapter 39: Home, migration, and Roma people in Europe. In: *Boccagni, P. (ed.). Handbook on Home and Migration.* Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 481–492.
- Pontrandolfo, S. 2018. Roma 'Acts of Citizenship': Negotiating Categories and Housing Solutions. *Nomadic Peoples* 22 (1): 83–103. DOI: <https://doi.org/10.3197/np.2018.220106>.
- Pulay, G. 2018. Crises, Securitizations, and the Europeanization of Roma Representation. *Intersections: East European Journal of Society and Politics* 4 (3): 180–192. DOI: 10.17356/ieejsp.v4i3.489.
- Rossi, M. 2011. Fiori nella discarica: Forme di resistenza nell'iperghetto. *Inchiesta* 174 (Ottobre–Dicembre): 57–65.
- Santilli, C. 2017. I Rom che raccolgono il ferro a Roma. *ANUAC* 6 (1): 141–63.
- Scott, J. 1985. *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance.* New Haven and London: Yale University Press.
- Scott, J. 1990. *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts.* New Haven and London: Yale University Press.
- Scott, J. 2009. *The Art of Not Being Governed: An Anarchist History of Upland Southeast Asia.* New Haven and London: Yale University Press.

- Sigona, N. 2002. *Figli del ghetto: Gli Italiani, i campi nomadi, e l'invenzione degli zingari*. Civezzano: Nonluoghi-libere edizioni.
- Sigona, N. 2003. How Can a „Nomad” be a „Refugee”? Kosovo Roma and Labelling Policy in Italy. *Sociology* 37 (1): 69–79.
- Sigona, N. 2005. Locating ‘The Gypsy Problem’. The Roma in Italy: Stereotyping, Labelling and “Nomad Camps”. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 31 (4): 741–56.
- Sigona, N. 2015. Campzenship: reimagining the camp as a social and political space. *Citizenship Studies* 19 (1): 1–15. DOI: 10.1080/13621025.2014.937643.
- Sigona, N., Monasta, L. 2006. *Imperfect Citizenship. Research into patterns of racial discrimination against Roma and Sinti in Italy*. Florence: OsservAzione.
- Solimene, M. 2013. Undressing the gaĝé clad in state garb: Bosnian xoraxané romá face to face with the Italian authorities. *Romani Studies* 23 (2): 161–186. DOI: <https://doi.org/10.3828/rs.2013.9>.
- Teodorescu, D. 2020. Homeownership, mobility, and home. *Geoforum* 116: 98–109.
- Tervonen, M., Enache, A. 2017. Coping with Everyday Bordering: Roma Migrants and Gatekeepers in Helsinki. *Ethnic and Racial Studies* 40 (7): 1114–1131. DOI: 10.1080/01419870.2017.1267378.
- Vergnano, C. 2020. Performing political dissent in a Roma camp: from infrapolitical ‘urban violence’ to activism. *Studies in Theatre and Performance* 40 (1): 83–98. DOI: 10.1080/14682761.2019.1689754.
- Wacquant, L. 2009. *Punishing the Poor: The Neoliberal Government of Social Insecurity*. Durham (NC): Duke University Press.
- Wacquant, L., Slater, T., Pereira, V. B. 2014. Territorial stigmatization in action. *Environment and Planning A* 46 (6): 1270–1280.

Recenzní článek

Nad knihami bratrů Bangových a Elišky Tanzer: Vykročení k literárnímu mainstreamu?²

Over the books of the Banga brothers and Eliška Tanzer: Stepping towards the literary mainstream?

Banga, Radek. 2021. *(NE)POŠLI to dál*. Praha: Nakladatelství xyz, 239 s., ISBN 978-80-7597-865-3.

Banga, Patrik. 2022. *Skutečná cesta ven*. Brno: Host, 215 s., ISBN 978-80-275-1342-0.

Tanzer, Eliška. 2022. *Vyrostla jsem v ghettu, (aneb) Nikoho neobviňuji, nikomu se nechci mstít. Chci se jen vyléčit*. Praha: Kniha Zlín, Albatros media, Edice IN, svazek 14, 319 s., ISBN 978-80-7662-383-5.

Abstract

The review article presents a content analysis of three autobiographical books written by young Romani authors published in 2021–2022. All three authors share the need to come to terms with the traumas of their youth and the desire to achieve a better position than the one reserved for them by the “society” or circumstances at the beginning of their careers. This text explores the extent to which the authors approach their autobiographical writing from a critical sociological point of view and whether they succeed in identifying and describing the social mechanisms that have pushed and kept the Roma on the margins of society. At the same time, it touches on the question of whether the three books can be perceived as a step of Romani writing towards mainstream literature.

Key words

Romani autobiography, Romani literature, violence, minority stress

Jak citovat

Viková, L. 2023. Nad knihami bratrů Bangových a Elišky Tanzer: Vykročení k literárnímu mainstreamu? *Romano džaniben* 30 (2): 67–91.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10473725>

1 Autorka působí jako odborný asistent na Katedře sociální a kulturní antropologie, Fakulta filozofická Univerzity Pardubice. Kontakt: lada.vikova@upce.cz

2 Děkuji všem, kteří mi k původnímu textu přispěli radou i konstruktivními námitkami, jmenovitě anonymní(mu) recenzentce(/-tovi) a dále Janu Ortovi, Pavlu Kubaníkovi, Renatě Berkyové, Heleně Sadílkové a ostatním členům redakce *Romano džaniben*.

Úvod

Tato stať přibližuje tři nedávno vydané biografické knihy autorů pocházejících z romského prostředí: veřejně známých bratrů Bangových, Radka a Patrika, a dosud neznámé autorky píšící pod pseudonymem Eliška Tanzer původem ze Slovenska, ovšem od svých třinácti let žijící ve Velké Británii. Ač jde oficiálně o memoáry, mohli bychom tento žánr dále specifikovat jako memoáry mladých lidí, kteří za sebou mají mimořádnou zkušenost a jsou ochotni ji sdílet.

Vzhledem k tomu, že jde o autobiografie mladých lidí narozených do romských rodin v bývalém Československu v osmdesátých a devadesátých letech, které u nás vyšly s poměrně krátkým odstupem, a dále proto, že se všem podařilo rozvířit stojaté vody ve společenské diskusi o nerovném postavení Romů v zemích bývalého Československa (v případě knihy E. Tanzer viz např. Ševela 2020, Ágg 2021), Patriku Bangovi³ se pak také dostalo zasloužené pozornosti,⁴ nabízí se obsahy a poselství těchto knih souhrnně reflektovat a vzájemně je porovnat. Kromě toho je cílem této stati zaměřit se na kontext vzniku těchto knih a formulovat, jaké svědectví o společenském vývoji v zemích bývalého Československa souhrnně přinášejí, a to především s důrazem na reflektované nerovnosti, nejistoty a nebezpečí, s nimiž se autoři a autorka coby děti a dospívající museli vyrovnávat a jimž byli nuceni čelit. Současně se snažím zjistit, do jaké míry každý z nich dokázal během svého autobiografického psaní nahlédnout vlastní zkušenost kriticky ve vztahu k mechanismům (tehdejší i současné) společnosti, které uvrhly a případně nadále udržují velkou část romských komunit na okraji společnosti. Co se týče motivací autorů pro napsání těchto knih, zdá se, že se do jisté míry prolínají: všichni čtenářům předkládají obtíže romských dětí a dospívajících na cestě za úspěšným životem. Každý se při tom vyjadřuje jiným jazykem i jinými prostředky. Jako by potřeba sebevyjádření mladých Romů visela ve vzduchu a čtenářská obec i nakladatelé jen čekali na to, kdo se z mladých Romů a Romek stane tím prvním, kdo svůj příběh sepiše. U některých pasáží zde rozebíraných knih mohou čtenáři pochybovat, do jaké míry jsou vzpomínky autentické a do jaké míry zkreslené. Jak to u memoárů bývá, nejde o objektivní studie, ale o zachycení vlastních vzpomínek, které autor sepisuje s určitou intencí: chce upozornit na určité jevy a vypíchnout je. Právě tak je třeba i tyto tři knihy vnímat. Blíže se otázkám volby témat a paměti věnuji v dalších kapitolách.

3 Kniha *Skutečná cesta ven* získala r. 2023 výroční literární ocenění Magnesia litera v kategorii Debut roku.

4 Nelze vyjmenovat všechny reakce na tuto knihu a rozhovory, které P. Banga poskytl. Je ovšem zřejmé, že se po vydání knihy stal komentátorem dění v romských komunitách (např. dne 21. 7. 2023 byl hostem Interview ČT 24 - <https://ct24.ceskatelevize.cz/3602031-interview-ct24-patrik-banga-21-7-2023?fbclid=IwAR2HSoYu-QeKjmgx17cidW1BgoRat8eXNSd5XtDXT6dpGWAdST9eim3Ot6w> [cit. 1. 8. 2023]).

V textu se nezaměřuji primárně na porovnání literárních kvalit těchto knih,⁵ i když základní charakteristice jednotlivých děl se ani zde vyhnout nelze. Ústřední snahou tohoto textu je formulovat společné poselství, které lze ze souboru těchto tří knih čerpat, a zároveň se zaměřit i na přístup autorů k reflexi strukturálního násilí, kterých se společnost na jejich rodině a případně jich samých dopouštěla. V tomto ohledu si kladu za cíl zjistit, zda knihy bratrů Bangových a E. Tanzer přispívají také k celospolečenské diskusi o systémových nerovnostech, jak na ně upozornili ve svých – do češtiny nedávno přeložených – knihách francouzští autoři hlásící se ve svém autobiograficko-sociologickém (až politologickém) psaní ke svému nižšímu sociálnímu původu a menšinové sexuální identitě D. Eribon (2019) a É. Louis (2017, 2019, 2021a, b, 2022), jejichž přístup následně rozvířil diskusi vícero teoretiků.⁶

1 Nad žánrem memoáry v dnešní době

Knižně zpracované biografie (možno říci literární autobiografie) patří ke čtenářsky dlouhodobě oblíbeným žánrům (Válek 2000). Ve zmíněné studii sice není zmínka o tehdy již publikované biografické knize Eleny Lackové *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou* (Lacková 1997), ovšem úspěch této knihy, sestavené na základě společných rozhovorů editorkou M. Hübschmannovou, byl natolik patrný (knihla byla vydána opakovaně, vyšla dokonce i v několika překladech – více viz např. Ryvolová 2011a: 65), že zájem alespoň některých nakladatelství o vydávání dalších podobně laděných autobiografických vzpomínek zástupců Romů v poslední době roste. Publikování se dočkaly např. vzpomínky politicky aktivních Romů Karla Holomka (Oswald 2010) nebo Emila Ščuky (Ščuka 2019⁷), významným počinem posledního desetiletí je vydání knihy detailně komentovaných vzpomínek Josefa Serinka (Serinek, Tesař 2013), nakladatelství Kher a Paseka vydala v r. 2022 společně knihu vzpomínek Olgy Fečové *Den byl pro mě krátký* (Fečová 2022⁸). Vedle těchto cenných vlastních vzpomínkových vyprávění zástupců Romů vydaných u mainstreamových nakladatelů byly otištěny či zpracovány četné memoáry či vzpomínková vyprávění (obvykle na základě rozhovorů) publikované at už na stránkách časopisu *Romano džaniben* (dále RDž) či Muzeem romské kultury (za všechny např. *Memoáry romských žen* – Kozáková 2004, Machálková 2004).

Že v poslední době vycházející autobiografie nejsou doménou pouze dříve narozených známých osobností, které své vzpomínky zpracovávají na domnělém

5 Některá z děl byla již z tohoto hlediska pečlivě analyzována. Velmi zasvěcenou kritiku knihy *Skutečná cesta ven* otiskl např. kulturní čtrnáctideník *A2* (Žiškova 2023).

6 Zde mám na mysli především další počín periodika *A2*, v němž bylo tématu této nové francouzské vlny a především dílu a osobnosti É. Louise věnováno speciální číslo (16, vydané 2. 8. 2023). Za upozornění na tento počín, a tedy i na pro můj text přínosný koncept děkuji Janu Ortovi.

7 Viz recenze v RDž 1/2019 (Daniel 2019).

8 Recenze na tuto knihu v RDž viz Zdařilová (2023).

konci svého života, ale vydávány jsou také vzpomínky mladých lidí, je celkem zřejmé. Žánr skutečných sdílených příběhů lidí (ideálně známých „celebrit“) se zajímavou, neobvyklou zkušeností (např. překonali nemoc, závislost apod.) je evidentně na vzestupu a těší se jistě oblibě, o čemž svědčí množství těchto knih na pultech knihkupectví.⁹ Oblíbenost tohoto žánru lze vysvětlit i tím, že dodávají naději nejen všem, kdo se sami potýkají (či kdo mají mezi svými blízkými lidmi někoho) se stejným problémem. Ostatně i z romského prostředí existují podobně laděné knihy, které představují signifikantní individuální sociální vzestup z marginalizovaného prostředí. Např. v *RDž* byla před časem publikována ukázka z francouzsky psané knihy, v níž hlavní protagonistka, kalderašská Romka původem z Rumunska Anina Ciuciu, v té době studentka pařížské Sorbonny, líčí svou cestu na Sorbonnu z těch nejtěžších sociálních podmínek – během dětství se stala obyvatelkou uprchlického tábora pro Romy (viz Ciuciu, Veille 2014).¹⁰ Ve velmi podobném duchu byla napsána i autobiografická kniha Oksany Marafiotiové o jejím životě v Sovětském svazu, emigraci do USA i snaze její rodiny splnit si zde svůj americký sen, kterou do češtiny přeložila K. Ryvolová (Marafiotiová 2019; recenze v *RDž* viz Jandáková, Patočková 2019). K. Ryvolová v recenzi na knihu M. Shawa (2006) připomíná i další příklady zejména kolaborativně vzniklých autobiografií romské provenience (M. Shaw je nazývá *collaborative life stories* – „společně vytvořené životní příběhy“) – z těch aspoň částečně publikovaných v češtině připomeňme vzpomínkovou knihu autorů G. Lundgrenové a A. Taikona (Lundgren, Taikon 2003 – ukázka v *RDž* viz Ryvolová 2009, kontext viz Zahova 2017 a další ukázka viz Taikon, Lundgrenová 2017), ovšem jsou i další (viz Ryvolová 2011a: 66, 69). Novinku pak představuje kniha o dosavadní cestě za životním snem romského zpěváka Jana Bendiga (Bendig, Štichauerová 2023).

2 Specifika tří životních příběhů a jejich zpracování

Každá ze zde rozebíraných tří knih je svědectvím o specifickém prožívání vlastního dětství a dospívání a přináší odlišnou zkušenost, která ovlivňuje i celkové vyznění textů. Bratři Bangové vyrůstali na pražském Žižkově a posléze na Vinohradech, tedy v městském prostředí v bytech především nižší kategorie, odkud se rodiče v jejich dospívání odstěhovali do rodinného domku na venkově a následně do paneláku ve vyloučené lokalitě. Na rozdíl od nich E. Tanzer

9 Za všechny jmenuji aspoň dvě: moderátor Aleš Cibulka popularizoval na příkladu sebe a dalších dvou známých osobností – operní pěvkyně Dagmar Peckové a sportovkyně Olgy Šípkové – zkušenosti s vyhořením (viz Honzák, Cibulka, Pilátová 2019) a dále nakladatelství, které vydalo i knihu R. Bangy, publikovalo příběh ženy, která překonala závislost na narkotikách (*Cesta ze dna* – Jenkinsová 2022).

10 Anina Ciuciu poskytla pro časopis *RDž* rozhovor v rodné kalderašské romštině (viz Hajsá, Turková, Andrš 2014).

popisuje prostředí svého dětství jako neutěšeně vybydlený „socialistický“ panelák bez elektriny, plynu i vody na okraji obce „Drovane“ (jak místo, odkud pochází, pro knihu pojmenovala) patrně na východním Slovensku. Odtud jí rodiče (tj. německý otec a matka prostitutka) ještě v dětství zaplatili propašování do Anglie, aby jí umožnili získat vzdělání a lepší budoucnost – netušili při tom, že ji čeká nejprve další strádání v podobě nebezpečné a nedůstojné cesty, otrocká práce a různé formy sexuálního obtěžování a násilí.

Také co se týče způsobů vzdělání, jsou trajektorie každého z autorů odlišné. Zatímco Radek Banga byl na školní prostředí a jeho požadavky od útlého dětství úspěšně adaptován a procházel jednotlivými stupni bez problémů, jeho dvojče Patrik se zpětně hodnotí v dětství jako hyperaktivní, neschopný vyhovět požadavkům pedagogů a v důsledku toho střídající jednu školu za druhou. Ač oba úspěšně dokončili základní školu a oba toužili pokračovat ve studiu na střední škole, maturity dosáhli až v dospělosti. Daleko komplikovanější byla cesta za vzděláním u E. Tanzer. Když se Eliščin neromský otec – žijící sice v Německu, ale s Eliškou udržující kontakt – snažil svou dceru zapsat na běžnou základní školu na Slovensku, vedení školy to odmítlo. Právě tato zkušenost s otevřenou diskriminací byla jedním z důvodů, proč s matkou Elišky, jež nadále svou rodinu živila jako prostitutka, naplánovali pro Elišku odchod z její domoviny za lepší budoucností. V Anglii, kam se dostala ilegálně (v krabici od pračky) se konečně Elišce podařilo, připomeňme však, že až ve třinácti letech, naučit se číst i psát. Později (po plnění otrocké práce v domácnostech) též nastoupila do školy a adaptovala se na britský školský systém, vystudovala střední školu a nakonec – po strašlivé zkušenosti brutálního znásilnění skupinkou cizinců a následném otřesu, který dle autorčina líčení vyústil v dlouhodobý posttraumatický syndrom – zvládla dokončit i vysokoškolské studium, obor kreativní psaní.¹¹

Dohromady poskytují tyto tři příběhy pestrou mozaiku životních příběhů, které sami autoři předkládají jako svou vlastní cestu za lepším životem. Současně též umožňují nahlédnout do mnoha společensky marginalizovaných prostředí.

Zatímco E. Tanzer nebyla před vydáním své knihy mediálně známá, o bratrech-dvojčatech Bangových lze říci přesný opak. Radek Banga je známý zpěvák a raper – především pod značkou Gipsy, resp. jako frontman kapely Gipsy.cz,¹² textař a muzikant, producent, ve vysílání ČT se účastnil např. projektu

11 Svým obsahem a také smyslem tato kniha ze všech tří nejvíce připomíná psaní É. Louise, který se ve své knize, jež v češtině vyšla pod názvem *Dějiny násilí* (Louis 2019), také snaží vyrovnat s brutálním znásilněním (v jeho případě mužem, kterého si pozval domů), a též s následnou posttraumatickou stresovou poruchou (dále jen PTSD).

12 Kapela Gipsy.cz se proslavila jednak svými romsko-česko-anglickými texty a propojením rapu, popu a world music (s prvky romské tradiční hudby). Ve složení Radek Banga, Vojta Lavička, Petr Surmaj a Jan Surmaj vydali v r. 2006 debutové album *Romano hip hop*, za které získali zlatou desku a stali se objevem roku v hudební anketě Anděl (viz <https://www.hudebniknihovna.cz/gipsy-cz.html> [23. 10. 2022]). Dvakrát (v r. 2007 a 2008) se kapela účastnila soutěže Eurosong, kde zastupovala Českou republiku (viz <https://eurovision.tv/participant/gipsy-cz> [23. 10. 2022]).

Tajemství rodu (v r. 2011), či taneční soutěže *Stardance, když hvězdy tančí* (v r. 2015). Patrik Banga je známý bloger, novinář,¹³ vedoucí blogů idnes.cz, muzikant, moderátor, autor podcastu *Bez obalu*,¹⁴ dříve též zpravodaj ČT. Oba přišli na svět v r. 1982 do rozvětvené rodiny Julia a Anny Bangových. Rodiče pocházeli z muzikantských rodů a v obou rodinách se nacházely významné osobnosti, básník Dezider Banga (1939–2022) byl otcův strýc, v matčině rodině se proslavil Ladislav Body (1949–2017), poslanec České národní rady.

Na rozdíl od Bangových, v rodinné historii E. Tanzer se známé osobnosti nenachází, spíše těžkými časy poznamenání předkové. I ona se – stejně jako R. Banga – snaží pomocí rodových historií odhalit kořeny problémů, jimž sama ve své rodině čelila. Čtenáři se dozví, že prababička a babička „Zlatkovy“ měly v meziválečném období žít v jiné, blíže nespecifikované zemi, odkud byly za války odvečeny do koncentračního tábora (zatímco praděda i babiččin bratr byli spolu s dalšími Romy během razie nejspíš zavražděni): oběma se podařilo útrapy KT přežít a na Slovensko se dostaly po skončení války. Traumata z razie i z věznění se prababičce vracely v podobě nočních můr. Zároveň nutno přiznat, že některé momenty dotýkající se v knize Tanzer války, působí až neskutečně a spíše jako fikce, jako by se autorka snažila propojit své vzpomínky i s reminiscencemi na holokaust Romů a Sintů. Podobných až neuvěřitelných momentů, kdy je těžké si představit, že jde o čistě autentické vzpomínky a nejedná se minimálně o stylizaci, je v knize více. O tom svědčí i text otištěný v *Hospodářských novinách* (Ševela 2021), v němž si autor klade otázky týkající se dalších nepravděpodobných momentů (celkem uspokojivé odpovědi dostává od autorky, z nakladatelství i od její školitelky – viz tamtéž). E. Tanzer odhaluje i rodinu svého otce: k nacismu inklinujícího dědu, babičku ruského původu, své sourozence, z nichž každý má jinou matku. Eliščiny vztahy s rodinou matky i otce by se mohly zdát naprosto zoufalé, nejisté a chladné, ovšem autorka je líčí s takovou lehkostí, jako by znovuprožívala své dětské zasnění symbolizované zaujetím vlastním tanečním uměním, či sledováním oblaků. Čtenáři se zdá, že si starosti připouštěla jen do té míry, do jaké je dokázala unést.

2.1 Příběh Radka Bangy

R. Banga se ve své autobiografii vyrovnává především se svým komplikovaným vztahem s otcem a od začátku do konce je leitmotivem jeho knihy domácí násilí, které se u otce spouštělo požitím alkoholu. Domácí násilí zároveň R. Banga představuje jako běžný model chování v romských rodinách i partnerských vztazích. K napsání knihy ho vedla – jak uvádí – potřeba toto dědictví rodinné

13 Viz jeho profil na serveru idnes: <https://www.idnes.cz/novinari/patrik-banga.N2142> [4. 11. 2022].

14 Dostupné např. na serveru romea.cz (viz <https://romea.cz/cz/tema/podcast-bez-obalu> [4. 11. 2022]).

konstelace zastavit a nepředávat dalším generacím. Ač knihu dedikuje „drahé mamince Anně“ a líčí svou matku především jako pracovitou, milující a pečující, na mnoha místech ji současně otevřeně viní ze selhání (s dětmi od otce neodešla, neodpustila si kouřit 40 cigaret denně, nenechala vyměnit životu nebezpečnou karmu apod.). Hlavní intencí jeho knihy je, viděno z perspektivy autora, snaha pomoci dětem, které jsou (či byly) svědky domácího násilí,¹⁵ uvědomit si, že nejsou zodpovědné za jednání svých rodičů a mají právo na vlastní dobrý život, také že svým rodičům nic nedluží, spíše naopak (rodiče jsou ti, kteří selhali), a především že musí najít sílu nepředávat model domácího násilí dalším generacím. Tato intence „nepředávat násilné jednání dál“ je jistě chvályhodná, přesto kniha vzbuzuje mnoho otázek a pochybností.

Především je velmi na škodu, že jeho kniha představuje romskou komunitu téměř jednostranně a převážně jako násilnou a rozvrácenou. R. Banga se nevyhýbá hodnocení romských rodin a do určité míry – když především v závěrečných kapitolách hledá příčiny problematického chování – i jejich generalizaci,¹⁶ přičemž tyto jeho formulace jsou velmi problematické. V knize jsou sice i pasáže, které ukazují radostné chvíle z dětství, především se ale jedná o momenty, kdy si ho všiml někdo z Neromů a podpořil ho, nebo si od zakouřeného a plísni promořeného domova odpočinul na škole v přírodě. Líčí, že častým pobytem v nemocnicích a gádžovském prostředí si k romskému prostředí vypěstoval odstup a odmalička si uvědomoval, že nepatří ani do jedné ze společností – je nucen žít mezi dvěma světy.

„Bráchové, těm Žižkov vyhovoval a problémům se nevyhýbali, ba naopak. Já ty věčné rvačky nemohl snést, a tak jsem často chodil ven raději sám.“
(Banga R. 2021: 14)

Tento citát jako by symbolizoval perspektivu knihy R. Bangy – celá kniha působí, jako by šlo autorovi především o náhled vlastní dosavadní životní cesty: kniha má ukázat, jak a čím byla jeho osobnost utvářena, a to v konkrétním rodinném prostředí. Do analýzy dobových společenských podmínek a procesů, které působily na romskou komunitu, se R. Banga ve svém psaní nepouští.

15 Tato autorova intence vyplývá i z rozhovorů, v nichž R. Banga hodnotil jak svou knihu, tak i zkušenosti ze svých přednášek po školách, kde dětem po dobu deseti let vyprávěl o svých zkušenostech s domácím násilím a o potřebě tento model jednání zastavit (např. Drtinová 2021). Tyto své přednášky inzeruje autor i na svých webových stránkách (viz <https://www.radekbanga.cz/prednasky/> [cit. 23. 10. 2022]).

16 Jako jednu z příčin problematického jednání mezi Romy považuje R. Banga reprodukci ponižného postavení, které má podle něj kořeny až v indickém kastovním systému: „Z rodné země jsme si přivezli jen velmi těžko léčitelnou chorobu – PONIŽENÍ“ (Banga, R. 2021: 174). Za projevy této „nemoci“ považuje výbušnost a lenost, které jsou způsobeny nedostatkem sebevědomí, které vzniká jako následek nedostatku uznání. Tyto tenze pak mohou dle R. Bangy ústít v domácí násilí a rozvinutí poruch osobnosti. Zároveň boří mýtus o romské rodině a lásce romských rodičů k dětem: „Jsou to často rodiče v romských rodinách, kdo vykořisťuje své děti a používá je jako zdroj pro své příjmy“ (tamtéž: 188).

2.2 Příběh Patrika Bangy

Perspektiva P. Bangy je naopak mnohem více výpovědí o podmínkách a okolnostech, kterými byla ovlivněna celá generace romských dětí a dospívajících žijících v devadesátých letech v Praze. Podle jeho svědectví se romská mládež v Praze setkávala s otevřeným rasismem a kriminalizací (a to i ze strany učitelů či policie) i s dealery drog a čelila mnohým dalším narůstajícím sociálním problémům, jako například segregovanému vzdělávání, které se v mnoha městech nepodařilo vyřešit dodnes. Tyto paměti – ač ve způsobu vymanění se působí unikátně a neopakovatelně – jsou cenné tím, že podávají svědectví o nuceném stěhování do vyloučených lokalit i o dalších systémových selháních, vedoucích k marginalizaci celých rodin a potažmo celé skupiny obyvatel. Ač P. Banga vychází ze stejných reálií, jeho dětství a dospívání jako by se odehrávalo především v partičkách žižkovských kluků. Zábavným způsobem a s nadsázkou popisuje pouliční dobrodružství, společné muzicírování, ale i střety s rasismem, z nichž zejména policejní násilí (na prakticky ještě dětech, které ani neměly občanské průkazy) se pro čtenáře stává hlavní šokující sdílenou zkušeností. Policejní brutalita vůči Romům byla dle vzpomínek P. Bangy mezi pražskými policisty v devadesátých letech běžná, a navíc dle zkušenosti autora zjevně posílená i jejich sympatizováním s tehdejšími neonacisty. Nezdary či dokonce nezájem pedagogů o začlenění romských dětí lící skrze až patologické jednání některých učitelů vůči romským dětem, jimž systematicky sráželi sebevědomí a podceňovali jejich schopnosti. Cílem jeho knihy je pak ukázat, jak se z tohoto bezútěšného prostředí dokázal vymanit a stát se nejprve terénním pracovníkem a následně novinářem a humanitárním pracovníkem. Na svém případě tak ukazuje, že „cesta ven“ je (resp. byla) možná, ovšem současně také mimořádně obtížná, ztížená systémovými překážkami – problémy s bydlením, předsudky na straně policistů v devadesátých letech, segregací romských dětí ve školách, podceňováním jejich schopností, kriminalizací a nakonec i závislostmi a kriminalitou, jak vyplývá ze zmínek o dalších, dle jeho slov mnohých nadaných vrstevnících. Celá kniha pak vyznívá převážně jako humorně a sarkasticky podaná vlastní životní zkušenost postihující sice osobní cestu sociálního vzestupu, ale současně prokládaná obviňováním společnosti z toho, že mnohým dalším nebyla tato „cesta ven“ umožněna.

2.3 Příběh Elišky Tanzer

E. Tanzer, jejíž příběh je tragickým a bolestným svědectvím o systémovém selhávání, zdůrazňuje jak volbou titulu, tak i v předmluvě, že nechce nikoho vinit, ani se mstít: k napsání knihy ji vedla touha vyléčit se, najít klid, a snad i pomoci své zemi – Slovensku. Přesto se ve svém textu dostává v otázce viny nejdál. Velmi otevřeně a láskyplně, s dospělým porozuměním popisuje komplikované

vztahy mezi romskými rody v „Drovane“ a také uvnitř rozvětvené čistě ženské čtyřgenerační rodiny „Zlatkovek“ (jak uvádí fiktivní příjmení své snad ryze ženské rodiny), kde se všechny ženy a dívky živily prostitucí a kde nechyběly nadávky i bití. I tyto momenty plní z autorčiny perspektivy určitou funkci – Tanzer je líčí téměř jako snahu zocelit psychickou odolnost těch nejmladších. Z bídy, násilí a nebezpečí, které v dětství zažívala, neviní rodinu, ale prostředí a nezáměr systému. Své vzpomínky na občasné razie policie, která místo aby je chránila, přijížděla jen, když potřebovala vyřešit případ a dopadnout domnělého pachatele, shrnuje slovy:

„Myslím, že jsem na Drovane nejvíc nesnášela právě toto. Vždycky jsem si bolestně uvědomovala svůj původ. Jsem Romka. Jsem cikánka. Jsem někdo, na koho lidé plivou. Nejsem pro vládu dost důležitá, aby se postarala o mou bezpečnost. Místo toho zvyšuje nebezpečí v mém okolí tím, že sem přemísťuje ty nejhorší kriminálníky. Jsem něco, co má zalézt do šedých, rozpadajících se panelových věžáků a nerušit idylu bílých Slováků.“
(Tanzer 2022: 37)

Tanzer dále sdílí zkušenost z Velké Británie, která jí – jako systém – na jedné straně poskytla vzdělání, ale na straně druhé dopustila, aby zde zažila otřesné podmínky dětské otrocké práce a aby se jí nedostalo ochrany a potřebné podpory, a to zvláště poté, co byla brutálně napadena a znásilněna skupinou mladých mužů.

3 K otázkám pozicionality autorů a vlivu editorů

Všichni tři autoři se ve svých knihách dotýkají, každý svým osobitým způsobem, vlastní „cesty ven“ z problémů, z nichž se mnohým jejich přátelům z dětství dostat nepodařilo, cesty za „lepším životem“. Ačkoliv se osudy tvůrců liší, přesto se knihy v mnohém vzájemně doplňují a tu a tam i potvrzují a především (zvláště knihy P. Bangy a E. Tanzer) odkrývají sociální trhliny, které se mezi romskou a neromskou společností začaly stávat propastmi. Sociologické „rozevírání nůžek“ mezi vrstvami společnosti dostává v jejich příbězích konkrétní kontury a příběhy jejich „úspěchu navzdory“ se stávají výmluvným obviněním systému, ač jsou v explicitě vyjádření vlastní zloby většinou zdrženliví.

Zatímco ve vyprávění P. Bangy je vidět jeho zkušenost s psaním blogu – převažuje dynamika, dějovost, rychlé zvraty, krátké věty, lehkost –, texty obou dalších autorů působí hloubavěji, niterněji – více se zabírají vlastními pocity, příčinami jednání dalších členů rodiny, svým bohatým vnitřním světem a hledáním důvodů, proč se lidé kolem nich chovali tak, jak se chovali. Ne že by se extrovertní P. Banga podobnými otázkami nezabýval, ale řeší je rychlými zkratkami. Např. když líčí trauma z vlastního dětství – sebevraždu svého dědy, který se předávkoval léky poté, co mu tragicky zahynul syn, uvede svou vzpomínku

lapidárně slovy: „Zvyknout se dá na všechno. I na smrt“ (Banga P. 2021: 35). Následně vylíčí svou vlastní snahu dědu zachránit, aby nezdar uzavřel úvahou:

„Dodnes nechápu, proč si vybral zrovna moment, kdy jsem s ním spal v posteli. Až ho jednou zase uvidím, bude to rozhodně jedna z prvních věcí, kterou hodlám na onom světě udělat. Pořádně ho sjet.“ (tamtéž: 35–36)

V porovnání s ním jsou knihy R. Bangy a E. Tanzer méně dějové a bohatší na sdělované pocity. Ty vynikají – v kontrastu s psaním P. Bangy – zvláště u jeho dvojčete. R. Banga se více svěčuje se svou zranitelností, křehkostí a nesmělostí, P. Banga se naopak více utíká k sebeironii, staví se do role „drsníka“ a vlastní problémy odmítá brát úplně vážně – jako by vždy věděl, že může být také mnohem hůře. I díky těmto odlišným polohám se knihy zajímavým způsobem doplňují a přináší velmi rozdílnou perspektivu a prakticky diametrálně odlišné obrazy o společném dětství a dospívání, které jistě probíhalo ve stejných podmínkách, ale bylo vnímáno či je interpretováno velice rozdílně. Kromě toho se informace téměř vůbec neopakují, tedy pokud by čtenáři v jedné knize některé údaje chyběly, dost možná si je může doplnit ve vzpomínkách druhého bratra, každý z autorů zdůrazňuje jiná fakta, a dokonce si místy zdánlivě vzájemně protiřečí.¹⁷ Nejen na těchto drobných individuálních rozdílech si lze uvědomit, že při psaní memoárů hraje velkou roli na jedné straně paměť (a vlastní verze vzpomínky), a na straně druhé i intence: co a proč chce autor memoáru sdělit, co chce zdůraznit, popř. co zamlčet, s jakým aktuálním záměrem se do psaní textu pouští.

Kromě výše uvedeného si čtenář souběžně klade také otázky, jak byly způsoby psaní těchto tří autorů ovlivněny jejich vztahem ke společnosti i k vlastnímu já. Zde se hodí zmínit koncept popsany ve výše připomenuté práci britského literárního vědce M. Shawa (2006). Jak uvádí K. Ryvolová, M. Shaw formuluje a využívá koncepty „vztahového já“ a „zvnitřnění dominantního diskurzu“ (Ryvolová 2011a: 67).¹⁸ Právě rozpoznání principů kolonizování našich vědomí všeobecně rozšířenými stereotypy je možným klíčem pro pochopení, proč si mohou vzpomínky bratrů dvojčat místy protiřečit. Vedou ovšem i k obecné úvaze o tom, jaká úskalí čekají autory pocházející z části společnosti považované v dominantním diskurzu za níže postavenou, pokud se pustí do reflexe svých vzpomínek. Mohu si – stejně jako M. Shaw – klást otázku, zda a jak se autorům

17 Např. zatímco R. Banga uvádí jako příčinu dalšího stěhování rodičů z vesničky na Jičínsku do bytu ve vyloučené lokalitě neutěšený stav zakoupené nemovitosti, na jehož opravu nebyly peníze, P. Banga nutnou změnu bydliště vysvětluje osobními neshodami rodiny s místními Romy, které přešly v otevřený konflikt. Jistě si lze představit, že příčiny se vyskytly obě a společně způsobily další exodus rodičů do nového prostředí. Je spíše zajímavé sledovat, jak i k takto zásadním změnám, k nimž v životě rodin dochází, může každý z bratrů podat o tolik odlišné hlavní vysvětlení, resp. který z aspektů si do svého narativu kdo vybírá.

18 Jak také připomíná, princip „zvnitřnění dominantního diskurzu“ známý např. od E. W. Saida (2006) či F. Fanona (2011) nazývala M. Hübschmannová pojmem „kolonizované vědomí“ (Ryvolová 2011a: 67).

a autorce těchto tří knih podařilo odhalit a nepřistoupit na dominantní diskurzy. Je to právě M. Shaw, který prostřednictvím podrobné textové analýzy přistupuje k analyzovaným „životním příběhům“ / „životním vyprávěním“ jako k součásti tradice „neobvyklých životů“. Ta, jak K. Ryvolová dokládá, patří v Británii k již historicky oblíbeným žánrům (už v 18. století byly publikované zpovědi odsouzenců před popravou), ovšem má zastoupení i v české knižní produkci – jako příklady uvádí knihy vzpomínek bývalých vězňů jak na trestnou činnost, tak na prostředí věznice (Ryvolová 2011b). M. Shaw přitom zkoumá jednak pozicionalitu autorů autobiografických příběhů ve vztahu k vlastnímu já¹⁹ a dále také vztah mezi romským vypravěčem a jeho neromským editorem (Ryvolová 2011a: 73). Na tento vztah mezi příslušníkem menšiny a většiny nahlíží pomocí konceptů „symbolického násilí“ (*symbolic violence*) a „mylného rozpoznání“ (*misrecognition*) (tamtéž: 73). „Mylným rozpoznáním“ míní autor okamžik, kdy kolonizované vědomí zvnitřnilo dominantní diskurz a nyní ho v nejlepším víře vydává za vlastní. Tento princip pak představuje jako „akt symbolického násilí, kterého se na vědomí příslušníka ovládané menšiny dopouští dominantní/ovládající diskurz“ (tamtéž: 74). I když jsem se ve své analýze soustředila převážně na momenty spadající pod jedno společné téma – autobiografické zpracování vlastního ohrožení a čelení násilí – přesto se ve svém textu nutně dotýkám i pozicionality autorů. Soustředím se na ni zejména v závěru textu, stejně jako u otázky vlivu editorů na výslednou podobu knih (viz kapitoly 6 a 5).

4 Paměť – trauma – násilí a nebezpečí – otázky viny

Ač je mezi knihami značný rozdíl, lze současně pojmenovat i to, co všechny tři knihy spojuje: zpracování osobního (do jisté míry i kolektivního) traumatu, vypořádání se s minoritním stresem, diskriminací i násilím, vykreslení doby, jak ji prožívali sami. Na tvorbu narativu o vlastním životě má vliv mnoho různých aspektů i mechanismů, vědomých či nevědomých. Zásadní roli představuje paměť a proces vzpomínání, dále vlastní otevřenost (či uzavřenost) a autocenzura – ovlivněná jistě i tím, komu je narativ určen (tedy kdo jsou jeho domnělí adresáti) a na co chce autor(/ka) ve svém psaní upozornit. Směsí těchto vlivů může pak být výsledná podoba narativu (pokud nedojde k její následné redakční úpravě).

Mimochodem, na „zamoření“ nejen memoárové literatury traumatem upozorňuje J. Němec,²⁰ jenž ve své stati otištěné v časopisu *Host* dokládá a současně i velmi kriticky nahlíží, že se z traumatu „stalo nové kulturní

19 A to ze tří hledisek: jak se vztahují ke svému vzdělání („vzdělané Já“), jak k vlastní jinakosti („mytické Já“ – tedy jak je jeho postavení mytologizováno okolní společností) a konečně jak se mu daří či nedaří podléhat dominantním diskurzům (*Misrecognised I* – „kolonizované Já“); (více tamtéž: 70).

20 Za laskavé upozornění na tuto stať děkuji Pavlu Kubaníkovi.

paradigma“, jak ilustruje na mnoha příkladech současné populární literatury na českém knižním trhu, ale též např. vznikem vědní disciplíny *trauma studies* (Němec 2023: 17, 20). Z tohoto hlediska bych se mohla tázat: jak moc jsou knihy všech tří autorů, a zejména R. Bangy a E. Tanzer (oba mj. popisují nejen traumata, ale i své stavy PTSD), ovlivněny tímto (prakticky celosvětovým) trendem? Odpověď však ponechám nyní stranou: toto téma není předmětem tohoto textu, spíše mne zde zajímá, jakých konkrétních společenských aspektů ve vztahu k osobnímu bezpečí a nebezpečí se příběhy dotýkají, zda a jak jsou pojmenovány a komu je za ně přičítána zodpovědnost.

Příkladem odborného autobiografického psaní o svém obtížném dospívání a násilí, kterému museli čelit, jsou výše zmínění francouzští autoři D. Eribon (2019) a jeho „žák“ É. Louis (2017, 2019, 2021a, b, 2023). Zvláště druhý z nich, který své autobiografické psaní předkládá v podobě politicky angažované beletrie (srov. Klimeš 2023: 6), by mohl být vzorovým příkladem pro naraci vlastního života a zpracování traumat, kde nic a nikoho (včetně sebe) místy až s překvapivou otevřeností nešetří: např. je ochoten obvinít konkrétní politiky pro jejich necitlivá rozhodnutí za smrt svého otce (Louis 2021b). A skutečně lze nalézt paralely mezi zde analyzovanými knihami a touto novou francouzskou vlnou levicově smýšlejících myslitelů, kteří skrze vlastní analýzu svého sociálního vzestupu „navzdory okolnostem“ přináší svědectví o třídních nerovnostech, jež jednotlivcům předurčují jak úspěch, tak i neúspěch ve vzdělávacím procesu, a na svých životních zkušenostech odhalují mechanismy, které pomáhají udržet třídní rozdělení společnosti.

I když se oba bratři Bangové a E. Tanzer nehlásí k určité politické orientaci anejsověhledáníviníkůtakexplicitní, přesto se svým psaním o vlastních zkušenostech prolínají s tématy zpracovanými ve zmíněných knihách D. Eribona a É. Louise. Konečně, autobiografické psaní jako způsob vyrovnávání se se vzpomínkami na brutální znásilnění (Louis 2019) je metoda, kterou lze sledovat i u E. Tanzer. Rozdíl je však v tom, že É. Louis si pro každou ze svých knih vybral jedno izolované téma (hledání vlastní identity ztížené sexuální orientací, vztah s otcem, vztah s matkou, znásilnění), zatímco E. Tanzer si prakticky shodná témata (pouze u hledání vlastní identity se jedná o identitu dívky z nejchudšího romského prostředí) spojila do jednoho výsledného a hutného textu.

Radek Banga se naopak více dotýká intimní rodinné sféry: líčí vlastní psychické problémy, které se – jak je přesvědčený²¹ – projevy jako PTSD, jejímž základem měly být traumatizující zážitky z jeho dětství především kvůli alkoholem spouštěným násilným atakům ze strany otce. Jeho bratr Patrik, jak z jeho knihy vyplývá, nevnímá rodinnou atmosféru jako nijak traumatizující.

21 Je v knize neřešenou otázkou, do jaké míry jsou jeho popisované problémy ovlivněny obtížným hledáním vlastní identity.

Ačkoliv také zmiňuje hádky rodičů, mezi něž se se svými bratry vkládal, popř. neschopnost rodičů hospodařit a šetřit peníze, vlastní rodinu přesto líčí s respektem a hrdostí, tedy spíše pozitivně jako prostředí, které přirozeně umožnilo rozvíjet hudební talenty dětí, naučilo je dělit se, podporovalo je a bylo-li potřeba, poskytlo alespoň na čas útočiště všem, kdo podporu a zázemí potřebovali. Ač je jeho kniha zlehčující a humoristicky laděná, je i ona protkaná popisy a analýzami traumatizujících zážitků či stavů bezvýchodnosti během dětství a dospívání. Kromě výše zmíněných tragických úmrtí strýce a dědy (byť podaném vždy důsledně zlehčenou, humornou formou, s nadhledem a sarkasticky) jsou to především selhání školního systému (segregování romských dětí a podceňování jejich schopností), selhání policejních složek v podobě zneužívání moci nejmenovanými policisty (násilí páchané na romských dospívajících téměř preventivně, sympatie policistů z devadesátých let k neonacistům), obchodování s dekrety na byty v Praze, které mnohé romské rodiny připravilo o střechu nad hlavou a vytlačilo je pryč z Prahy („realitky“ a dokonce i romští podnikatelé je nechali podepsat velmi nevýhodné smlouvy, jimž podpisující zpravidla nerozuměli), popř. trauma z úniku mnohých mladých lidí včetně přátel z dětství k závislostem na drogách.

Zdá se, že v dospělém (popř. zralém) věku, všichni tři autoři již s určitým odstupem zpracovali své vzpomínky – včetně těch traumatických – do podoby, kterou předkládají jako vlastní zkušenost, již ovšem mohli prožívat i jiní, ovšem jde vždy o jejich osobitou interpretaci formulovanou s určitým záměrem, s určitou dosavadní zkušeností v psaní a s určitou mírou nadhledu. Všichni ve svých knihách ukazují, resp. snad i chtějí ukázat, že sociální vzestup je možný, a to navzdory okolnostem a traumatizujícím zážitkům, současně se liší přístupy. Zatímco R. Banga předkládá svá traumata z rodinného zázemí jako fatální, události drsnějšího kalibru u E. Tanzer, kdy se od útlého dětství musela vnímat jako budoucí prostitutka a procházet domácí přípravou k tomuto řemeslu, popisuje autorka s nadhledem a dětskou fantazií a zároveň i sebeironií. A podobný sarkasmus či ironii užívá i P. Banga, když líčí svá traumata spojená s fyzickým napadením či s rasismem a sociálními problémy, do nichž změny společenského systému v devadesátých letech uvrhly velkou část romských komunit jako nejzranitelnější část společnosti. Opakovaně zažil policejní brutalitu namířenou proti romským mladíkům, dokonce i dětem, a popisuje ji tak, aby nejen šokoval ale i pobavil, např.:

„Naložili nás do aut a odvezli na Bartolomějskou. Tam jsem to ještě neznal, byl jsem si ale jist, že mě zase zmlátí jako psa. Na výslech jsem čekal dvě hodiny, Miky a Hanz měli občanku, takže mohli ven. Já občanku neměl, protože mi ještě nebylo patnáct. A tak jsem musel čekat. Strčili mě do cely, kde bylo dalších několik lidí. [...] Konečně jsem přišel na řadu [...] a tak] jsem policajtům řekl, že chci zavolat mámě do práce. Pravda, policajty jsem pobavil.

Ale nikoliv tím, o co jsem se pokusil, ale tvrzením, že matka pracuje. Zavolat mě nenechali. Místo toho [...] se mě] začali [...] vyptávat [...]. A znovu začal ten koloběh [...]. Odpověď, facka, řev. Další hodina utrpení [...].“ (Banga, P. 2022: 67)

Intence každého z autorů pro sepsání jejich svědectví jsou sice různé, ale lze tušit, že je všichni tři autoři psali s jedním společným cílem: aby se traumata, která sami prožili, již neopakovala.

Závěrem je však třeba zdůraznit, že tam, kde R. Banga viní ze svých traumat rodiče (a jeho kritika padá nešťastně na Romy obecně), P. Banga obviňuje konkrétní osoby v systému, které selhaly – např. jmenuje učitele s předsudky či policisty s neonacistickými postoji (popř. snad též dostupnost drog jako důsledek uvolnění po nástupu demokracie), tak E. Tanzer už ze svého utrpení viní (kromě násilníků, organizovaného zločinu) také vládu, která se o nejzranitelnější nestará. Francouzští autoři jdou však ve své analýze vlastního života i utrpení ještě dál. É. Louis jmenuje jako přímé viníky za smrt svého otce konkrétní politiky, jmenovitě Sarkozyho, Macrona, Bertranda i Chiraca, kteří se všichni „na otci“ během jeho života – svými politickými rozhodnutími – „vyřádili“ (Louis 2021b: 72). D. Eribon pak upírá svůj pohled i do budoucna, když na příkladu politologické analýzy (volebních preferencí a jejich proměn u vlastní rodiny) odhaluje kritické mechanismy současné demokracie a důvody selhávání levicových stran (od nichž se očekává ochrana zranitelných skupin), resp. příklon lidových vrstev k populistům, kteří nadále dokáží nejlépe hovořit jejich vlastním jazykem (Eribon 2019: 30, 90, 103–105).

Zde analyzované knihy obsahují reflexe dobové atmosféry a životních podmínek všech tří autorů během jejich dětství a dospívání, na něž je vhodné podívat se i z dalšího úhlu. Zachycují totiž stopy obou tendencí, které neoliberální systémy vůči Romům uplatňují a které bychom ve zkratce mohli nazvat „cukr a bič“, ač k „cukru“ (tj. ke vzdělání, zlepšení statusu, dobré práci) se mohou dostat jen někteří a limitovaně, zatímco „bič“ (v podobě pauperizace, marginalizace, kriminalizace) je přítomný stále. Trefně byly tyto tendence pojmenovány jako politiky dvojího diskurzu typické pro neoliberální státy: na jedné straně systém vytváří snahu o politiky integrace, rovných práv a příležitostí, a na druhé straně je možné sledovat nárůst strukturálního násilí, společenských nejistot i nedostatky v oblasti bezpečí a prostřednictvím masmédií i posilování protiromských stereotypů, které dále vedou k exkluzi (Kóczé, Rövid 2017).²² Ač žádný ze tří autorů přímo tyto diskurzy takto nepojmenoval, všichni je svým způsobem

22 Autoři zde rozpracovávali již dříve formulované postřehy o binární podobě pro- a proti-romských tendencí, které jsou v evropských státech patrné a vedou k pohybu Romů z východní a střední Evropy do západních zemí (van Baar 2011, 2019).

reflektují v popisování vlastních zážitků, které jim formovaly vztahy jak k vlastnímu romskému původu, tak i k majoritní společnosti, do níž se narodili. Jejich výsledné postoje však rozhodně nejsou shodné.

Markantní rozdíl v utváření těchto základních vazeb vykazuje ve svém autobiografickém psaní R. Banga, který na několika místech deklaruje svou pozici jako výjimečnou – nepatří ani tam, ani tam, popř. přiznává, že přísluší spíše do gádžovského světa, který ho odmalička lákal víc, ať už v podobě nemocnic, kde býval poměrně často, nebo v podobě zmíněné školy v přírodě, z níž si pamatuje především „dobrý pocit [...] [-] děti brečely, že chtějí už domů, a já brečel, že [...] [domů] nechci“ – (Banga, R. 2021: 30). A i když popis rodinného prostředí a jednotlivých osob i dějů tvoří většinu textu, jako by se autor chtěl od tohoto prostředí svým psaním distancovat. Jeho líčení často navozuje dojem exotizace vlastní rodiny ve smyslu „to si ani neumíte představit“ a jeho popisy se často pohybují na hranici nadsázky a současně přísné kritiky romského prostředí. I u něj je však možné sledovat dějinné události a proměny společenské atmosféry, např. když popisuje snahy romských rodin v devadesátých letech vymanit se z dluhů naprosto krátkozrakým řešením: prodejem vlastních dekretů na byty.

Těmto prudkým změnám v postavení Romů se však daleko podrobněji věnuje P. Banga, který se k romské identitě během psaní plně hlásí a opakovaně srovnává onen obraz dříve a po „sametu“. E. Tanzer, zjevně o něco mladší, již ve zhoršené situaci v době po převratu v r. 1989 vyrůstala, tedy u ní srovnání období dříve (kdy lidé měli dostupné zaměstnání) a nyní (kdy stát nemá zájem zlepšit podmínky nezaměstnaných rodin žijících ve zcela nevyhovujících podmínkách bez šance na důstojnější život) nemá tak jasné kontury.

V analýze všech tří knih je ovšem – jak je rozvedeno již výše – možné sledovat i sociálně-psychologickou rovinu, konkrétně snahu podělit se o reflexi vlastních traumatických prožitků, které je možné vnímat i jako do jisté míry společné, archetypální. Jak píše J. C. Alexander, sdílená traumata a sdílené příběhy o jejich překonání mohou na jedné straně pomáhat utvářet kolektivní identitu, na druhé straně se pak stávají rutinou, zároveň však, jak vysvětluje:

„jejich vznikání a pronikání do rutinní roviny má zásadní normativní dopad [...]. Tím, že umožníme členům širší veřejnosti participovat na bolesti druhých, rozšiřují kulturní traumata sféru sociálního porozumění a solidarity a poskytují účinné metody pro nové formy sociálního začlenění.“
(Alexander 2015: 115)

Toto rozšíření sociálního porozumění určitým sociálním procesům, které se odehrály v minulé době a jsou v současnosti společensky sdíleny, nazývají historikové či sociologové pojmem historické vědomí (Šubrt, Pfeiferová 2011; Sniegoň 2017: 19). Na jedné straně lze u zde představovaných knih předpokládat,

že mají potenciál ovlivnit čtenáře z jiných sociálních vrstev i jiných generací a pomoci jim získat vhled do postavení a životů lidí vyrůstajících v romském prostředí v devadesátých či nultých letech, na straně druhé je nutné reflektovat i odmítavé reakce samotných Romů. Ono nepřijetí se dotklo knihy R. Bangy, kterou mnozí romští čtenáři vnímali jako obviňující romské rodiny a zatěžující obraz celé komunity: autor vlastní zkušenost s domácím násilím téměř generalizuje a podává ho jako jev v romských rodinách běžně rozšířený, a navíc podstatnou část romských rodičů obviňuje, že ze svých dětí dělají vlastní rukojmí sledující svůj benefit. Svým i jiným romským rodičům R. Banga vyčítá: na cigarety rodiče finance měli, na pomůcky do školy a nové boty nikoliv (srov. Banga, R. 2021: 188–189). Tato obvinění vzedmula mezi Romy v diskusích na sociálních sítích, ale i na jiných platformách vlnu odporu (o ní svědčí dodnes různé reakce – viz např. Berkýová 2021, Lavička 2021, Ryšavý 2021). Je velkou škodou, že autor nevyužil potenciálu a vlastní vzpomínky na traumata a jejich dopad nepředložil pouze jako vlastní zkušenost (a naopak se uchýlil i k částečnému zobecňování). Vedlejší a snad jistě nezamýšleným dopadem jeho knihy tak může být i nárůst či upevnění předsudků vůči romským rodinám v očích majority, byť s poznáním, že i z tohoto prostředí je možný sociální vzestup, jak sám na svém příkladu R. Banga trochu naivním a bohužel i sebestředným způsobem ukazuje.

Naopak kniha P. Bangy reprezentuje sice ojedinělou zkušenost jednotlivce, ovšem zasazenou do takových reálií a reflektující takové společenské problémy, že se s knihou jistě mnoho romských čtenářů snadno ztotožní. Kniha E. Tanzer je z tohoto hlediska velmi specifická: autorka spíše jen výjimečně zmiňuje dobové okolnosti či geografické detaily ze svého dětství, a vzhledem k tvrdým i mimořádným podmínkám, v nichž vyrůstala (zároveň ovlivňovaná také pravidelnými návštěvami v rodině svého německého otce), může její případ, kdy do 13 let neuměla údajně číst a psát, zato hovořila nejen slovensky a romsky, ale i německy, působit jako zcela ojedinělý. Snad i právě pro tuto ranou zkušenost s důstojnými životními podmínkami u německých prarodičů se i jejím příběhem vine jako hlavní motiv odpor vůči diskriminaci a touha se z podřadného postavení vymanit a dosáhnout důstojnosti skrze vzdělání.

„[...] vzdělání bylo to jediné, čím jsem se chtěla obdarovat. [...] pokud jsem si toužila dát nějaký dárek, byla to důstojnost. Chtěla jsem mít možnost procházet se ulicemi východní Evropy, kde se na mě dívali jako na nějakou havěť, s papírem o dosaženém vzdělání a hlavou plnou vědomostí. [...] Mojí hlavní hybnou silou byl vzdor.“ (Tanzer 2022: 213)

Tyto její životní postoje a míra práce na sobě samé jistě naleznou mnohé sympatizanty, kteří i její traumata přijmou jako jednu z odvrácených stran naší post-sametové společnosti. Jak totiž Alexander promýšlí, nepřijetí sdílené

zkušenosti z kolektivního traumatu a jeho odmítnutí, popř. nerozšíření do povědomí společnosti může mít i konkrétní morální dopad na celou společnost (Alexander 2015: 117). Nejen že je možné konstatovat, že každý z viníků kolektivního utrpení (v našem případě např. systémy policejních složek, ředitelé či zřizovatelé škol, popř. nefunkční systém sociálního zabezpečení) nebývá nucen přijmout za své počínání morální odpovědnost, ale nedojde ani ke zcitlivění postoje společnosti vůči obětem kolektivního traumatu. Její svědectví má navíc i významný přesah. Nahlíží problematiku z globálnějšího hlediska: dotýká se zneužívání dětí ilegálních přistěhovalců k práci a dalších těžkostí marginalizovaných.

5 K literární charakteristice textů

Ač je tento text zaměřen především na vyrovnávání se s traumaty a otázku, zda se autorům podařilo zachytit sociální kontext jako zdroj mnohých potíží, kterými si sami prošli, nelze se vyhnout charakteristice základních literárních parametrů. Všichni tři autoři se snaží o líčení vlastních vzpomínek co nejčtivější, bratři Bangové dokonce zábavnou formou, i když v líčení R. Bangy představuje rušivou linii až zbytečná sebestřednost, kterou mohli editoři knihy přece jen eliminovat. Všichni vhodně oživují svá vyprávění přímou řečí, metaforami, výpustkami, E. Tanzer i poetickými obrazy, a knihy jsou tak – pokud se týče námětu i jazyka – velice čtivé a poutavé. Z literárního hlediska je třeba vyzdvihnout skutečnost, že všichni tři autoři, kteří ve svých knihách zpracovávají svůj osobní (a nutno říct silný lidský) příběh, dozráli osobnostně i literárně tak, že jsou schopni jej reflektovat a literárně ztvárnit.

Způsob psaní novináře P. Bangy je jistě ovlivněn jeho zkušenostmi ze psaní blogů a reportáží – na malém prostoru je schopen sdělit maximum informací. Za literárním vyjádřením R. Bangy, hudebníka, herce a producenta, lze spatřit mimo jiné i jeho zkušenost s otevřeným vyjadřováním emocí v textech písní, kterých napsal od svých třinácti let bezpočet.²³ Niterné hloubání „až na dřeň“ a hledání slovních prostředků k vyjádření emocí je pro něj přirozeným způsobem vlastního sebevyjádření. Současné oba bratři se psaním, resp. vydáním svých knih, nespěchali, ale evidentně v sobě nechali témata dozrávat tak, aby získali určitý odstup od dějů, o nichž píší. V případě Patrika Bangy mohl nápad vydat autobiografickou knihu dozrát i vlivem čerstvé zkušenosti s přispěním do antologií vydaných nakladatelstvím Kher (Banga 2021a, b).

Nejmladší E. Tanzer ke své knize přistupuje z jiné perspektivy: psaní se pro ni stalo – jak sama přiznává – terapeutickým nástrojem, ovšem zároveň k němu dozrála jaksi urychleně, časnou emigrací do cizí země i díky vedení svých školitelek.

23 Viz <https://www.radekbanga.cz/biography/>

„Bílá Afričanka“ Candi Millerová z Jihoafrické republiky²⁴ a Jackie Pietericková původem z USA ji během jejích vysokoškolských studií na oboru tvůrčího psaní na Wolverhamptonské univerzitě vedly k tomu, jaké knížky číst, jak čtenáře zaujmout a jak svým psaním udržet jejich pozornost. Autorku zároveň ke zrání jejího literárního projevu a také k finální podobě knihy dovedlo mnoho dalších učitelů a také redaktorů v nakladatelství, jak vyplývá z jejího poděkování. Lze tedy usuzovat, že kniha se utvářela postupně vlivem zásahů či požadavků pečlivých editorů. Na druhé straně se zdá z hlediska obsahu dosti pravděpodobné, že byla vedena k tomu některé scény popisovat expresivněji, snad i přibarveně, takže působí místy neuvěřitelně, téměř jako fikce, či aspoň se známkami exotizování nám známého prostředí. Navíc autorčin odstup od vlastního domácího prostředí jako by nepatřil jí samotné, ale spíše nezúčastněnému pozorovateli, který je schopen líčit místy jen to špatné a šokující. Tím je na jedné straně čtenářsky přitažlivá, a na druhé straně budí pochybnosti o autenticitě (jak potvrzuje i výše zmíněný text Ševela 2020).

Z literárního hlediska je také nutné shrnout již zmíněné rozdílné vypravěčské principy, s nimiž ke svému psaní autoři přistupují. R. Banga se svým psaním evidentně angažuje v oblasti individuálního osobnostního zrání a chce svým – pravděpodobně mladým čtenářům – dokázat, že i když je situace tristní, je možné překážky překonat. Jeho vypravěčským principem se tak stává subjektivní pohled na osobnostní zrání, zatímco vypravěčským principem P. Bangy je spíše analýza a kritika společenského systému a překotných a živelných změn v ČR, které měly na romskou komunitu silně negativní dopad (zastaví se u kritiky devadesátých let, ale dále jako by mu došel dech). E. Tanzer oba tyto principy propojuje – na prvním místě žaluje na státní zřízení Slovenska a další aktéry (jako převaděče, mafii obchodující s dětskými otroky apod.), současně sleduje osobní vyrovnávání se s těmito příkořími. Její vypravěčský princip by bylo možné parafrázovat do nevysloveného motta, které propojuje jednotlivé pasáže, „vždy jsem tančila, tančím a budu tančit navzdory“, či zjednodušeně slovy „přesto chci žít“. Hlavní problematikou tohoto textu je příliš široký záběr – řeší v něm mnoho na jednom malém prostoru a střídají se v něm jedna šokující pasáž za druhou.

Z literárního hlediska je ještě patrný markantní rozdíl mezi knihou E. Tanzer (z hlediska editorské práce zjevně – možná až příliš – opečovanou) a knihami bratrů Bangových, jejichž knihám se naopak potřebné péče nedostalo (což je více patrné u knihy R. Bangy). V souvislosti s tím si lze položit otázku: jsou na tom česká nakladatelství tak špatně, nemají finanční prostředky na editory, šetří na nich? Nebo odmítali bratři Bangové přijmout první návrhy editorů? Nebo se snad nakladatelským domům zdálo lepší vydat práce v jejich „syrové a autentické“

24 Ta je patrně hlavní školitelkou. Jednak autorka jmenuje C. Millerovou na zvláštním místě ve svém poděkování (Tanzer 2022: 308) a dále figuruje tato vysokoškolská pedagožka i jako korespondentka v textu věnovaném této knize po publikování anglické verze, kde autora ujišťuje o tom, že kniha není podvrh a autorka publikující pod pseudonymem Eliška Tanzer skutečně existuje (Ševela 2020).

podobě? Pak by ovšem bylo otázkou, zda jim můžeme – ať jako čtenáři, či jako vědci – takový postoj mlčky prominout: jednalo-li se o záměr ponechat i předem reflektované a uvědomované rozpory uvnitř textů, v takovém případě bych si dovolila uvažovat o „symbolickém násilí“ na autorech (či knihách) ze strany nakladatelů. I zde je proto legitimní zajímat se o zodpovědnost a etické uvažování zejména renomovaných nakladatelství, od nichž by čtenář (i vědec) očekával vysokou profesionalitu a předem dané standardy. Protože však skutečný průběh vzniku knih neznám, považuji za vhodné tuto pasáž ponechat ve formě čisté úvahy a doufat, že se příštím podobným počinům autorů z romského prostředí dostane více péče.

6 Závěrem

Jak jsem se snažila ukázat, všechny tři zde reflektované knihy se určitým způsobem blíží kritickým sociologickým autobiografiím, nejvíce pak E. Tanzer a nejméně R. Banga. P. Banga tím směrem sice vykročí, ale jako by zůstal na půli cesty a kritiku vůči celému systému explicitně nevysloví. Zároveň zde lze hovořit o určité rozkolísanosti směřování všech tří memoárů, kterou je možné interpretovat jako hledání pozice. Je otázkou, zda toto rozkolísání vzniklo vlivem přistoupení na dominantní diskurz, zda byly texty psány (plně či částečně) pod tlakem očekávání pravděpodobně majoritní čtenářské obce, či do jaké míry v tomto směru působila i nakladatelství a v případě E. Tanzer editoři. V každém případě lze přemýšlet o jistém strukturálním násilí, které mělo na psaní těchto autorů určitý vliv a patrně i podíl. Na snahu R. Bangy o únik z romské identity a budování vlastní identity bytí mezi dvěma světy se lze dívat jako na logickou reakci či důsledek menšinového stresu, kterému v životě čelil a zřejmě stále ještě čelí. Knihy, ač z literárního hlediska odlišné, tak do jisté míry nesou jisté znaky toho, že vznikaly za podobných okolností.

Současně si u všech tří knih může čtenář klást otázky, proč nebyli autoři opatrnější, aby se někoho jmenovitě nedotkli (zejména rodiny, ale i konkrétních romských aktivistů, popř. aby nezatížili pověst – a to jmenovitě u R. Bangy – celé komunity či národnosti), potažmo i jakým způsobem byly knihy čteny editory? Ovšem ačkoliv se knize R. Bangy dostalo z tohoto důvodu ze strany Romů pochopitelné kritiky, jsem přesvědčená, že i tuto knihu, stejně jako knihu P. Bangy a E. Tanzer, je možné zařadit mezi první vlaštovky, neb i on pomohl rozvířít diskusi a doufáme i podnítit další autory k psaní jejich autobiografické reflexe. Je totiž potřebné šířit povědomí o menšinovém stresu,²⁵ kterému Romové

25 Menšinový stres je definován jako „vztah mezi minoritou a dominantními hodnotami ústící v konflikt se sociálním prostředím příslušníků menšinových skupin“ (Dentato 2012). Tento koncept se u nás užívá zatím především v oblasti duševního zdraví příslušníků LGBTQ+ komunity (v textech Národního ústavu pro duševní zdraví – Pitoňák 2022), v zahraničí je pro oblast menšin obecně využíván již několik desetiletí (viz Meyer 2003).

ve společnostech bývalého Československa na cestě za svým sociálním vzestupem čelili a stále ještě čelí. Této potřeby si byli vědomi jak autoři sociálně vědních výzkumů z posledního desetiletí (např. Fónadová 2014; Nedbalková, Sidiropulu Janků 2015; Ort, 2023; Reichel 2023), tak i nakladatelství Kher, které vydalo knihu povídek spojující téma rozčarování Romů ze společenského vývoje po r. 1989 *Samet blues*.²⁶

Věřím, že rozvíření stojatých vod, které tyto tři knihy (spolu s knihou *Samet blues*) mezi zájemci o knižní produkci z romského prostředí a romské provenience způsobily, probudí nejen zájem různých nakladatelství vydávat další literárně zpracovaná biografická vzpomínání z romského prostředí, že se bude rozšiřovat i jejich čtenářský okruh, ale též že se jim dostane i patřičné editorské péče a navíc se postupně dostanou i hlouběji na skutečnou dřevň popisovaných problémů tím, že zahrnou širší politickou perspektivu. Množství recenzí, rozhovorů a diskusí, kterými byly tyto knihy uvedené na knižní trh, prozrazují jistou potřebu reformulovat celkovou post-sametovou zkušenost z jiného úhlu pohledu a hledat odpovědi na otázky, které byly ještě donedávna z hlediska celospolečenské debaty na samém okraji zájmu. Jedná se o otázky typu: Jak prožívali „zlatá devadesátá léta“ Romové? Jak se jejich životy během „devadesátek“ proměňovaly? Jak ovlivnil tržní kapitalismus jejich životy? Zdá se, že by romští autoři a autorky mohli mít nyní připravenou půdu a o jejich autentické projevy by mohl být zvýšený zájem.

Když v r. 2021 K. Ryvolová vydala knihu o dějinách romského psaní, rozdělila dosavadní romskou literární tvorbu do čtyř období. Poslední z nich, „Manažeri vlastního úspěchu“, spadá do období po r. 2005 (Ryvolová 2021: 112–116). Nad těmito třemi knihami vydanými v zavedených nakladatelstvích a prakticky velice úspěšnými si mohou klást otázku: Spadají ještě do této poslední kapitoly, anebo se jejich vydáním začala psát již zcela nová, samostatná kapitola, kterou bychom pracovně mohli nazvat např. „Mainstreamová tvorba“, žánr „Hrdinové navzdory“? Pokusím-li se hledat na tuto otázku odpověď, tak byt bych se ráda přiklonila ke druhé možnosti (knihy na pultech knihkupectví uspěly, rozvířily debatu, nezapadly, jedna z nich se dočkala významného ocenění), je zároveň dobré shrnout i zde pojmenovaná úskalí všech tří knih. Každá z nich slibuje a skutečně i začne autenticky vyprávět o „neobvyklém životě“, na což je mainstreamový čtenář zvědavý, ovšem zároveň se postupně z této pozice vymaňuje tím, že její autor(/ka) postupně přistupuje na proměnu své pozicionality, proměňuje se identita vyprávěče – v případě autobiografie hlavní postavy (E. Tanzer je studentkou, R. Banga oceňovaným mainstreamovým hudebníkem, textařem a producentem, P. Banga novinářem), během které se ztrácí vztahovost k původnímu prostředí. Jsou to patrně právě nevyjasněnost či rozkolísanost

26 Jedním ze spoluautorů knihy je i P. Banga, který přispěl povídkou *Lavutara* (Banga 2021a). Recenze na tuto knihu na stránkách RDž viz Čopjaková (2022).

pozicionality – vztahu k vlastnímu já a zároveň vztahu ke společnosti – které jsou hlavním momentem, proč nakonec nejsou knihy úplně tím, co od nich kritičtější čtenář očekává. Nedochází v nich k potřebné katarzi, ale postupně se jejich tah na branku vytrácí. Jako příklad mohu uvést knihu P. Bangy, a to již ne čistě z hlediska, co v knize je, ale spíše z hlediska, co mi v knize chybí. Čtenáři je srozumitelné naštvání P. Bangy na policejní brutalitu devadesátých let, ovšem těžko rozumí tomu, proč se jeho hněv následně obrací proti některým romským leaderům a angažovaným Romům, a nikoliv proti režimu, který prudký sociální propad Romů umožnil. Zdá se pak, jako by za tento průšvih, který trvá dodnes, neunesly odpovědnost lokální i vládní politici: autor jako by hledal náhradní viníky. Tímto i on, zdá se, přistupuje na dominantní diskurz, respektive ukazuje, že nechce jít proti současnému systému.

Je dost možné, že právě takovéto proměny identit způsobují i dojem nepravděpodobnosti. Jak formuloval S. Hall:

„vyjádření identity je mimořádně důležité pro naše vnitřní sebepojetí. [...] Je to určitý garant autenticity.“ (Hall 2013: 57)

Snad právě reflektování proměn identity – s upřímným a otevřeným přiznáním toho, jak tyto proměny ovlivnily vztahy s původním prostředím (příkladem mohou být zmíněné knihy Eribona, Louise a dalších) – by mohlo být jednou z cest, jak uspokojit i kritičtějšího čtenáře a publikovat hlasy z našeho romského prostředí lépe, a to třeba i na úrovni světových bestsellerů.

Literatura

- Ágg, A. 2021. Eliška Tanzer: „Našla som skutočnú lásku. K sebe!“ *Začítaj sa* [online]. Dostupné z: <https://zacitajsa.sk/rozhovor-eliska-tanzer-vyrastla-som-v-gete/> [cit. 22. 11. 2022].
- Alexander, J. C. 2015. K teorii kulturního traumatu. In: Kratochvíl, A. (ed.). *Paměť a trauma pohledem humanitních věd, komentovaná antologie teoretických textů*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, Akropolis, 97–122.
- van Baar, H. 2011. Europe's Romaphobia: problematization, securitization, nomadization. *Environment and Planning D: Society and Space* 29: 203–212.
- van Baar, H., Ivasiuc, A., Kreide, R. (eds.). 2019. *The Securitization of the Roma in Europe*. New York: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-77035-2>.
- Banga, P. 2021a. Lavutara. In: *Samet Blues*. Praha: Kher, 103–108.
- Banga, P. 2021b. Žižkovák. In: *Všude samá krása*. Praha: Kher, 208–215.
- Banga, P. 2022. *Skutečná cesta ven*. Brno: Host.
- Banga, R. 2021. *(NE)POŠLI to dál*. Praha: Nakladatelství xyz.
- Bendig, J., Štichauerová, J. 2023. *Roma Boy. Příběh nekončí*. Brno: CPress (Albatros Media).
- Berkyová, R. 2021. Hejty na Bangu smetou především Romy samotné. Nenávist kvůli jinému názoru je nepřijatelná. *Romea.cz* 23. 4. 2021. Dostupné z: <https://romea.cz/cz/komentare/renata-berkyova-hejty-na-bangu-smetou-predevším-romy-samotne-nenavist-kvuli-jinemu-nazoru-je-neprijatelna> [cit. 10. 12. 2023].
- Ciuciu, A., Veille F. 2014. Je suis Tzigane et je le reste: Des camps de réfugiés Roms jusqu'à la Sorbonne. (Jsem Romka a jsem na to hrdá: Z romských uprchlických táborů na Sorbonnu). (Ukázka z knihy). *Romano džaniben* 21 (2): 133–139.
- Čopjaková, K. 2022. Kolektiv autorů: Všude samá krása. Kolektiv autorů: Samet blues. [Recenze]. *Romano džaniben* 29 (2): 125–129.
- Daniel, S. 2019. Emil Ščuka: Cikánský baron jsem já. *Romano džaniben* 26 (1): 179–182.
- Dentato, M. P. 2012. The minority stress perspective. *Psychology and AIDS Exchange Newsletter* 2012, April 1. Dostupné z: <https://www.apa.org/pi/aids/resources/exchange/2012/04/minority-stress> [cit. 22. 11. 2022].
- Drtinová, D. 2021. Banga: Děti píšou otřesné věci, domácího násilí je strašně moc. Zachránila mě ulice. *DVTV* 19. 4. [online]. Dostupné z: <https://video.aktualne.cz/dvtv/banga-deti-pisou-otresne-veci-domaciho-nasili-je-strasne-moc/r~00c1a862a08211ebbb234ac1f6b220ee8/> [cit. 22. 11. 2022].
- Eribon, D. 2019. *Návrat do Remeše*. Praha: Tranzit.cz.
- Fanon, F. 2011. *Černá kůže, bílé masky*. Praha: Tranzit.
- Fečová, O. 2022. *Den byl pro mě krátký. Paměti hrdé Romky*. Praha: Kher, Paseka.

- Fónadová, L. 2014. *Nenechali se vyloučit: Sociální vzestupy Romů v české společnosti*. Brno: MU v Brně.
- Hajská, M., Turková, K., Andrš, Z. 2014. Sam manuš laše, sar so aver manuš. / Jsme stejně dobří lidé, jako všichni ostatní. Rozhovor s Aninou Ciuciu. *Romano džaniben* 21 (2): 116–132.
- Hall, S. 2013. Staré a nové identity, staré a nové etnicity. In: Appadurai, A. et al. (ed.). 2013. *Postkoloniální myšlení IV*. Praha: Tranzit.cz, 56–83.
- Honzák, R., Cibulka, A., Pilátová, A. 2019. *Vyhořet může každý*. Praha: Vyšehrad.
- Jandáková, L., Patočková, R. 2019. Oksana Marafiotiová: Žij tam, kde jsou písně. Jak ruská Romka dobyla Ameriku. [Recenze.] *Romano džaniben* 26 (1): 175–178.
- Jenkins, T. 2022. *Cesta ze dna*. Praha: Nakladatelství xyz.
- Klimeš, O. 2023. Jak zůstat jiný? *A2* 19 (16): 6–7.
- Kóczé, A., Rövid, M. 2017. Roma and the politics of double discourse in contemporary Europe. *Identities* 24 (6): 684–700. DOI: 10.1080/1070289X.2017.1380338.
- Kozáková, K. 2004. Karolína – Cesta životem v cikánském voze. In: *Memoáry romských žen*. Brno: MRK, 15–125.
- Lacková, E. 1997. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha: Triáda.
- Lavička, V. 2021. Občanští členové „romské rady“ vyzvali Radka Bangu, aby se omluvil za své výroky, které podkopávají důstojnost Romů. *Romea.cz* 22. 4. [online.] Dostupné z: <https://romea.cz/cz/domaci/obcansti-clenove-romske-rady-vyzvali-radka-bangu-by-se-omluvil-za-sve-vyroky-kttere-podkopavaji-dustojnost-romu> [cit. 10. 12. 2023].
- Louis, É. 2017. *Skoncovat s Eddym B*. Praha: Paseka.
- Louis, É. 2019. *Dějiny násilí*. Praha: Paseka.
- Louis, É. 2021a. *Jak se stát jiným*. Praha: Paseka.
- Louis, É. 2021b. *Kdo zabil mého otce*. Praha: Paseka.
- Louis, É. 2022. *Boje a proměny jedné ženy*. Praha: Paseka.
- Lundgren, G., Taikon, A. 2003. *From coppersmith to nurse: Alyosha, the son of a Gypsy Chief*. Hertfordshire: Centre de recherches Tsiganes and University of Hertfordshire Press.
- Machálková, E. 2004. Elina – sága rodu Holomků. In: *Memoáry romských žen*. Brno: MRK, 13–56.
- Marafiotiová, O. 2019. *Žij tam, kde jsou písně. Jak ruská Romka dobyla Ameriku*. Praha, Kroměříž: Triton.
- Meyer, I. H. 2003. Prejudice, social stress, and mental health in lesbian, gay, and bisexual populations: Conceptual issues and research evidence. *Psychological Bulletin* 129 (5): 674–697. Dostupné z: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/12956539/> [cit. 24. 4. 2022].

- Nedbalková, K., Sidiropulu Janků, K. (eds.). 2015. *Doing research, making science: The memory of Roma workers*. Brno: Centre for the Study of Democracy and Culture, Sociologická řada.
- Němec J. 2023. Trauma bere vše. Jak jeden druh příběhu ovládl nejen českou literaturu. *Host* 39 (10): 16–23.
- Ort, J. 2023. *Harmonie soužití. Romové jako místní obyvatelé východního Slovenska*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- Oswald, K. 2010. *Dávné vzpomínky. Marnost nad marnost, ale jak krásná...* Brno: Nakl. Šimon Ryšavý.
- Pitoňák, M. 2022. Menšinový stres v perspektivě zdravotních nerovností mezi heterosexuálními a neheterosexuálními lidmi. *Psychiatrie pro praxi* 2: 100–104. DOI: 10.36290/psy.2022.022.
- Ryšavý, Z. 2021. Patrik a Gyulla Bangovi reagují na Radka Bangu: Nesouhlasíme s výroky svého bratra v DVTV, pošpinil celou naši rodinu, kniha není pravdivá. *Romea.cz* 22. 4. [online]. Dostupné z: <https://romea.cz/cz/domaci/patrik-a-gyulla-bangovi-reaguji-na-vyroky-radka-bangy-nesouhlasime-s-vyroky-sveho-bratra-v-dvtv-pospinil-celou-nasi-rodinu> [cit. 10. 12. 2023].
- Ryvolová, K. 2009. Z měditepce zdravotníkem (portrét Aljoši Taikona). *Romano džaniben* 16 (ňilaj): 183–193.
- Ryvolová, K. 2011a. Co na sebe prozrazují romské a travellerské životní příběhy. *Romano džaniben* 18 (1): 65–78.
- Ryvolová, K. 2011b. Darebáci, paďoši a intrikáni, aneb kramářské písně z Valdic. *Host* 27 (2): 19–23. Dostupné z: https://www.h7o.cz/files/magazines/254/host_2011_02.pdf [cit. 20. 12. 2023].
- Ryvolová, K. 2021. *Špačkem tužky na manžetě. Příběh literatury Romů*. Praha: Slovo 21.
- Said, E. W. 2008. *Orientalismus: západní koncepce Orientu*. Praha, Litomyšl: Paseka.
- Serinek, J., Tesař, J. 2016. *Česká cikánská rapsodie*. Praha: Triáda.
- Shaw, M. 2006. *Narrating Gypsies, telling travellers: A study of the relational Self in four life stories*. Umeå: Umeå universitet.
- Sniegoň, T. 2017. *Zmizelá historie. Holokaust v české a slovenské historické kultuře*. Praha: Argo.
- Ščuka, E. 2019. *Cikánský baron jsem já*. Praha: Knihovna Václava Havla.
- Ševela, V. 2021. Vyrosla ve slumu jako dcera prostitutky, v Anglii živořila jako otrok. Autorka memoárů Dívka odnikud odpovídá na otázky HN. *Hospodářské noviny* 22. 6. [online]. Dostupné z: <https://vikend.hn.cz/c1-66779210-autorka-memoaru-divka-odnikud-odhalila-hn-sve-tajemstvi-vyrosla-ve-slovenskem-romskem-slumu-v-anglii-zivorila-jako-detsky-otrok> [cit. 22. 11. 2022].

- Šubrt, J., Pfeiferová, Š. 2011. Nástin teoreticko-sociologického přístupu k otázce historického vědomí. In: Šubrt, J. (ed.). *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum*. Kolín: Nezávislé centrum pro studium politiky, 21–30.
- Taikon, A., Lundgrenová, G. 2017. Aljoša, syn romského vajdy. *Romano džaniben* 24 (2): 139–155.
- Tanzer, E. 2022. *Vyrostla jsem v ghettu, (aneb) Nikoho neobviňuji, nikomu se nechci mstít. Chci se jen vyléčit*. Praha: Kniha Zlín, Albatros media.
- Válek, V. 2000. *Memoárová literatura 20. století*. Brno: CERM.
- Zahova, S. 2017. Dětství v životopisných textech švédských Romů – tendence a proměny. *Romano džaniben* 24 (2): 45–69.
- Zdařilová, E. 2023. O. Fečová: Den byl pro mě krátký. [Recenze]. *Romano džaniben* 30 (1): 182–184.
- Žižková, V. 2023. Cesta ven, nebo egotrip? Autobiografie Patrika Bangy. *A2* 19 (11): 3. Dostupné z: <https://www.advojka.cz/archiv/2023/11/cesta-ven-nebo-egotrip> [cit. 2. 8. 2023].

Nerecenzovaná část

Literární příspěvky romských autorů na téma bezpečí

Pro specificky vymezené téma tohoto čísla jsme se rozhodli vyhlásit veřejnou výzvu pro romské autorky a autory k zaslání literárního příspěvku. Ústředním tématem bylo bezpečí nebo jeho ohrožení. Zájemci mohli psát o svých osobních zkušenostech nebo zaslat literární příspěvek takovými zkušenostmi pouze inspirovaný. Téma bylo možné chápat a pojímat různě – od popisů situací, kdy je ohrožení pouze potenciální a hlavní aktéři jednají preventivně, aby se ohrožení vyhnuli, přes zpracování důležitých životních rozhodnutí, kdy bezpečí hrálo roli, až po příspěvky o přímém fyzickém ohrožení.

Do výzvy se zapojilo celkem jedenáct autorek a autorů, z nichž devět bylo z Čech a dva ze Slovenska. Většina ze zaslaných textů byla v češtině, jeden ve slovenštině, ovšem tři autorky nám poslaly romské texty s českým překladem a další příspěvatelka, Emílie Gazsiová, zaslala svou povídku pouze v romštině. Protože ve veřejné výzvě nebylo žádné omezení literárního žánru, i tady bylo pojetí různorodé. Ačkoliv se v redakci sešlo nejvíce povídek, poslány nám byly také dvě úvahy, esej a soubor několika básní. Všem autorům a autorkám za jejich příspěvky srdečně děkujeme.

V literární příloze se redakce rozhodla uveřejnit celkem pět textů, které dobře ilustrují široké spektrum, v jakém lze téma bezpečí či ohrožení vlastního sociálního a osobního prostoru reflektovat. Zatímco Stano Daniel vzpomíná ve své esejí „Malé město“ na drsná devadesátá léta strávená na slovenském sídlišti, Mária Hušová v autobiografické povídce „Maru“ naznačuje, jak může i zdánlivě dobrý úmysl ublížit. Marie Demeterová v krátkém zamýšlení nazvaném přízvučně „Škola a dítě“ otvírá doposud málo reflektované téma psychologických aspektů nástupu romského dítěte do první třídy, kdy se obvykle poprvé setkává s rasistickými nárazkami. Na literární výzvu zareagovala také Květoslava Podhradská, autorka např. oceněné vzpomínkové prózy O vakeriben paš o lekvaris / Povídání u povidel (vydané nakladatelstvím Kher v roce 2023), která ve své romsko-české povídce „Sam savore jekh džene? / Jsme si všichni rovni?“ přibližuje nejen zkušenost s rasismem na pracovišti, ale také způsob, jak se s ní hrdinka povídky vyrovnává. V posledním příspěvku „Biš the štar ori andre dar / Čtyřicet hodin ve strachu“ se spolu s autorkou Emilií Gazsiovou přeneseme do roku 2005, kdy se hrdinka její povídky rozhodne spolu s dětmi utéct před násilnickým manželem do Anglie. Podrobným líčením odjezdu, které doprovází vnitřní hlas hlavní hrdinky, nám autorka odhaluje nejen skryté obavy a potlačovaný strach, ale současně i nalezení odvahy a odhodlání tento strach překonat.

Renata Berkyová

Malé město¹

Děda bydlel v přízemí. Nebyl to můj děda, ale komunitní Děda. Pro starší to byl Slávčin stařeček, ale Slávka mu říkala „Děda“, tak jsme mu tak říkali i my. Slávka žila s prarodiči a byla naše kámoška ze sídliště. Její děda byl milý a přístupný. Bavil se s každým. A byl myslivec. Myslím, že jsem ho nikdy neviděl s kusem zvěře, ale mnohdy jsem ho zahlédl s flintou, v myslivecké uniformě.

A tenhle Slávčin děda měl syna, který se jmenoval tak jako můj otec. Oba zemřeli, ještě než zestárlí. Děda měl i vnuka, který se jmenoval jako já. Navíc si Slávka nakonec vzala mého bratrance, který se zase jmenuje tak jako můj bratr. Příjmení máme všichni stejné a všichni se známe. Prostě malé město s malou romskou komunitou.

Začátkem devadesátých let to bylo u nás divoké. Žilo tady hodně nácků. Oni vlastně asi nikam nezmizeli, jsou tu pořád, i dnes. Jen jsou dospělejší a Romy už nechodí mlátit v tlupách jako tehdy.

Na Romy!

K našemu baráku, paneláku se šesti patry, chodili často. Bydleli jsme v nejvyšším patře a často jsem přemýšlel nad tím, že by možná stačilo hodit dolů z okna těžký ocelový šroub. Nebo kovovou kuličku. Ano, k takovým myšlenkám vás dovedou náckové vykřikující rasistická hesla pod vašimi okny, když je vám třeba devět let.

Většinou jsem je ale nezaregistroval, protože jsem spal. Rodiče nás chránili a snažili se, abychom měli hezké dětství i v těžkých časech, ale před jejich rozhovory se sousedy nás ochránit nedokázali. A takto jsem se během jednoho rozhovoru dozvěděl i o tom, že náckové zbili Slávčina dědu. Prý si s ním házeli v jeho pokoji. Ta děsivá představa křehkého, na smrt vyděšeného dědečka, mě neopouští ani po třiceti letech.

Děda měl přece flintu. Měl ji použít, říkal můj otec. Co by se asi stalo a k čemu by to vedlo, si raději nechci představovat. Někoho zabít musí být strašné. I kdyby v sebeobraně. Cesta od hrozného události k události tragické je velice krátká.

Frajer Ivan

Nejtragičtější událostí v mých vzpomínkách na devadesátá léta bylo zabití Ivana. Dodnes nevíme, jak se to stalo. Ivan byl neskutečný frajer. Byl tehdy o takových

¹ Jak citovat: Daniel, S. 2023. Malé město. *Romano džaniben* 30 (2): 97–99.

deset let starší a všichni jsme chtěli být jednou jako on. Holky po něm šlely.

Jenže dnes je všechno jinak a už je to dvacet let, co na Mondara jen vzpomínáme. Jednoho dne našli jeho tělo za plotem u velké obchodní budovy. Uzavřelo se to tak, že šel ukrást satelit, který byl na domě. Jenže my víme i to, že rozhodně nic krást nepotřeboval – byl to přece frajer Mondar, který měl, nebo mohl mít všechno. A také víme od lidí, se kterými byl dřív v ten den, že měli nějakou potyčku s nácky. Byly Velikonoce a alkohol tekł proudem.

V naší tehdejší třídě na základce jsme byli dva Romové. Učitelka výtvarky si nás oba vzala stranou a zeptala se, co si myslíme, že se stalo. Tak jsme jí řekli, co se říkalo *mezi našimi*. Verzi se satelitem nikdo nevěřil. Rodiče, kteří chtěli, aby se jim synové vrátili domů ve zdraví, jim neříkali: „Nekrad' satelit!“ Varovali nás, mladší i starší kluky: „Nezůstávej dlouho venku a nikdy nebud' sám. Hlíďte se navzájem.“ A v tomhle jsem vyrůstal.

Vlastně to asi potom celé ustalo. Náckové už neorganizovali výpravy na Romy v tlupách, ale o útociích jsme se čas od času dozvídali. Jednou z obětí takového útoku byl i můj otec. Vracel se večer domů, když se kolem něj seběhla banda a napadli ho. Rasisticky mu nadávali a kopali do něj na zemi. Nikdo nic neviděl, nikdo dodnes nic neví.

V malém městě je to opravdu těžké. Je velmi pravděpodobné, že tady potkávám Ivanova vraha. Nebo spíš víc lidí, kteří vědí o jeho smrti. Možná si můj syn hraje na hřišti s dětmi někoho, kdo byl tehdy u Dědy v pokoji. Možná v hospodě vedle u stolu sedí ten, kdo napadl mého otce.

Nástrahy malého města

Vím to dnes a věděl jsem to tehdy, den po útoku. Když jsem šel s mámou do krámu, potkali jsme po cestě tetu – její sestru. Máma jí řekla, co se otci v noci stalo, a ve mně to vřelo. Jako naschvál šel kolem kluk asi v mém věku a v zelené bundě s nášivkou se slovenským státním znakem. Neptal jsem se ho na životní postoje. Kouknu – vidím. Pro mě byl nácek a v hněvu jsem na něj zařval, ať se ani nedívá a jde dál. On samozřejmě nemohl tušit, co se děje. Jen něco zamumlal a šel.

Malé město. V takovém prostředí nepotkáváte jen ty, kteří napadli vašeho otce. Ale i ty, které jste verbálně napadli vy. Za pár dní poté, co vyhublal můj hněv, jsem toho kluka potkal ve městě. Šli jsme proti sobě po chodníku. Zastavil mě s otázkou, proč jsem na něj křičel. Řekl jsem mu, že se omlouvám, že jsem byl rozrušený, a ať na to zapomene. Jenže on měl slzný sprej a použil ho. Nastalo totální zatmění, v jehož důsledku jsme na náměstí ze sebe navzájem začali rvát košile. Dva asi sedmnáctiletí studenti středních škol. Naštěstí brzy přišli policajti a udělali pořádek. A naštěstí z toho ani jeden z nás neměl další problémy.

Ano, naštěstí. Tak jak to píšu, tak to opravdu myslím. Malé město. Samozřejmě, že jsem se s tím klukem ještě mnohokrát setkal. A dnes jsme kámoši,

součástí stejné party, která spolu jezdí k moři, na hory, na kolo, na tancovačky. On totiž nebyl úplně nácek a já také nejsem žádný zuřivý mstitel. Oba víme, že se spolu musíme naučit žít. Jsme součástí stejné komunity. Tak jsme si to vyříkali a šlo to.

Protože musíme žít spolu

Nevím, jak bych reagoval, kdybych se teď po letech dozvěděl, kdo ublížil Dědovi. Nebo kdo se podílel na zabití Mondara. A asi bych stále cítil hněv, kdybych se dozvěděl, kdo napadl mého otce. Byl by to ale hněv vůči konkrétním osobám. Nikdy ne vůči všem gádžům. My spolu prostě musíme žít.

Jizvy zuřivých devadesátých let zůstávají. Jizvy, ke kterým se pořád někdo vrací. Třeba já. Nejde mávnout rukou a zapomenout. Stejně tak s tím ale neumím udělat ani nic jiného. Rozhodně ne ze dne na den. A proto díky všem, kteří se snaží o to, abychom žili opravdu více spolu. Aby se už rasismus devadesátek neopakoval.

Maru¹

Bola rozhodnutá trvať na svojom: „Ja skutočne chcem túto šancu využiť! Takú už nedostaneme.“ *Všetko alebo nič! Teraz, alebo nikdy*, burácalo Maru v hlave.

„Chcem túto šancu využiť,“ povedala Maru triednej učiteľke a nástojčivo sa jej pri tom pozerala do očí.

Triedna bola rázna a odsekla jej: „Nezvládnete to. Iba sa sklamate.“

Podávali sa totiž prihlášky na strednú školu.

Maru sa jej zamračene pozerala priamo do očí.

Triednej sa báli všetci, ale Maru chcela po základke na skvelú školu.

Tú najlepšiu v okrese! Gymnázium bolo vždy iba pre nóbl žiakov, ale tento rok dali šancu všetkým. Teraz má šancu aj ona. Cigánka!

„Gymnázium dáva šancu i nám, štvorkárom, skúsiť to u nich na polroka. Veď ak sa ukáže, že to nezvládame, môžeme prestúpiť inam. A ja to skúsiť chcem!“ nedala sa Maru.

Nebojovala iba za seba, ale aj za sesternicu Veronu. Celú základku totiž sedeli spolu.

Ak od nej chcela Maru opisovať diktát či matematiku, Verona medzi ne naštvane položila knihy, aby nevidela čo píše. „Nauč sa to!“ zavrčala na ňu.

Verona mala skvelé známky. Skrátka jej to páliło.

Maru bola síce na škole vychválená v dejepise a výborne jej išla i fyzika a chémia a najradšej čítala knihy v ruštine, ale tá matika a pravopis... katastrofa!

Matematikárka ale raz ochorela.

Suplujúca učiteľka vstúpila do triedy ráznym a sebavedomým krokom. Už samotné jej priezvisko naháňalo strach – Výchričná. Neobvyklé, ale skutočne sa tak volala. Keď vstúpila do triedy, akoby sa otriasala podlaha a za fučania sychravého severáka sa približovali hromy a blesky. Aj preto si vyslúžila prezývku „Hromnica.“

No a práve táto Hromnica sa stala príčinou životnej zmeny Maru.

Hromnica predstúpila pred triedu a povedala: „Nezaujímam ma, kto má jednotky, kto päťky. Dnes vám vysvetlím učivo, zajtra si všetko precvičíme a na konci týždňa budete mať z písomky všetci jednotky! Rozumiete?!“

Jej výklad bol tak pochopiteľný, až sa Maru sama pred sebou zahanbila. Ako to, že niečo tak jednoduché doteraz nedokázala správne vypočítať? V ten piatok, keď prvýkrát nemala potrebu opisovať, stúpila vo vlastných očiach na piedestál nekonečných možností. Svojich možností. Z testu totiž dostala jednotku!

1 Ako citovať: Hušová, M. 2023. Maru. *Romano džaniben* 30 (2): 101–105.

Nenapadlo ju niečo také ani vo sne. Ako je to možné? Ako? Verila, že ak na to príde, bude to kľúč k splneniu jej snov.

Hromnica suplovala mesiac a Maru mala jednotky a dvojky. Keď dostala trojku, bola zo seba veľmi sklamaná. A vtedy to pochopila. Hromnica verila v každého. I v ňu! Hovorila, že nikto sa debilom nenarodil, tak nech ho zo seba nerobí a nedovolí to ani iným. „Používajte mozog! Každý z vás je inteligentný! Každý dokáže toľko, koľko od seba očakáva,“ predniesla, aby si to navždy zapamätali. A Maru tak otvorila oči. Ako by jej padli okovy presvedčenia, že nič nedokáže, že hranice jej možností sú tak na desať metrov štvorcových. Začala veriť, že môže dokázať úplne čokoľvek. I študovať na dobrej škole! A možno sa raz stať i skutočnou spisovateľkou...

Po tom, čo sa ich matematikárka uzdravila, sa všetko vrátilo do starých kolají. Nepochopené učivo i štvorky. Maru bola nešťastná. Chcela naspäť tú prísnu ale skvelú Hromnicu. Celej triede bolo jasné, že chyba je v učiteľke. Takí žiaci, ako je Maru, jej nestáli za námahu. Vlastne nikto jej nestál za námahu. Ale niečo sa v Maru nenávratne zmenilo. Už sa nikdy nechcela zmieriť s tým, čo sa od nej ako Cigánky očakáva. Respektíve neočakáva.

„Nesklamem sa, pani učiteľka. Verím, že máme šancu. Verona ide so mnou. A ak sa to nepodarí, aspoň budeme vedieť, aké je to na prijímačkách a ďalší rok sa prihlásime opäť,“ neprestávala obhajovať Maru svoje rozhodnutie študovať na gymnáziu.

Triedna učiteľka skoro vypenila. „Počet miest je obmedzený a hlási sa ich veľa. Nedostanete sa tam!“ nedala sa triedna.

„Áno, ale píš, že niekoľko miest majú vyhradených špeciálne pre žiakov, ktorým dávajú šancu,“ pripojila sa i Verona. Tiež sa jej predstava študovať na gymnáziu zapáčila. Po tom, čo pred nedávnom padla železná opona, aj niektoré školy sa stávali dostupnejšími.

„Nie, tebe Maru, podáme prihlášku na brusičku skla. I tvoju sestru som tam poslala a krásne doštudovala. A ak to nevyjde, tak pôjdeš za krajčírku. A Verona pôjde s tebou. To vám pôjde veľmi dobre. A budete mať i prácu hneď v závode.“

„No tak to nie! Ja brusičkou skla nebudem! To ma vôbec nebaví. Ja chcem na gymnázium. A nechcem ani šiť!“

Pre triednu to bola ale uzavretá záležitosť. Otočila sa a natešene riešila prihlášky a prijímačky s premiantmi triedy. Maru to nemohla počúvať. Zataľala sánky, aby sa nerozplakala. Líca sa jej nafukovali ako žabe. Vybavila sa jej staršia sestra Lida. Brusička skla. Spomenula si, ako plakala a utekala domov z internátu. Vôbec ju to tam nebavilo. Až keď si s kamarátkou našli partiu. Potom nosila nepodarené výrobky zo skla, ktoré si mohli brať domov. Všetelijaké brúsené sošky, popolníky a diamanty, ako im Maru hovorila. Robili sa z nich krásne lustre. Rada sa cez ne dívala do slnka. Taká nádherna farieb! Ale robiť toto nebolo jej životným snom. Všetky ženy na Lidu čakali každý piatok, čo donesie a rozobrali

si. Niekedy mame nezostalo vôbec nič! Najstaršia sestra Sabina bola skvelá žiačka a chcela byť učiteľkou. Ale vraj by ju i tak nikam neprijali. Tak ju učiteľka poslala na drevársku školu. Tam cez prestávky, keď učitelia odišli, stála pred tabuľou. Vzala do ruky trstenicu a učila spolužiakov. Brali to ako zábavu, ale pre ňu to boli chvíle šťastia. Takto ja nedopadnem! Opakovala si Maru dokola ako mantru.

Nechápala, prečo jej to robí práve jej triedna učiteľka. Tá učiteľka, ktorá jej dovoľila neskorší príchod do školy, lebo vedela, že jej mama je často chorá a potrebuje ráno pomôcť. Priniesť vodu či nanosiť drevo do domu. Učiteľka dokonca chodila aj k nim domov. To síce v tej dobe bolo bežné, že učitelia chodili na „šetrenie“ do domácnosti. Pozrieť sa v akých podmienkach dieťa žije a tak. No ona prichádzala nie ako učiteľka, ale ako žena a matka. Mala veľké pochopenie pre problémy v rodinách, a rodinu Maru mala naozaj rada. Aj Maru poučala, ako má mame pomáhať, a ak v škole kvôli tomu niečo nestíha, stačí iba povedať a poriešia to.

O to viac ju bolelo, keď jej zakázala gymnázium. To by od nej nečakala.

Doma plakala.

„Tak ona by ti nechcela zle. Asi vie, že je to tam ťažké a nechce, aby si sa sklámala. Stratíš tak iba zbytočne pol roka školy.“ To Maru ale nechcela počuť. A ešte od otca. Dúfala, že ju podporí. Vzdelanie považoval vždy za dôležité. Ale asi neveril, že je to možné, pretože na gymnáziu ešte neštudoval žiaden Cigán zo širokého okolia.

„Veď krajčírka je dobrá vec. Zarobíš si i doma. Ženy si stále dávajú šiť šaty,“ dodala mama.

Maru preplakala niekoľko dní. Nedokázala prijať, že o štúdiu nemôže rozhodnúť sama. Mala pocit, že život už nemá zmysel. Voči triednej pocítila hlbokú horkosť. Raz bude mať príležitosť vmietnuť jej do očí toto nespravodlivé rozhodnutie, ktorým jej zničila budúcnosť.

Keď sa odovzdávali prihlášky, Maru sa pri stole triednej pozastavila. Skrátka, musela. „Aj na angličtinu ste ma nechceli pustiť, že vraj načo by mne a Verone bola. A teraz sme najlepšie.“

Nultú hodinu anglického jazyka zaviedli na škole hneď po revolúcii. Prihlásili sa najlepší žiaci. Verona s Maru si povedali, že super! Plánovali si, že sa naučia anglicky a v autobuse si budú hovoriť o ľuďoch čo sa im zachce a nikto im nebude rozumieť. A aké budú frajerky! To bola ich najsilnejšia motivácia. Maru bola preto ochotná vstávať aj o piatej ráno. Ale bola strachopud. Bála sa tmy i pobežujúcich psův. Verona sa teda obetovala a navrhla, že príde vždy po ňu a na zastávku pôjdu spoločne. Tá sa nebála ničoho! Ale narazili na odpor učiteľov.

To nečakala. Veď by mali oceniť ich snahu a odhodlanie. Ale neocenili. Vraj to v živote nevyužijú. Na to Maru povedala: „Tak to si už rozhodnem ja sama.“ Maru bojovala a nemienila prehrať. Angličtinu strašne chcela!

Ruštínárka ich neodbytnosti nedokázala odporovať a dala im šancu. Maru prekvapilo, že je aj učiteľkou angličtiny. Vráta jej hlavou, ako jej to komunisti dovolili a kedy a kde sa mohla tak výborne naučiť anglicky. Raz si Maru zabudla priniesť učebnicu a nepamätala si text príbehu, ktorý mala preložiť pri skúšaní. Celá trieda sa jej smiala. Učiteľka sa na nich pozrela a keď stíchli, začala zahanbenej Maru diktovať vety v slovenčine a tá ich bez prípravy prekladala.

„Vidíte? Takto sa prekladá,“ povedala angličtinárka a všetci sklonili hlavy.

Preto Maru nemohla potlačiť pocit uprenej šance. Verila, že gymnázium zvládne! Vedela, že ak to neskúsi, bude ju to trápiť viac, ako keď neuspeje. Ale nebolo to v jej rukách. Preto sa zaprisahala, že už nikdy a nikomu nedovolí, aby rozhodoval za ňu. Prehltla horký pocit bezmocnosti a nastúpila s Veronou na textilné učilisko bez maturity.

Pravda, remeslo sa jej nakoniec zapáčilo. Našla si v meste i skvelú partu. Šila rada a hlavne vlastné návrhy. Mohla byť vyznamenaná, ale skrátka ušla štepovacím stehom o dva milimetre, a to bol pre skúšajúce dôvod ukončiť výučný list dvojkou. Vôbec ju to netrápilo. Už s nikým nebojovala. Ale stále cítila, že keby išla na to gymnázium, možno... Ostatné nerómske spolužiačky sa hlásili do maturitného ročníka. Maru a Verona nie. Prišlo im to po tom všetkom už zbytočné. Radšej šli po škole zarábať ako šičky.

Tak ako prichádzali životné udalosti, tak sa i z Maru stala dospelá žena. Osamostatnila sa. V lete pricestovala za rodičmi. Nastúpila do autobusu a pozerala po voľnom mieste. A tu ju zbadala. Triedna učiteľka!

Roky sa jej už vpísali do držania tela. Maru sa na ňu usmiala. Pozdravila ju a prisadla si.

„Ahoj Maru. Ako sa máš? A kde vlastne teraz žiješ?“ úprimne sa potešila.

„Bývam v Bratislave. A ako sa darí vám?“

„Tak vidíš, roky nezastavíme. Ale zdravie trochu neposlúcha. A čo, máš už deti?“

„Nie. Zatiaľ. Som rada že som vás stretla. Často na vás spomínam.“

„Počula som, že si novinárka. Som na teba hrdá,“ povedala s potešením, ale v tom ju Maru chvatne prerušila. Nemohla si pomôcť.

„...áno, to som. Po učilišti som myslela, že už nič študovať nechcem. Ale asi to bol osud. Študovala som ešte herectvo. Urobila som si i maturitu a absolventské štúdium a dokonca... dokonca študujem aj na vysokej škole. A to som počúvala od základnej školy, že Rómovia na vysokú nikdy nedosiahnu. Dlhé roky som tomu verila. Ani mi nenapadlo, že by som mohla chcieť študovať na vysokej škole. A vy ste ma nepustili na gymnázium, lebo ste mi neverili. A vidíte, čo všetko som dokázala, keď som sa mohla rozhodnúť sama?“

Maru zarazila i samu seba tým, ako je vyčítavá. Ale konečne to pustila von.

Triedna netajila šok z jej reakcie. „Ja že som ti niečo zakázala? Ako si dovoľíš, takto ma obviňovať! Čo to hovoríš? Ja som ti pomáhala! To je vďaka?“

Maru sa zarazila. I po rokoch znel jej hlas prísne a neústupne. V tom momente oľutovala, že na ňu vychrstla rokmi nahromadenú zlosť.

Učiteľka pokračovala: „Nikoho som nemala tak rada ako vás. Tvoju mamu... A ty mi tu také budeš teraz hovoriť?“

„Ospravedlňujem sa, ale cítila som sa veľmi ukrivdená. Nakoniec som rada, že som nešla na to gymnázium. Ale ublížilo mi to.“

Triedna už vystupovala a Maru sa cítila hrozne. Dívala sa, ako učiteľka odchádza nahnevaná, a zrejme i veľmi ranená. Presne ako vtedy ona.

Už ju nikdy nestretla.

Sestra Lida jej potom doma takmer vynadala. Vysvetlila jej, že ona sa s ňou občas v meste stretáva a vždy sa pýta na mamu a na ňu, na Maru. Maru to vlastne celé roky chápala, hoci stále pociťovala hnev. I ľudia ako jej triedna, ktorí mali Rómov radi, im ublížili. Paradoxne preto, že im na nich záležalo až tak veľmi, že ich chránili pred neúspechom. Sami totiž uverili, že Róm na žiaden úspech dosiahnuť nemôže.

A nechceli ho vidieť padnúť a sklamať sa. Iní zasa v schopnosti Rómov verili, ale neverili ľuďom okolo, a tak ich držali radšej pri zemi.

Škola a dítě¹

Znáte ten pocit, když se blíží zápisy do prvních tříd a nastupuje vaše dítě? Nebo dítě někoho z rodiny? Vašeho sourozence? Je to nový začátek plný radosti, ale i finančních výdajů. Známe to všichni, prožíváme to s nimi. Každé dítě se těší na novou etapu, kdy se připravuje na to „být velké“. U nás Romů je to stejné, jen my jako rodiče to prožíváme jinak. Jsme plní strachu, aby naše dítě nebylo šikanované kvůli svému romskému původu.

Malé nevinné káčátko, které začíná být velké, plné radosti i přirozeného strachu z nového, se těší do školy. Bohužel, když se najde jedno dítě, které v negativním slova smyslu poukáže na jeho odlišnost, většinou se toho chytí i další děti.

První, druhý i třetí den to nepoznáte. Postupem času se vaše usměvavé a hravé dítě vrací domů víc a víc skleslé. Obáváte se toho, že ve škole zažívá psychické peklo. Znáte to z vlastní zkušenosti. Když se ptáte, nepoví vám to. Ptáte se učitelky, ale ta dlouhou dobu nic netuší, protože přestávky tráví mimo třídu. Dítě, které ráno vstávalo a těšilo se do školy, pláče, že tam nechce, a nechápe, proč tam musí. Vy jako rodiče jste bezradní, protože sami víte, která bije. Ale přiznat si to úplně nechcete. A chodit do školy prostě musí.

Když přijde na školu řeč, dítě zesmutní, má vztek, prožívá úzkost. To malé dítě neví, proč se mu to děje, neví, co udělalo špatně. A začne si to vyčítat. Malé nevinné dítě začíná mít výčitky a ptá se samo sebe i doma: „Proč jsme jiní? Proč máme tmavší barvu pleti?“ Do té doby o tom nepřemýšlelo a bralo svou barvu jako přirozenost. Najednou si už v tak útlém věku to samé vyčítá a bezradně se snaží začlenit. Může to trvat rok dva, ale v nejhorších případech i celou základní školu. Situace dítěte se bohužel odrazí na jeho psychice, sebevědomí a často i školním hodnocení. Tím netvrdím, že za každou špatnou známku romských dětí stojí jen vyčlenění, ale svůj podíl na věci nese, stejně jako dopadá na celkovou psychiku i po zbytek života.

Některé děti nechtějí ve studiu po této zkušenosti dál pokračovat, jiné to zase může motivovat, aby v životě dokázaly víc. Záleží na jedinci a jeho vnímání, každopádně tato zkušenost člověka ovlivní na celý život. Nastupujete do nové práce a bojíte se, že nebudete přijati do kolektivu. Když se něco ztratí, máte strach, že si na vás budou lidé ukazovat. Přes to všechno, jak čas plyne a člověk dospívá, postupně nabírá nové zkušenosti a poznává nové lidi – bez předsudků anebo i s předsudky, kteří ho ale poznají a najdou si k němu cestu. Vytvoří se nová přátelství, která hojí staré rány. A nesmíme zapomenut, že šikanu neprožívají jen romské děti. Může ji zažít jakékoliv dítě nebo dospělý bez ohledu na věk nebo barvu pleti. Proto bychom měli být jeden k druhému ohleduplní.

¹ Jak citovat: Demeterová, M. 2023. Škola a dítě. *Romano džaniben* 30 (2): 107.

Sam savore jekh džene?

„Šun, Kety, kadaj o čislos. Vičin lake u šuneha, sar peha dovakerena so sar,“ phenda mange miri gadžikaňi kamaratka, so mange šegetinel te rodel varesavi buťi.

„Mištes, tajsa lake vičinava,“ u ispindľom o papiricis andre žeba.

„Lačo dives, raňije Kutnohorská, palikerav, hoj tumenca šaj vakerav pal e buťi. Amari jekhetaňi kamaratka e Janka mange phenda, hoj roden varekas andre špitala andre kuchňa u šaj tumenge vičinav. Ta mek jekhvar, vičinav pes Kety Duždová u bešav nadur la špitalatar. Akana avilom khere andal e Anglija. Somas odoj pandž berš.“

„He, imar mange phenelas amari jekhetaňi kamaratka, me džanav vareso pal tumende,“ phenda mange sig e raňi e veduca.

„Keravas buťi deš the pandž berš andro Boskovsko kher paš o phure manuša, sar odgeľom het. Ta kavka džanav, so pes kerel andre kajse khera.“

„Aľe kenas andre kuchňa?“

„Na, na keravas, aľe sig man sikavav,“ phendom lake asabnaha.

„Mištes, ta aven tajsa pal mande u šaj pes dovakeras, savoro tumenge phenava,“ u kamelas imar te thovel o telefonos tele.

„Aľe me som romaňi džuvľi,“ phendom lake.

„Soske mange kada phenen? Me džanav, ko san. Tajsa aven pal mande,“ phenda u thoda akana o telefonos tele.

Aver dives geľlom pal e veduca u čačes man iľa andre kancelarňa. Sikada mange e kuchňa u varesave gadžikane manušen dikhľom te kerel buťi andre igen nevi moderno kuchňa. Savoro pes mange igen pačinelas u lošalavas pes te kerel andre kajsi kuchňa.

„No, akana savoro dikhľan u tajsa peske džan te vibavinel o papira u sar tumen savoro avela vibavimen, ta šaj aven andre buťi. Ča palis mange vičinen, savo dives avena. Aľe šove orendar tosara mušinen kadaj te avel preurďi andre parňi cholov the želeno leketa,“ iľa andal o šifoneris o gada u diňa mange, hoj mange te thovav andre jekhetano kher, so pes odoj prečhivaha savore.

Pal o trin dives mange sa vibavindom.

Tajsa džava andre buťi!

E raňi Kutnohorsko man imar užarelas le klejenca pre chodba u vičinda mek jekha džeňa, kaj mange te sikavel, save divesa kerava, hoj pes jekhetane te dovakeras maškar peste.

Kaja gadži hiňi lački, savoro mange phenel u sikavel, so kamav te kerel.

„Kadaj o rožki the o maro imar čingerdo u tu len mušines te rachinel u te thovel andro gonoro. Andro sako gonoro thoveha jekh rožkos the duj kotera

Jsme si všichni rovni?¹

„Poslouchej, Kety, tady máš číslo a zavolej jí. Budeš vědět, co a jak,“ řekla mi moje gádžovská kamarádka, co mi zrovna pomáhá najít si nějakou práci.

„Dobrá, zítra jí zavolám,“ a strčila jsem si lístek s číslem do kapsy.

„Dobrý den, paní Kutnohorská, děkuji vám, že si spolu můžeme promluvit o práci. Naše společná kamarádka Janka mi říkala, že hledáte někoho do kuchyně v nemocnici a že Vám mohu zavolat. Tak ještě jednou, jmenuji se Kety Duždová a bydlím nedaleko nemocnice. Teď jsem přijela z Anglie. Byla jsem tam pět let.“

„Ano, naše společná kamarádka mi dala vědět, něco o vás už vím,“ odpověděla mi paní vedoucí.

„Dělala jsem taky patnáct let v Boskovském domově pro seniory, než jsem odjela pryč. Takže vím, jak to chodí v takových zařízeních.“

„A dělala jste v kuchyni?“

„Ne, nedělala, ale učím se rychle,“ říkám jí s úsměvem.

„Dobrá, tak přijďte zítra za mnou a můžeme se spolu domluvit, všechno vám vysvětlím,“ a chtěla hovor ukončit.

„Ale já jsem Romka,“ zastavila jsem ji.

„Proč mi to říkáte? Já přece vím, kdo jste. Zítra se za mnou stavte,“ odpověděla a položila telefon.

Druhý den jsem jela za paní vedoucí a opravdu mě vzala do kanceláře. Ukázala mi novou moderní kuchyň, viděla jsem tam pracovat několik gádžů. Všechno se mi náramně líbilo a těšila jsem se na práci v takové kuchyni.

„No, tak teď jste všechno viděla, tak si zítra skočte na personální oddělení a jak to budete mít všechno vyřízené, můžete nastoupit do práce. Jen mi zavolejte, jaký den byste nastoupila. V šest ráno musíte být už tady, převlečená do těchto bílých kalhot a zelené zástěry,“ podala mi věci ze skříně, ať si je odložím do společné šatny v přízemí.

Za tři dny jsem si všechno vyřídila.

Zítra nastoupím do práce!

Paní Kutnohorská mě už čekala se svazkem klíčů na chodbě a zavolala jednu paní, aby mi ukázala, jaké dny budu pracovat, a abychom se už společně na všem domluvíly.

Paní je velice příjemná a všechno mi poctivě vysvětluje.

„Tady jsou rohlíky, chleby už jsou nakrájené, ty je musíš spočítat a dávat do igelitových pytlíků. Do každého pytlíku dáš jeden rohlík a dva krajíce chleba.

1 Jak citovat: Podhradská, K. 2023. Sam savore jekh džene? / Jsme si všichni rovni? *Romano džaniben* 30 (2): 108–113.

maro. Paľis džaha te mukel e parňi kavica the o tejos andro konvi, aľe dikh, hoj pes te na oparines, bo igen kerado savoro. Paľis džaha te rakinel o talira le chabneha andro bare finesi. Ela irimen, kaj pes pre savo odděleňe dela u savi dijeta hin le manušen. Te ela eňa, ta oda pro dijabetiki, te ela trin, ta ela racijonalno, mušines te del pozoris, aľe ma dara, bo paš savoro ela e dijetno sestrička u dodikhela pre savoro, niž rakineha andro finesi.

No, u paľis len mukeha le vitahoha te džal tele pro odděleňe. Odoj ena o sestrički u lena tutar o finesi. Pašal jekh ora džaha vaš o finesi u aneħa len pale, kideha o taňira avri u rakineha len pro pasos, so džala andre mička. Sar predžana o grati avri, ta len kideha u rakineha andro morde čistune vožiki pre tajsja. Kavke pes kerel sako dıves. Ma dara, bo pes bondaľona savore pal o duj dıves. Na aveħa ñikhaj korkori pre savoro. Dodikhaha pre tute. Ma dara. Džanav, hoj so tuke akana phendom, ta tiro šero peske savoro na irindă. He man oda kavka has.“

Keravas kala gadžaha trin kurke u čačes pre mande dodikhelas u phenelas mange, so te kerel. Agorutne dıvesa imar korkori džanavas. E gadži mange phenelas, hoj pes sig sikaďom u o vasta mange džan sar o richlikos ke Praha.

Me latar ča asavas, paľis mange phendă: „Ma de pes ñikaske te zmarel tele, ker peskeri buti u ela sa mištes.“

Aviľa amaro čiros u mušindom te džal te kerel pre aver smena, hoj te prindžarav he avre gadžen, te bi vareko nasvaľolas, ta kaj te džanav he aver buti.

Iľa man ke peste jekh gadži, u imar pre late dikhlom, hoj hiňi choľamen. Peršo dıves u dikhel pre mande chmuravo u me na džanav soske. Me man ke late ľikerav šukares u joj man le jakhenca murdarel.

Džav te mukel andro konvi pro odděleňe e kava the o tejos u joj mandar phučel: „Hin tut rachimen, keci litri deħa pro odděleňe?“

„Kada me na keravas,“ phenav lake.

„So kerehas, hoj ñič na džanes? Sar pes sikavehas?“

Iľom o papiricis u rachindom, keci litri dava avri. Diňom lake o papiris u joj les čidă het.

Aviľom pal o odděleňe le finesenca u joj pre mande kvičinel: „Sidăr, kide o grati andal o finesi avri.“

„Aľe soske, te imar savore finesi hine kadaď u hin amen čiros te kerel, mek na chaľom o dilos,“ odphendom lake.

„Na, tu džaha khere u me avava kadaď andro šov ori. Sidăr, soske dumines, kaj kadaď sal?“

„Aľe me džanav, so te kerel, na mukava tut korkori, ma dara. Na oddžava, niž sa na keraha jekhetane,“ odphendom lake.

„No, savore san sar jekh džene,“ odphendă mange.

Aver dıves aviľa aver gadži u sig tosara pre ma chudľa te kerel bida, sar latar šukares phučľom, či džav te kerel e parňi kava, či o rožki, bo na džanavas, so joj kamel te kerel.

Potom půjdeš napustit do plechových konví bílou kávu a čaj, ale dávej pozor, ať se neoparíš, protože to je všechno vařící. Potom půjdeš dávat tácy s jídlem na talířích do skříňových fines. Bude tam napsáno, na jaké oddělení to půjde a jakou dietu mají pacienti. Když to bude devítka, je to jídlo pro diabetiky, když to bude trojka, tak to je racionální jídlo, na to si dávej pozor. Ale nemusíš se bát, protože u všeho je dietní sestra a ta pečlivě na všechno dohlídne, než to budeš strkat do fines.

Pak spustíš finesy výtahem dolů na oddělení. Tam už budou sestřičky, které si budou ty finesy brát. Za hodinu zajdeš pro finesy, talíře z nich vyndáš a položíš na pás, který jede do myčky. Jak vyjede nádobí, tak to musíš odebrat do čistých vozíků nachystaných na zítra. Takhle se to opakuje každý den. Neboj se, po dvou dnech se otáčí pracovní kolečko. Nebudeš na všechno sama. Budeme na tebe dohlížet. Neboj! Víím, že ti hlava nepobrala, co jsem ti teď všechno řekla. Já jsem to měla ze začátku taky tak.“

Pracovala jsem s tou paní tři týdny a opravdu na mě dohlížela. Poslední dny už jsem věděla sama, co mám dělat. Chválila mě, že jsem se to docela rychle naučila a že mi ruce jedou rychle jako rychlík do Prahy.

Já jsem se jen usmívala, ona ještě dodala: „Nenech sebou vláčet, dělej si svou práci a všechno půjde dobře.“

Přišel čas a já musela jít pracovat na druhou směnu, abych také poznala i jiné lidi a naučila se i jiný postup práce, kdyby někdo onemocněl.

Převzala mě k sobě jiná paní, na které jsem hned poznala, že něco není v pořádku. Byla našťvaná. První den, dívá se na mě rozzlobeně a já nevím proč. Já se k ní chovám s úctou, zatímco ona mě zabíjí pohledem.

Jdu napouštět do konví pro jednotlivá oddělení kávu a čaj a ona se mě ptá: „Máš spočítáno kolik litrů budeš dávat na oddělení?“

„To jsem nedělala,“ říkám jí.

„Co jsi dělala, že nic neumíš? Jak ses učila?“

Vzala jsem lístek a spočítala celkové litry pití na výdej. Podala jsem jí to a ona ten lístek zahodila.

Vrátila jsem se zpět z oddělení s finesami a ona na mě křičí: „Pohni, rovnou to nádobí z fines vyndej.“

„Ale proč, když jsou všechny finesy tady a máme přece na další práci čas? Já ještě nejedla,“ odpověděla jsem jí.

„Ne! Ty si pak půjdeš domů a já tu budu do šesti. Pohni, kde si myslíš, že jseš?“

„Ale já přece víím, co mám dělat, nenechala bych tě na to samotnou, neboj. Neodešla bych dřív, než bychom to společně udělaly.“

„No, všichni jste stejní,“ odpověděla mi.

Další den přišla jiná paní a hned po ránu na mě spustila, když jsem se jí slušně zeptala, jestli mám jít dělat pití nebo pečivo, nebo jestli to chce udělat ona.

„So kamav te kerel savoro korkori? Sal godaver, ta ker, so kampol. U sar oda, hoj tu pre Maruška peske phundrardal o muj?“

„Aha, tumen peske sa phendān. Hat, hat, joj sidārelas u amen has mek pal o dilos čiros andre večera,“ odphendom lake.

Na diñom pes u chudlōm te vakerel.

„So tumenca hin, soske pre mande san kajse? Keci tumenge berš? San imar bare džuvlija u sar pes ke mande tumen likerēn? So tumenge kerdōm? Phenēn mange, bo me na džānav! Sar cikne terne džeña san,“ odphendom lake u gejlōm paš o rožki.

Aver gadžija šunde kada halasišagos.

Maj sig avila e veduca u phučla mandar, so pes ačhila.

„Akana man nane čiros tumenca te vakerel, aļe palis pal tumende avava, sar dokerava e buti.“

Dokerdōm miri buti u sar džavas khere, gejlōm pal e veduca. Phendōm lake, so pes ačhila. Joj mange phenda, hoj lenca vakerela. Čačipen hin, jekh lendar, kodi Maruška, hiñi čino pro šero lokeder.

Aver dživesa phirahas pašal peste u jon pre ma aņi na dikhenas, na vakerenas. Me keravas peskeri buti u džavas khere. Na has mange mištes, bo denas mange avri, hoj man odoj na kamen.

Došundom man, hoj kamelas te avel pre miro than lengeri kamaratka u e veduca ila man.

Gejlōm pal o trin čhon pal e veduca u phendōm lake:

„Tumen san lači, godaver džuvli u palikerav tumenge, hoj man ilan andre buti, aļe tumare varesave zamestnanci, na savore, mek na barile avri kavka, hoj manca šaj keren buti. Me keravas andro svetos pandž berš u odoj has pal calo svetos o manuša, so likerahas paš peste, u kada, so mek hin kadaj maškar varesave gadže, imar andro svetos našlōl. Aļe varesave gadže mek kadaj nane kavka upre, hoj šaj keren buti he avre manušenca, niž hine jon.“

Joj mange achalolas, so kalaha dumaha duminav: „He me somas avri u džānav, hoj tumen hin koter čačipen. Prebačinen mange vaš lenge, aļe na sam savore jekh džene pre luma?“

Tumen džānen, me džānav, odphenen peske korkore...

„Copak to mám dělat všechno sama? Jsi přece chytrá, tak dělej, co máš. Jak to, že sis na Marušku otevřela hubu?“

„Aha, někdo si stěžoval, že jo? Ona hrozně spěchala, a přitom po obědě máme do večere spoustu času.“

Nevydržela jsem ten nátlak a pokračovala jsem dál:

„Co to s vámi je, proč jste na mě tak naštvané? Kolik vám je let? Vždyť jste dospělý ženský a jak se to ke mně chováte? Co jsem vám udělala? Tak mi to řekněte, protože já o ničem nevím. Jste jak malé holky,“ odpověděla jsem jí a šla jsem k pečivu.

Ostatní kolem náš hlasitý křik slyšely.

Za chvíli přišla paní vedoucí a zeptala se mne, co se stalo.

„Teď nemám čas vám to říkat, ale stavím se za vámi, až dodělám práci,“ odpověděla jsem.

Dodělala jsem, co bylo potřeba, a než jsem šla domů, zašla jsem za paní vedoucí. Řekla jsem jí, co se stalo. Ona mi odpověděla, že si s oběma promluví, a že je pravda, že ta Maruška je trochu divná.

Další dny jsme kolem sebe chodily a ony se na mě ani nepodívaly a ani nepromluvíly. Já jsem si dělala svou práci a odcházela domů. Nebylo mi dobře, protože mi dávaly najevo, že tam nepatřím.

Doslechla jsem se, že měla na moje místo přijít nějaká jejich kamarádka, ale paní vedoucí vzala místo ní mne.

Po třech měsících jsem zašla za paní vedoucí a řekla jsem jí:

„Vy jste dobrá, chytrá ženská a děkuji vám, že jste mě vzala do práce, ale někteří vaši zaměstnanci, ne všichni, nejsou na takové úrovni, aby se mnou pracovali. Já jsem pracovala ve světě pět let, a dá se říct, že tam byli lidi z celého světa. Drželi jsme všichni pospolu. Ale někteří Češi nejsou na takové úrovni, aby pracovali i s jiným národem.“

Pochopila, co tím myslím, a řekla mi: „I já jsem byla venku a vím, že máte kus pravdy. Omlouvám se za ně. Nejsme si snad na světě všichni lidi rovni?“

Vy víte svoje, já vím svoje, odpovězte si sami...

Biš the štar ori andre dar (berš 2005)

O muj the o nakh mange ajso šuvlo, kaj aňi našti lav pre roj čino zuminori. Tavav le čhavenge vareso te chal. Aňi pro jakha našti dikhav, čisto skalarde hine. Avila khere ajso mato, kaj aňi pro pindre našti terdolas.

O čhave dikhen, sar man marel, denašen palal, garuven pes, bo daran. Soske me kajci mariben chudav, vaš soske? O apsa mandar čulon. Som khere le čhavenca, űikaj na phirav, likerav len, tavav, rajbinav, pratinav, kerav savoro, so jov kamel. Soske kajso hino?! Oda pes na del te likerel avri. Keci berš imar me cerpinav?

Sar man ila romňake, has mange biš berš. Jov has mandar phureder varesave beršenca. Avka man kamelas, hoj man na delas smirom. Phirelas pal mande, užarelas man paš e buti, raťi terdolas tele paš e oblaka u vičinelas man avri.

Me somas terňi čhaj, šukori, mire bala has bare the kandrate. Obchudkerelas man, čumidelas, o bala mange laskinelas. Muršes mek na prindžardom, daravas lestar. Ale vareso man ke leste cirdelas u palis pes leske poddiňom.

Avila o baro kamiben the palis o čhave. Andre savoreste has paš mande, šaj pes savoreha pre leste omukavas. Has aver, na pijelas, pre savoro dodikhelas. Me the o čhave samas predal leste savoro pre luma.

Savorestar man dukhal o šero. Štefan, oda me imar kavka na kamav te dživel, vakerav predal mande. Dživav leha deš the trin berš u kale deš palune berša pes imar na del te likerel avri. Buter chudav mariben, niž o chaben.

Kada džives has avri tates, has űilaj u o čhave pes bavinenas pre poši: „Šunen, čhavale, aven andre te chal e zumin,“ phendom le čhavenge.

O čhave peske bešle pašal o skamind u chudle te chal. Ilom pre sera le nekbaredes čhas: „Šun, Patku, imar tuke hin deš the trin berš, o Alan the o Martinos tiš dikhen, so kerel tumaro dad, ča o Matiskus na achalol, bo leske hin ča jekh berš. Vakerav tuha sar bare muršeha,“ dikhlom le čhaske andro jakha. „Sar dochana e zumin, le len upre the le o cikne kufrici u kiden peske varesave gada. Len ča oda, so tumenge kampela, so reštola andre,“ manglom les. „Džanes so, denašas lestar. Me imar kavka na kamav te dživel tre dadeha. Dikhes, hoj man buter u buter marel, čisto kaľikos man kerel. Tumen daran, dikh o Martinkus, sar idž hinkinelas olestar. Garuvena pes ča tel o hađi? Garuvava me o čhura?“ vakerav ke leste. „Ča šunena e vika? U palis šaj chudel the tumen te marel, šaj mek pes vareso ačhol. Našti ča denaškeras ke bibi, ke amari Nataša. Upre tele phiras u cirdkerav tumen sar e mačka le mačkicen,“ phendom savoro, so man dukhalas pro jilo.

Čtyřadvacet hodin ve strachu (rok 2005)¹

Pusu i nos mám tak nateklé, že si ani nenaberu trochu polívky na lžici. Vařím dětem něco k jídlu. Skoro nevidím, oči mám samý monokl. Vrátil se domů tak namol, že se sotva udržel na nohou.

Děti se dívají, jak mě mlátí, utečou se pak schovat, bojí se. Kvůli čemu zrovna já dostávám takhle naloženo? Tečou mi slzy. Držím se doma s dětma, nikam nechodím, starám se o ně, vařím, peru, uklízím, dělám všechno tak, jak si to přeje. Proč je na mě takový? Nedá se to vydržet. Kolik let už takhle vlastně trpím?

Když si mě vzal, bylo mi dvacet. Byl o pár let starší. Byl do mě tak zamilovaný, že mi nedal chvíli pokoj. Chodil za mnou, čekal na mě po práci, večer mi stál pod oknem a volal na mě, ať jdu ven.

Já byla mladá holka, hubená, černé kudrnaté vlasy. Objímal mě, líbal, hladil po vlasech. S žádným chlapem jsem ještě nic neměla, trochu jsem se ho bála. Ale něco mě na něm přitahovalo, a tak jsem se nakonec podvolila.

Byla z toho velká láska, a nakonec i děti. Byl na něj spoleh, vždycky byl po ruce. Zdál se jiný než ostatní, nepil, na všechno dohlídnul. Já a děti jsme pro něho byly všechno.

Rozbolela mě z toho hlava. Ach, Štefane, takhle už žít nechci, říkám si pro sebe. Žiju s ním třináct let a těch posledních deset je už k nevydržení. Dostanu častěji pěstí než něco k jídlu.

Ten den bylo venku teplo, bylo léto, děti si hrály na pískovišti: „Děcka, pojďte si dát polívku,“ zavolala jsem je dovnitř.

Sedly si ke stolu a daly se do jídla. Vzala jsem si stranou nejstaršího: „Hele, Páťo, už je ti třináct, Alan i Martin taky vidí, co dělá váš táta, jen Matýsek to možná ještě nechápe, tomu je teprve rok. Mluvím s tebou jako s dospělým,“ zahleděla jsem se synovi zpříma do očí. „Až se najíte, vezmi ostatní nahoru, vytáhni ty malé kufříky a sbalte si do nich nějaké oblečení. Jenom to, co fakt potřebujete a co se do nich vleze,“ poprosila jsem ho. „Víš, utečeme od něj. Už s tvým otcem takhle dál žít nechci. Vidíš sám, že mě mlátí stále častěji, jsem samá boule a modřina. Bojíte se ho, Martínek z toho

¹ Jak citovat: Gazsiová, E. 2023. Biš the štar ori andre dar (berš 2005) / Čtyřadvacet hodin ve strachu (rok 2005). *Romano džaniben* 30 (2): 114–127.

O čhavo manca rovel u choľamen kvičinel: „Na, daje, na! Hin tut čačipen, imar našti kavka dživas. Sar vareso na keraha, ta me paľis vaš tuke les murdarava.“ He rovel u paš koda chal e zumin pal o taňiris. O vasta pes leske razinen. Khosel peske o apsa andre baj.

„Docha, le savore phralen u ker, so peske phend'am,“ vakerav leske.

Sig pratindom e kuchňa, ilom o love, so mange le čhavenca počoral garuvavas. Čhidom pre peste o šafrogos u zadikhľom le jakhenca leskeri občanka andro šifoňeris. Ilom e čhuri the čhingerďom la choľatar pre koterora, sar les dikhľom pre fotka.

Le Matiskus urďom u ilom les pro vasta. Akana šaj džas, aľe mušinas sig, niź avela o rom andal e buťi. Vičínav pro čhave: „Aven, džas pro autobusis, sidaren!“

O Alan the o Martĩnkus phučenass, kaj džas. Phendom lenge, hoj džas pre socialka vareso te vibavinel avri. O autobusis avila, bešelas odoj e Maňa. Dikhel pre mande u phenel: „Ta so, Milko, kaj pes mukhl'al savore čhavenca? U so pes akana pale ke tumende ačhiľa?“

Kolestar, hoj man o rom marel, džanen savore Roma.

„Maňo, dikhes pre mande u mek phučes? Denašav lestar, imar na kamas kavka te dživel,“ phendom zorales.

„Čačo Milko, tut hin soske te denašel. Na kames te džal pal tiri pheň andre Angľija? Furt tut vičinel ke peste. Ta so na denašes pal late? The tire pheňa the phrala hine odoj,“ vakerel ke mande e Maňa. „Kadaj ke tiri pheň tut pale arakhela u tu pale džaha leha te dživel. Kecivar tut imar marda?“ phenda u geľas avri andal o autobusis.

Amen geľam tele pre aver staňica.

„Aven, čhavale, džas pre socialka, e raňi amenge phenela, so te kerel, bo korkori na džanav,“ phenav le čhavenge u chudav pes jilestar.

Džas pre aver sera u angľa mande dikhav e cestovka ČEDOK. Ačhiľom te terďol the duminav peske...

„Aven, čhavale, džas peršo kadaj te phučel vareso,“ mangľom le čhaven u prethodom mange le Matiskus pre aver sera pro vasta. Pregel'am polokes pre aver sera. Geľam savore andre.

„Mamo, kada vudar, dikh,“ phenda o Paťas, bo leske imar avila pro šero, so kamav te kerel. Tiź šunda la romňora, so mange andro autobusis vakerelas.

„Dobrý den, prosím vás, máte volné jízdenky do Anglie?“ phučav avri.

„Pro kolik lidí?“, dikhel pre mande e gadži u na thovel tele o jakha pal miro phagerdo nakh.

„Devla, šegetin mange!“ duminav andre mande u darav, či ena ole listki. E raňi mange phenel, hoj la nane akana nič, aľe pal o duj d'ivesa ena. Paľikerav lake. No so, nane akana... o apsa andro jakha mange avile. Džas avri, lav e kľamka andro vast u šunav, sar e gadži pre ma vičinel:

včera koktal. To se budete dál schovávat pod postelí? To mám dál schovávat nože?“ vysvětluju mu. „Budete pořád poslouchat ten křik? A nakonec začne bít i vás a něco se stane. Nedá se pořád utíkat k tetě Nataše. Tahám vás v jednom kuse nahoru dolů jak kočka kořata,“ zahrnula jsem ho tím vším, co mě trápilo.

Syn se rozbřečel, brečeli jsme spolu, vzlykal vzteky: „To fakt nejde, mami! Máš pravdu, takhle už to dál nejde. Když něco neuděláme, zabiju ho za to, co ti dělá.“ Brečí a přitom srká z talíře polívku. Třesou se mu ruce, slzy si utírá do rukávu.

„Najez se, vezmi bráchy a udělej to, na čem jsme se teď domluvili,“ řeknu mu.

V rychlosti jsem poklidila v kuchyni, sebrala peníze, které jsme s dětma potají schovávali. Hodila jsem na sebe šaty a koutkem oka jsem zahlédla ve skříni jeho občanku. Když jsem uviděla jeho fotku, popadla jsem nůž a občanku jsem rozřezala na cucky.

Oblíkla jsem Matýska a vzala si ho na ruku. Tak a můžeme jít, ale rychle, než se muž vrátí z práce. Zavolám na děti: „Pojďte už, honem, musíme stihnout autobus.“

Alan a Martínek se vyptávali, kam jdeme. Řekla jsem, že musíme něco zařídit na sociálce. Přijel autobus a vevnitř seděla Máňa. Všimla si mě: „Tak jak, Milko, kam ses to vypravila se všema děckama? A co se to u vás zase semlelo?“

Že mě muž mlátí, ví tady mezi Romy každý.

„Máño, ty mě tady takhle vidíš a ještě se ptáš? Utekla jsem od něj, my už takhle žít nechceme,“ vyhrkla jsem nahlas.

„Máš recht, Milko, máš proč utíkat. Nechceš jet ke svý sestře do Anglie? Stejně tě pořád zve, ať za ní přijedeš. Tak proč nejdeš k ní? Máš tam ještě další sourozence,“ hučí do mě Máňa. „U ségry, co je tady, si tě zase najde a ty se k němu vrátíš. Kolikrát už tě zbil?“ zeptala se a vystoupila z autobusu.

Dojeli jsme na další zastávku.

„Tak pojďte, děcka, stavíme se na sociálce, paní nám tam poví, co máme dělat, protože sama nevím,“ vysvětlím dětem a chytnu se za srdce.

Přecházíme přes cestu a před sebou vidím cestovku ČEDOK. Zarazila jsem se, zamyslela...

„Děcka, pojďte, stavíme se nejdřív tady, potřebuju se na něco zeptat,“ poprosila jsem děti a Matýska si přehodila na druhý bok. Pomalu jsme přešli na druhou stranu. Všichni jsme vešli dovnitř.

„Mami, hele, tady na těch dveřích,“ vyrazil ze sebe Páťa, protože mu docvaklo, co mám v plánu. Vybavil si, jak do mě v autobuse hučela ta teta.

„Dobrý den, prosím vás, máte ještě nějaké jízdenky do Anglie?“ zjišťuju.

„Pro kolik lidí?“ zeptá se paní a očima zkoumá můj přeražený nos.

„Bože můj, stůj při mně!“ říkám si v duchu. Mám strach, jestli nějaké lístky ještě budou. Paní mi sdělí, že teď zrovna nic nemá a že něco bude tak

„Paní, vraťte se! Ale musela byste dnes večer v sedm hodin. Mám tu poslední jízdenky pro pět lidí,“ phenel mange u me pre late dikhav sar diľiňi.

„Určite, ale nemám teď u sebe cestovní pas, můžete mi ty lístky rezervovat tak na hodinku, prosím?“

„Ale opravdu jen hodinu, víc nemůžu,“ vakerel kija ma u zadikhľa pre miro nekcikneder čhavo.

O Matiskus chudľa te rovel u me leske phendom, hoj akana te na rovel, hoj sa ela mištes.

„Hat mamu, džas, sa imar ela mištes,“ phenda pr'oda o nekphureder, zadikhlas pro Martinkus u hlaskinda les pal o bala.

Kadaj andro foros hin sa pašal peste, ta the o pasovo hino pal o rohos.

„Dobrý den, mám tu u vás už delší dobu cestovní pas na jméno Emilie Gazsiová,“ vakerav la gadžake.

„Moment, podívám se,“ phenda e gadži u chudľas te rodel. „Ten pas tady máte už skoro rok, víte to?“

Kivindom le šereha, hoj kada džanav.

„Zaplatíte mi pokutu. A jsou tady napsané jen dvě děti. Tohle jsou všechny vaše děti?“ sikhadaš pre lende le vasteha u phučelas sa avri e raňi. „Vy s nimi chcete někam vycestovat?“

„Ano, tohle všechno jsou moje děti a chtěla bych s nimi ještě dneska vycestovat do Anglie,“ phendom čaćipen.

Joy pre kada phenda, te kaj lenca kamav te džal savorenca het, musaj len te irinel andro pasos u te del avri vareso, so pes vičinel čestné prohlášení. Paľis mange savore čhaven irinena andro pasos takoj adadžives. Potindom e pokuta the gelom te terďol paš e oblaka. E gadži mange savoro irinda u podiňa mange o pasos andro vast:

„Šťastnou cestu.“

Akana man imar sa hin.

„Paťku, dža tu vaš o listki, me džava vareso te cinel te chal, bo chaľan ča e zumin.“

E raňi diňa le Paťkuske o listki, bo imar les prindžardaš. Me lenge cindom varesavo chabenoro, hoj len te avel pro drom. Džaha maj duj dives.

Sam andro foros Mostoste, nadur Bečovostar, khatar aviľam le autobusiha. Akana mange avel andro šero, sar pes dochudaha ke Praha pro štacijonos? Dikhav pre ora... imar trin ori. Kampel amenge te džal. Dikhav e budka le telefonoha. Džav te vičinel peskera pheňake, bo len hin motoris.

„Nataš, kaj sal? Šun, kampil mange akana te oddžal pro štacijonos ke Praha. Kaj o Andrej?“ phučľom latar.

„Amen sam pro foros, tu sal khere či kaj?“ vakerel e Nataša.

„Na, kadaj sam tiž pro foros,“ phenav lake u o jakha mange dikhen pre savore seri.

„Hat, me tut imar dikhav. Užar, džav vaš tuke,“ phenel a del tele o telefonos.

„Joj, Milko, ta so koda čudakos? Pale tut marda!“

E pheň chudľas te rovel, o vasta phagerel the danderel pes andre burňik.

za dva dny. Poděkuju jí. No nic, co se dá dělat, prostě nejsou, no... a z očí mi vyhrknou slzy. Jdu ke dveřím, беру za kliku a zaslechnu, jak na mě ta paní volá:

„Paní, vraťte se! Ale musela byste dnes večer v sedm hodin. Mám tu poslední jízdenky pro pět lidí,“ říká mi a já na ni hledím jak pitomá.

„Určitě, ale nemám teď u sebe cestovní pas, můžete mi ty lístky rezervovat tak na hodinku, prosím?“

„Ale opravdu jen hodinu, víc nemůžu,“ mluvila na mě a očima sledovala mého nejmladšího syna.

Matýsek se rozbřečel, řekla jsem mu, aby neplakal, že bude všechno dobrý.

„Jasně, mami, pojďme, to bude dobrý,“ vložil se do toho nejstarší syn, zadíval se na Martínka a pohladil ho po vlasech.

Tady ve městě je všechno kousek, i pasové oddělení je hned za rohem.

„Dobrý den, mám tu u vás už delší dobu cestovní pas na jméno Emilie Gazsiová,“ řeknu úřednici.

„Moment, podívám se,“ odvětila úřednice a začala hledat. „Ten pas tady máte už skoro rok, víte to?“

Kývla jsem hlavou, že o tom vím.

„Zaplatíte mi pokutu. A jsou tady napsané jen dvě děti. Tohle jsou všechny vaše děti?“ ukázala na ně prstem a pokračovala ve výslechu. „Vy s nimi chcete někam vycestovat?“

„Ano, tohle všechno jsou moje děti a chtěla bych s nimi ještě dneska vycestovat do Anglie,“ řekla jsem popravdě.

Vysvětlila mi, že jestli s nimi se všemi chci odjet, musím si je nechat zapsat do pasu a podat k tomu jakési čestné prohlášení. Pak mi budou moci dopsat do pasu všechny děti rovnou. Zaplatila jsem pokutu a šla si stoupnout k přepážce. Úřednice mi to všechno sepsala a do ruky mi vložila cestovní pas:

„Šťastnou cestu.“

Teď už mám všechno vyřízené.

„Páťo, zaběhni pro ty jízdenky, skočím ještě koupit něco k jídlu, měli jste jen tu polívku.“

Paní z ČEDOKu vydala Pátovi jízdenky, protože ho už poznala. Já zatím koupila dětem něco malého k jídlu, aby měly na cestu. Pojedeme skoro dva dny.

Jsmo v Mostě, kousek od Bečova, odkud jsme sem přijeli autobusem. Až teď mě napadne, jak se vlastně dostaneme na nádraží do Prahy? Podívám se na hodinky... už jsou tři. Musíme jet. Zahlídnou telefonní budku. Jdu zavolat sestře, mají totiž auto.

„Natašo, kde zrovna jsi? Hele, potřebuju hned odjet do Prahy na nádraží. Kde je Andrej?“ ptám se jí.

„My jsme ve městě, ty jsi doma nebo kde?“ ptá se mě Nataša.

„Ne, taky jsme ve městě, v centru,“ řeknu jí a rozhlížím se do všech stran.

„Kaj hino? Murdarav les! Ta sem o nakh tuke phaglo he čisto skalard'i sal. Kaj hino? Murdarav les!“ vriskinel e pheñ.

„Tosara geľa andre buti u me kamav te denašel le čhavenca andre Anglija pal amari Janka,“ vakerav lake savoro avri rovi bnaha.

„Ma rov, Milko, tu imar ma rov! Tire apsa buter na čulana vaš leske.“

Avka kikel man pre sera u phenel: „Mištes, o Andrej tut lela, ča akana keci sam džene,“ phučel pestar korkori a rachinel le čaven. „Joj, ta oda but andro jekh motoris. Vičinas mek la Kačka, tiš la hin motoris.“

Šaj has pandž ori, sar avila e čhaj le motoriha. Me bešlom le Matiskuha the e pheñ le romeha andro jekh motoris u aver džene bešle la Kačkaha. E Nataša mange phenel: „Paľis kheral zavičinava la Jankake, hoj tumen te užarel Londinoste pro štacijonos,“ phenda u zadikhlas pre ma.

„Tu dumines vaš mange, Nataš, bo miro šero kada imar na lel avri. Nataš, igen darav. Korkori dikhes, hoj džav le cikne čhavenca andre cudzina. Mušinel man odoj vareko te užarel, bo te pes našľuvava, ta so amenca ela?“ phendom andre dar.

„Ma dara, Milko, o phrala the o pheňa tut kavka na mukena,“ chudel man vastestar u andre žeba mange ispidel o love. Paš o autobusis terdon but džene, u me man obchudav la pheňaha u paľikerav lake vaš savoro.

„Ča ma dara, ela sa mištes, džan imar te bešel. U de pozoris pro čhave, savoren de te pozdravinel avri,“ čumidla man pro čekat.

Me phares rovav. Mukav kadaj miro terno džživipen, u či avava avrether le čhavenca činoro bachtali? Savore peske bešlam u o nekbareder čhavo o Paľkus phučel: „Mamo, ela amenge odoj imar mištes? Me man darav, hoj o dad avela pal amende u marel a tut.“

Chudľom les vastestar u hazdľom upre o šero u phendom leske: „Tiro dad man imar nič na marel!“

Avri polokes avelas cma. Dikhavas pro čhave, save hine predarade, hoj aňi nič na vakeren, has savore cicho. O Alankus chudelas le Matiskus vastestar u me mange ilom le Matiskus pre ma te bešel. Čujinavas pes, hoj hino čino spokojno. Savore paľis zasutam.

Pre tosara kamas te avel andro Doveris, bo o gadže vakerenas maškar peste u me len šundom. Ča duminav, kaj e Nataša čačo vičinda la Jankake, hoj amen te užaren. Na dav pre ma te dičhol, hoj but darav. Mištes ela, mištes, u dikhav pre peskere čhave.

Imar sam andro Calais pro samo agor Francuzko, kadaj hin o baro prulivos o La Manche. O čhave užile, bo kampol te džal le autobusiha pre barka. Dikhen upre savorestar sar diline, bo mek ničda kada na dikhle, kavka sar the me.

O autobusis zatrađa andre barka u amen savoren geľam upre pre paluba. O čhave dikhen o moros, e balvaj avka phurdel, hoj takoj pre amende sikra čhivel šilalo paňi. Savo šil, o kham mek n'avila avri, bo hin tosara. Savore čhave hine pašal mande u ča o jakha den avri pre savoro koda šukariben.

„Jo, už tě vidím. Počkej chvílku, jdu za tebou,“ řekne mi a položí telefon.

„Pane Bože, Milko, to byl zase ten hajzl? Zase tě zmlátil!“

Sestra se rozbřečí, rozhazuje rukama, kouše se do dlaně.

„Kde je? Zabiju ho! Vždyť máš zlomený nos a jsi samá modřina. Kde je? Já ho zabiju!“ křičí sestra.

„Ráno šel do práce a já chci s dětma utéct do Anglie za naší Jankou,“ vysvětluju jí to všechno a brečím.

„Už nebreč, Milko, už ne, už ses kvůli němu nabřečela dost!“

Pak si mě vezme stranou a řekne: „Dobře, Andrej tě vezme, ale kolik nás je?“ zeptá se sama sebe a začne počítat děti. „Ach jo, na jedno auto je nás moc. Zavolám Kačce, ta má auto taky.“

Kolem páté dorazila Natašina dcera. Já jela se sestrou, jejím mužem a s Martínkem, ostatní se vešli ke Kačce. Nataša se ozvala: „Zavolám pak ještě Jance, aby vás v Londýně počkala na nádraží,“ řekla a podívala se na mě.

„Ty myslíš i za mě, Natašo, ta moje hlava už to nepobere. Natašo, hrozně se bojím. Vždyť to vidíš, s malými dětmi jet do ciziny. Musí nás tam někdo čekat, protože kdybychom se ztratili, co s námi pak bude?“ vyhrkla jsem ze sebe v obavách.

„Neboj, Milko, bráchové a ségry tě nenechají ve štychu,“ vezme mě sestra za ruku a do kapsy mi strká peníze. U autobusu už stojí řůa lidí, já se objímám se sestrou a za všechno jí děkuju.

„Hlavně se neboj, všechno dobře dopadne, běžte si už sednout. A dávej pozor na děti. Všechny pozdravuj,“ políbila mě na čelo.

Pláču a nemůžu to zastavit. Všechno, co jsem dosud zažila, nechávám tady a kdo ví, jestli jinde s dětma najdu aspoň kousek štěstí? Všichni jsme si sedli a nejstarší syn Páta se zeptal: „Mami, myslíš, že nám tam už bude líp? Bojím se, že za náma přijede táta a bude tě bít.“

Chytla jsem ho za ruku, zvedla hlavu a řekla mu: „Tvůj táta už mě nikdy bít nebude!“

Venku se pomalu stmívalo. Pozorovala jsem děti, byly tak vystrašené, že ani nemluvíly, do jednoho byly potichu. Alánek držel Martíňka za ruku, já si vzala Matýska na klín. Cítila jsem, že už se trochu uklidnil. Potom jsme všichni usnuli.

Ráno jsme už měli dorazit do Doveru, slyšela jsem ostatní, jak si o tom povídají. Doufám, že Nataša té Jance fakt zavolala, aby na nás počkala. Nedávám na sobě znát, jak se bojím. Všechno dobře dopadne, bude to dobrý, uklidňuji se a dívám se přitom na své děti.

Už jsme v Calais, na francouzském pobřeží u Lamanšského průlivu. Děti vstaly, je potřeba najet autobusem do trajektu. Sledují to a jsou z toho úplně vedle, protože ještě nikdy nic takového neviděly, já ostatně taky ne.

Autobus zajel do lodi a my jsme šli na palubu. Děti vidí moře, fouká takový vítr, že nás hned pokropí trocha studené vody. To je ale zima, slunce ještě

„Aven imar andre, bo fadžinena avri,“ zacirdlōm le Martīnkus la bajatar, bo pes razinelas le šilestar u o vuštora leske has belave. „Likeren pes pašal ma the ņikhaj na džan korkore,“ vakerav lenge u le vasteha sikhadōm, te aven ke mande.

Devla, so ča amenca avela? Ilōm le čhaven u mukhav pes lenca pre aver sera. Na džanas aŋi lengeri duma..., zadikhlōm pre sera u o apsa mange khosav la bajaha. E barka chudla te šolarel.

„Sam kadaj andre Anglija,“ o čhavo man cirda avri pal miro dumišagos.

Čujinav pes feder pro drom niž pre barka, nane man kajso šil. Pačinel pes mange kadaj, savoro hin aver. Jaj, save buchle droma! Tradas avka sig, hoj imar na dičhol aŋi o moros.

„London – Victoria station“, pregendōm peske, maj sar ačhila o autobusis te terdol, u andre mande chudla o jilo igen te marel. Akana so? Užarel amen vareko? Dikhav pre savore seri u o čhave tiž roden jakhenca. Varesavo manuš pre ma vičinel u kivinel le vasteha.

„Mamo, sem oda o bačis o Martīn!“ sikhavel o Paṭkus le vasteha pro miro phral. Sar les dikhlōm, peła mange o bar andal o jilo.

„Milko, ča tu na sal frajerka!“, avla pal mande u asalas the rovelas.

Miro phral hino baro pherasuno manuš u na kamelas buteder te rovel, aļe leskere jakha sar dikhle pre mande, vakerenas korkore, bo miro nakh phaglo u o jakha skaļarde. Džas avri pal o štacijonos u o phral mange kikel o vast.

„Mištes kerdal, ma dara,“ asal pro čhave the lenge phenel, hoj lenge cinela anglicka hamburgeri. Akana dikhav, sar o čhave asan leha.

Raṭatar avilam ke amari pheŋ andro kher, na mušinav tumenge te phenel, so joj kerelas, so vakerelas, sar man peršo dikhla. Ile amen paš o skamind.

„Kadaj peske bešen u chan savoro. Na džanavas, so o čhave rado chan, ta peske šaj len, so kamen, chaben hin amen but,“ phendās u ila pro vasta le nekciknedere čhavoress. O čhave dikhenas pro skamind u na džanenas, so peske te kidel avri, kajci rakinda pro tañira sar le bare muršenge. Sar chale, thoḍam le čhaven te sovel u amen ačhilam te bešel savore andre kuchña. O Martīn ila o caklos u čhida amenge te pijel.

„Pre la Milkakero nevo dživipen,“ hazdña o vast upre a savore peske piļam vorkica. Sar piļom avri, zabondaļila pes mange o šero u peļom andro soviben.

Uštiļom tosara, geļom andre kuchña, dikhav, e Janka tavel.

„Ta so, Milko, feder tuke? Añi man na čudaļinav, kaj odpelal, ta ča sal manuš, na graj.“

„Imar ma vaker pal kada, ča phen mange, sar akana sa keraha?“ phučav la pheñatar.

„Milko, e sikhlaṛdi kadaj nadur, u takoj džaha te phučel tuke pal e buti, ma dara, imar sal kadaj amenca.“

Obchudlōm la pheña.

„Ča mek akana tutar phučav, so te avela tiro rom pal tute?“

nevylezlo, je ještě moc brzy ráno. Děti jsou se mnou a s očima navrch hlavy sledují tu nádheru.

„Pojďte se už schovat, nebo zmrznete,“ zatahala jsem Martínka za rukáv, protože se celý třásl zimou a rty měl do modra. „Držte se mě a nikam sami nechodte,“ řekla jsem jim a rukou naznačila, aby přišli ke mně.

Ach Bože, co s námi bude? Jen tak vezmu děti a odjedu s nima na druhý konec světa. Vždyť ani neumím místní jazyk... podívala jsem se stranou a utřela si slzy do rukávu. Lod' začala houkat.

„Už jsme tady, v Anglii,“ vytrhnul mě z myšlenek syn.

Na silnici je mi líp než na lodi, není mi taková zima. Líbí se mi to tady, všechno je tu jiné. Ty cesty jsou hrozně široké! Jedeme tak rychle, že za chvíli už ztrácíme moře z dohledu.

„London – Victoria station,“ přečetla jsem si na ceduli, ještě než autobus zastavil, a srdce se mi rozbušilo. A co teď? Čeká na nás někdo? Rozhlídnu se do všech stran, i děti hledají očima. Kdosi na mě volá a mává.

„Mami, to je strejda Martin!“ ukazuje Páťa na mého bratra. Jen co jsem si ho všimla, spadnul mi kámen ze srdce.

„Milko, no nejsi ty frajerka?“ přišel za mnou, smál se a plakal zároveň.

Brácha je vtipálek a nechtělo se mu brečet, jenže když mě ty jeho oči zahlídl, mluvily samy za sebe, nos jsem měla zlomený, oči samý monokl. Opouštíme nádraží, brácha mi svírá ruku.

„Rozhodla ses správně, ničeho se neboj,“ směje se přitom na děti a slíbí jim, že jim koupí anglické hamburgery. Děti se už smějí s ním, všimnu si.

K večeru jsme dorazili k naší sestře domů, asi vám nemusím popisovat, co vyváděla a co říkala, když mě poprvé uviděla. Usadili nás ke stolu.

„Hezky si sedněte a všechno to snězte. Nevěděla jsem, co mají děti rády, tak ať si vezmou, na co mají chuť, jídla máme dost,“ řekla a vzala si na ruku nejmladšího. Děti zíraly na stůl a nevěděly, co si vybrat, naložila toho na talíře jak pro dospělé chlapy. Když se děti najedly, dali jsme je spát a my ještě poseděli v kuchyni. Martin otevřel lahev a nalil nám.

„Tak na Milčín nový život,“ pokynul rukou a všichni jsme do sebe kopli vodku. Když jsem ji vypila, zamotala se mi hlava a v tu ránu jsem spala.

Ráno jsem se vzbudila, zašla do kuchyně a potkala tam Janku, jak vaří.

„Tak co, Milko, už je ti líp? Ani se nedivím, že jsi odpadla, jsi přece jen člověk a ne kůň!“

„To už nech být, teď mi spíš řekni, co je potřeba zařídit?“ zeptám se sestry.

„Milko, škola je tady kousek, taky se hned půjdeme zeptat, kde bys mohla pracovat. Nemusíš mít strach, už jsi tady s náma.“

Objala jsem sestru.

„Akorát se chci rovnou zeptat – co se stane, když sem za tebou přijede tvůj muž?“

„Nic. Nepřijede, rozřezala jsem mu občanku.“

„Nič, n'avela, bo leske čhingerd'om e občanka.“

Pregel'as jekh čhon u me mange arakh'lom e buti andre sikh'lard'i, kaj phirenas mire čhave. Kadaj kerelas tiž la Jankakero rom, ta sa mange phend'a, so te kerel u tiž vaš mange vakerelas, bo me na džanavas mek te del anglicko duma. Tosara džavas lenca u pal o trin ori avahas savore khere. Ča le Matiskus mukhavas la Jankake khere.

Chud'lom tiž te phirel andre sikh'lard'i, kaj man sikhavenas te vakerel lengeri duma. Mek mušinav varesavo čiros te likerel ke pheñ, bo mange sthovav o love pre sera pre varesavo kher. U tiž chudava pro čhave varesave love. Sa mange vibavinda e Janka, bo joj kadaj bešel imar ehta berš, ta džanel, sar adaj sa phirel. Aver phuv, feder džživipen u me na som andre dar, so avela. Nič amenge aver imar na kampelas.

Jekhe d'ivesaha avi'lom le čhavenca andal e sikh'lard'i ke Janka. Šunav, kaj varekaha vakerel pro telefonos: „Mištes Štefan, ta so imar? Ta av kadaj, varesar pes imar dovakerena.“

Phučav latar: „Oda kaha vakerehas? Savo Štefan?“ u terdžuvav pašal late. Dikhel pre mande u phenel: „Milko, hin tut leha štar čhave, jov hino le čhavengero dad. Hat, džanav, sar tumen trizñinelas, aľe akana jov cerpinel u vakerel, kaj pre tu imar ñikda na thovela o vast, kaj ela feder, nekfeder dad,“ zadikhľas mange andro jakha e pheñ.

„Sar jov peske duminel, kaj šaj tuke vičinel u vakerel tuha? Na, me na kamav! Te kames, ta dža leha te dživel tu!“

„Jov hino kadaj Londinoste. Leskeri famelija les vičinda ke peste u jov avila, aľe akana leske phende, kaj les na kamen ke peste, hoj te džal pal tute. Jov terd'ol avri andro foros,“ del manca duma e Janka. „So me akana kamav te kerel? Milko, mi avel, ma dara, sam kadaj amen, na domukaha, kaj tut te marel. U te vareso, ta les čhiveha avri andal o kher.“

Geľom avri te rovel. Paľis avi'lom andre. Dikhava, so phenena pre oda mire čhave.

„Hino tumaro dad, kamel te avel tumenca. Akana pes mi sikhavel, savo hino dad. Man hin kaj te ačhol, les nane kadaj ñiko, mušinel te kerel akana jov, sar amen kamaha,“ phenav savoro le čhavenge u jon ča šunenas u aňi jekh ñič na phend'a.

E pheñ bičhaďa le motorihava vaš leske peskeres romes. Soduj džene avile u jov takoj pal mande avila.

„Milko, imar ñikda pre tute na thovava o vast, u kerava sa pal tiro. Šaj mange odmukes? Mangav tut pro koč'a,“ phend'a u dikhľas mange andro jakha.

Andre mande sa tadžolas, mange hine andro jilo ča mire čhave...

Pal jekh čhon chudľam o kher, amaro peršo kher andre Angľija. Šukar kher la baraha. Has amen o love, ta peske cindam sa nevo. O Štefanis pes dochudľa ke mande andre buti, me les zasikhaďom, sar pes pratinel. Na pijelas, kerelas sa, so phend'a, kamelas te avel lačho dad. Imar pre ma ñikda o vast na thoďa. Kavka dživahas jekh berš, aľe me pre leste dikhavas, hoj pes vareso leha kerel. Sako d'ives džal sigeder te sovel, na vakerel, na phučkerel, ča dikhel u terd'ol paš e oblaka.

Uplynul měsíc a já si našla práci ve škole, kam chodily mé děti. Pracoval v ní i Jančin manžel, tak mi vysvětlil, co bylo potřeba a taky místo mě mluvil s jinými, protože jsem anglicky ještě neuměla. Ráno jsem odcházela společně s ostatními a odpoledne po třetí jsme se zase všichni vraceli domů. Jenom Matýska jsem nechávala doma u Janky.

Začala jsem sama chodit do školy, kde se učím mluvit anglicky. Nějakou dobu musím ještě zůstat u sestry, než si našetřím na nějaké vlastní bydlení. Dostanu i nějakou podporu na děti. Janka mi to všechno vyřídila, bydlí tady už sedmým rokem a ví už, jak to tady chodí. Jiná země, lepší život, už se nebojím toho, co bude. Nic víc jsme už nepotřebovali.

Jednou jsme přišli s dětma ze školy a zaslechla jsem, jak Janka s někým telefonuje: „No dobře, Štefane, co se dá dělat? Tak se u nás zastav a nějak už se dohodnete.“

Zeptám se: „S kým ses to bavila? Jaký Štefan?“ a postavila jsem se rovnou vedle ní. Podívá se na mě a řekne: „Milko, máš s ním čtyři děti, je to jejich otec. Já vím, jak tě týral, ale teď sám trpí a přísahá, že už se tě ani nedotkne, že to bude ten nejlepší táta,“ podívala se mi sestra do očí.

„Co si o sobě myslíš, že ti jen tak zavolá a kecá si s tebou? Já nic takového nechci! Jestli chceš, tak si s ním žij sama!“

„Je zrovna v Londýně. Pozvala ho rodina, tak přijel, ale teď mu řekli, že ho u sebe už nechťejí a ať jde za tebou. Zůstal někde ve městě,“ vysvětluje mi Janka. „Co mám asi tak dělat? Milko, nemáš se čeho bát, vždyť jsme všichni tady, nenecháme ho, aby tě mlátil. A kdyby se něco stalo, prostě ho vyhodíš z domu.“

Šla jsem se ven vybrečet. Pak jsem se vrátila dovnitř. Uvidím, co na to řeknou moje děti.

„Je to váš táta, chce být s vámi. Jen ať se teď předvede, jaký je otec. Já tady mám kde zůstat, on tady nemá nikoho, musí se teď podřídít našim pravidlům,“ povídám dětem. Pozorně poslouchaly, ani jeden z nich nic neřekl.

Sestra pro něj poslala svého manžela s autem. Když dorazili, šel hned ke mně.

„Milko, už se tě ani nedotknu, budu tě ve všem poslouchat. Můžeš mi odpuště? Na kolenou tě prosím,“ řekl a zahleděl se mi do očí.

Ve mně to všechno vřelo, na srdci mám jen a jen mé děti...

O měsíc později jsme dostali dům, naše první anglické bydlení. Krásný dům se zahradou. Peníze jsme měli, tak jsme si pořídili všechno v novotě. Štefan dostal práci u mě, zaučila jsem ho v uklízení. Nepil, řídil se tím, co mi slíbil, chtěl být dobrý táta. Už na mě nikdy nevztáhnul ruku. A takhle to šlo celý rok. Ale všímala jsem si, že se s ním něco děje. Každý den jde spát o něco dříve, nemluví, na nic se nezeptá, jenom stojí u okna a dívá se někam ven.

„Štefan, so pes ačhila? So hin tuha?“ phučlōm polokes.

„Me na džanav. Čujinav, hoj kamav te merel. Sako dīves pre oda duminav,“ phendās u aňi pre ma na dikhel.

Chudlōm te daral.

O Štefan pelā andro igen phare zorale depresiji. Kamelas pes pale te murdarel. Korkoro peske kerelas čisto kaľikos. Araklōm les, sar peske la čuraha prečhingerdā o vasta. Vičindōm leske sanitka. Kana aviľa pal e špitaľa, kamelas pes te labarel avri. Pal o kher rodela o benzinos. Chalas o praški, aňi na džanavas save. Kavka dživahas buteder čhon andre dar, so kerela. Našti zasovavas. Jekhvar šaj vareso kerel the le čhavenge, šaj labarel calo kher.

„Milko, so bi phenchas pre kada, hoj lavas e žiletka u čhingeravas peske o vasta? Kamav te džanel, khatar džal o rat ko jilo.“

Takoj leske vičindōm sanitka. Mukle les andre špitaľa. Pal o duj dīves mange vičinde.

„Tumaro rom hino igen nasvalo pro šero u hin les halucinaciji. Mek akana na džanas sostar, aľe le čhavenca našti dživel pre jekh than,“ phendās o dočtoris.

Chudlōm te daral. Avilōm kadaj te bešel le čhavenca, kaj imar űigda šoha te n’aven andre dar. Omuklōm sa khere, denašľam lestar, u akana ela so? E gadži pal e socijalka dikhľa pre mande u phučel mandar:

„Kamen le romes peha te lel khere? Ta palis imar űigda na dikhena peskeren čhaven, bo amen len laha andro ustavos.“

O dočtoris phenel, hoj te akana lenge irinava o papiris, miro rom pes džala te sastārel avri.

Na kampolas mange but te duminel, irindōm peskero nav u le romes diňom andro ustavos jekh šel mil khatar mande.

Imar deš the duj berš oleske, so dživav le čhavenca korkori, u hin man šukar dživipen, našti phenav, sako dīves avel vareso maškar o manuša, aľe kajso, so me cerpindōm avri, oda bi na kamavas űikasko te mangel.

Hat, som imar phureder. Te bi man elas kajsi godi sar akana, duminav, hoj na mušindōm te dživel biš the štar ori andre dar.

„Štefane, co se stalo? Co je to s tebou?“ zeptala jsem se ho opatrně.

„Ani nevím. Mám pocit, že se mi chce umřít. Myslím na to každý den,“ řekl a ani se ke mně neotočil.

Polekalo mě to.

Štefan upadl do těžkých depresí. Chtěl se zabít. Sebepoškozoval se. Našla jsem ho, když si nožem pořezal ruce. Zavolala jsem mu sanitku. Když se vrátil z nemocnice, chtěl se upálit. Hledal po baráku benzín. Spolykal prášky, ani nevím jaké vlastně. Žili jsme déle jak měsíc v obavách z toho, co by mohl udělat. Nemohla jsem usnout. Může se stát, že něco provede dětem, může zapálit celý dům.

„Milko, co bys řekla, kdybych si vzal žiletku a podřezal si ruce? Moc rád bych viděl, kudy teče krev do srdce.“

Hned jsem mu zavolala záchranku. Nechali si ho v nemocnici. Po dvou dnech mi zavolali.

„Váš muž je psychicky nemocný, trpí halucinacemi. Ještě neznáme příčinu, ale určitě nemůže sdílet stejný prostor s dětmi,“ vysvětlil mi doktor.

Znovu jsem cítila strach. Odešla jsem sem, aby se děti už nikdy nemusely bát. Všechno jsme nechali doma, utekli jsme a co bude teď? Úřednice ze sociálky se na mě podívala a zeptala se:

„Chcete si vzít manžela domů? Tak to tím pádem už nikdy nevidíte své děti, protože je odvezeme do ústavu.“

Doktor pak řekl, že když teď podepíšu dokumenty, manžel se půjde léčit.

Nebylo moc o čem přemýšlet, podepsala jsem se a muže jsem dala do ústavu sto mil daleko.

Už je to dvanáct let, co žiju sama, a žije se mi dobře, nemám si na co stěžovat. Mezi lidmi se každý den něco semele, ale to, co jsem si vytrpěla, bych nepřála nikomu.

Dnes už jsem starší, je to tak. Mít kdysi rozum, co mám dnes, nemusela bych žít čtyřicet hodin v kuse ve strachu.

Situace Romů v České republice v kontextu ruské invaze na Ukrajině. Fotografie Petra zewlakka Vrabce^{4, 5}

Předkládaný výběr fotografií Petra zewlakka Vrabce pokrývá několik událostí roku 2023, skrze které zachycuje různorodé pozice Romů v situaci více či méně přímo ovlivněné ruskou invází na Ukrajině a následným válečným konfliktem. Ještě než blíže představíme na fotografiích zachycené události, stručně shrneme jejich širší kontext, včetně několika závěrů, které lze vyvodit pro porozumění společenské pozici Romů, ale i k tématu bezpečí a sekuritizace sledovanému v tomto čísle. Činíme tak i z toho důvodu, že si uvědomujeme, že snad všechny tyto události se odehrávaly v kontextu určitého společenského napětí, bylo na ně navázáno množství emocí a konfliktních postojů i mezi Romy samotnými. V této souvislosti jsme i v rámci redakce vedli diskusi o tom, které fotografie je vhodné uveřejňovat, respektive zda všem zachyceným projevům romského aktérství dávat prostor, když se v některých případech mohlo jednat o projevy otevřeně nenávislné. Naznali jsme přitom, že větší selektivnost by v tomto ohledu šla proti stěžejnímu sdělení o různorodosti romských pozic a zkušeností, tím spíše si ale série vybraných fotografií zaslouží kontextualizující komentář.

V České republice byla pomoc pro lidi z Ukrajiny přechájecí před válkou bezprecedentní, a to jak na úrovni státní politiky, tak (snad především) na úrovni společenské. To platí i navzdory tomu, že někteří velmi rychle upozornili na existující představu o „správném uprchlíkovi“, který si pomoc zaslouží (Shmidt, Jaworsky 2022). Do této silně rasizované a genderované představy se nevešli především Romové z Ukrajiny, kteří čelili ze strany různých aktérů různým formám rasové diskriminace už po cestě z Ukrajiny, následně ale i přímo v České republice (např. Pospíšil 2022, Walach 2022, Rychlíková 2022). Přítomnost Romů z Ukrajiny způsobila médiu přizívanou morální paniku, mnohá města se bránila jejich ubytovávání a státní politika pro ně v podstatě zavedla speciální kategorii pomoci, která byla zahalena do argumentu o odlišných sociokulturních potřebách

1 Jan Ort je romista působící na Etnologickém ústavu AV ČR. E-mail: ort@eu.cas.cz

2 Renata Berkyová je romistka a historička, doktorandka na ÚHSD FF UK. E-mail: renkabery@gmail.com

3 Petr zewlakk Vrabec je fotograf. E-mail: pvfoto@seznam.cz

4 Jak citovat: Ort, J., Berkyová, R., zewlakk Vrabec, P. 2023. Situace Romů v České republice v kontextu ruské invaze na Ukrajině. Fotografie Petra zewlakka Vrabce. *Romano džaniben* 30 (2) 129–141.

5 Text byl vydán v rámci projektu GAČR č. 23-09699L „Nerovné občanství a transnacionální mobilizace polských, českých a ukrajinských Romů tváří v tvář válce na Ukrajině“.

(Pospíšil 2022). Praxe vydělování romských uprchlíků z oficiální pomoci byla současně obhajována nepodloženým (a později vyvráceným) argumentem, že mezi nimi převažují osoby s maďarským občanstvím (Ryšavý 2022). Obraz romských uprchlíků z Ukrajiny akcentoval na jedné straně jejich kulturní odlišnost, na straně druhé se napojoval na historicky utvářenou sekuritizační figuru Roma, který údajně „zneužívá“ sociální systém. V tomto obrazu bylo ale cítit i vymezení vztahu mezi místními relativně „integrovanými“ Romy a cizími Romy, kteří byli exotizováni snad i pro svůj původ ve východní (resp. východnější) Evropě, každopádně ale chápání jako kulturně odlišnější, „zaostalejší“, „hůře integrovatelní“, navíc často nomadizovaní (viz např. Svoboda 2022).

Při této morální panice zde ale existovali různí další aktéři, kteří Romům z Ukrajiny vyjadřovali podporu a aktivně jim pomáhali. Mezi ty lze řadit nejen romské organizace (jako IQ Roma servis, ROMODROM nebo Identity Prague), ale i jednotlivé Romy, kteří se do pomoci zapojovali na různých místech z vlastní iniciativy. Nicméně i tato „transnacionální etnická solidarita“ měla své limity – soudě minimálně podle diskusí a komentářů na sociálních sítích a podle neformálně sdílených zkušeností dobrovolníků (romských i neromských) se i mnozí Romové vůči nově příchozím Romům vymezovali, což lze číst i jako obavu některých z nich, že přicházející Romové z Ukrajiny ohroží jejich relativně etablovanou pozici v české společnosti, a že přítomnost „cizích Romů“ (srov. výše) by mohla spustit širší a otevřenější protiromské nálady. Zde nám přitom nejde o zpochybnění síly meziromské solidarity, ale o poukázání na některé méně nápadné vztahy, které naopak akcentují přináležení Romů k určitému regionu.

V roce 2023 morální panika okolo přítomnosti Romů z Ukrajiny v České republice utichla, čím dál více ale sílily obecně protiukrajinské nálady ve společnosti. To je nutné sledovat i v kontextu prohlubující se ekonomické krize a zeštíhlování systému státní sociální pomoci ze strany pravicové vlády. Mezi těmi, kdo vyjadřovali svou nespokojenost, byli i mnozí Romové, kteří poukazovali na to, že ve srovnání s poměrně rychlou pomocí ukrajinským uprchlíkům zůstávají jejich vlastní marginalizované postavení a protiromský rasismus dlouhodobě neřešené (např. Banga 2023b).⁶ Frustrace Romů eskalovala v červnu 2023, kdy mladý Rom zemřel následkem bitky v Brně (Ryšavý 2023c). Jako útočník byl identifikován (a později v témže roce obžalován) muž ukrajinské národnosti (ČTK 2023). Právě k této události se následně vztahovaly četné demonstrace, respektive pietní a solidární setkání, z nichž některé zachycuje předkládaná fotogalerie. Další dílčí konflikty (některé i smyšlené, viz např. Romea.cz 2023b, Ryšavý 2023f) vedly k protestům Romů i v jiných městech (např. Ryšavý 2023d; Ryšavý,

6 V této souvislosti přitom připomínali i historii protiromských postojů (ale i pogromů) ze strany etnických Ukrajinců na Ukrajině. Naopak z druhé strany začala být vláda kritizována právě za selhávání v pomoci ukrajinským uprchlíkům a jejich integraci do české společnosti, např. Uhlíková 2023a, b; Zabloudivá 2022).

Samko 2023) a v létě 2023 se údajná bezpečnostní hrozba sílícího „romsko-ukrajinského konfliktu“ dostala do centra zájmu českých (nejen) mainstreamových médií (např. Bastlová 2023, Biben 2023, *Rozstřel* 2023, *Vinohradská 12* 2023). U vybraných událostí se zastavíme níže, zde bychom ale chtěli zmínit několik bodů, které jsou důležité pro zachycení různých společenských pozic a vztahů s důrazem na romské aktéry.

Zatímco některé veřejné události akcentovaly spíše nutnost mezinárodní, či mezinárodnostní solidarity, jinde byly patrné ze strany (nejen) Romů otevřeně protiukrajinské postoje. Především skutečnost, že na některých demonstracích se jednotliví Romové ocitli po boku zástupců dezinformační scény a nacionalistických – jindy otevřeně protiromských – stran (někteří z Romů přitom přímo v roli aktivních lídrů dezinformační scény, viz níže), vyvolala v části společnosti minimálně zmatení, ne-li údajně „definitivní“ potvrzení toho, že Romové zkrátka nezastávají ty správné společenské hodnoty (zde vycházíme ze sledování diskusí na sociálních sítích, ale viz též Bastlová 2023). Kolektivní odsudky Romů se i z řad zástupců liberální části společnosti objevovaly především při pozdějším výskytu videí, na kterých několik Romů pochoduje nočními ulicemi města Brna a povzbuzuje se k fyzickým útokům proti Ukrajincům (Ryšavý 2023e). Domníváme se přitom, a zde je první důležitý bod, na který chceme upozornit, že klíč k vyvedení z takového zmatení leží v odmítnutí dlouhodobé a společensky zakořeněné homogenizace Romů jako skupiny s jednotnými postoji a názory. Tato homogenizace totiž nutně vede ke zdánlivé nutnosti přiřazení jednotného hodnotícího znaménka všem Romům a k falešnému dilematu, zda Romové jako skupina vyznávají ty správné společenské hodnoty. Romové jako různorodí aktéři jsou tak nejen vyčleňováni ze širší analýzy komplexních společenských procesů (potažmo ze společnosti jako takové), ale už jen na základě (připsané) etnicity je jim podsouvána odpovědnost za jednání kteréhokoli jiného Roma a odepřena možnost svébytného společenského projevu.

Na druhé straně je nutné se zastavit u společné zkušenosti dlouhodobě neřešeného protiromského rasismu, kterou sami Romové po smrti mladého Roma v Brně formulovali ještě silněji, nově s důrazem na vlastní bezpečnost a zpochybnění nezávislosti justičního systému (srov. situaci po smrti Stanislava Tomáše při policejním zákroku, viz např. Slačálek 2023). Pochopitelně zde nechceme tvrdit, že existence protiromského rasismu předurčuje Romy k nenávistným projevům vůči jiným skupinám obyvatel a obecně k inklinaci k populistickým hnutím ve společnosti. Spíše je dobré připomenout, že to, co bylo v médiích rámováno jako „ukrajinsko-romský konflikt“, má své hlubší strukturální pozadí, a spíše než o separátní střet dvou homogenních a jednoznačně vydělených skupin se jedná o součást procesů, které vyplývají z fungování společnosti jako celku. Konkrétně například toho, že Romové i Ukrajinci jsou v české společnosti historicky častěji odsouváni do obdobných (marginalizovaných)

socio-ekonomických nik, což se v kontextu války a příchodu většího množství lidí z Ukrajiny pouze zvýraznilo (viz *Rozstřel* 2023).

Jakkoliv se ale mohlo zdát připomínání protiromského rasismu shodné, v dalších návazných důrazech se mohly projevy jednotlivých Romů (ale i rámování konkrétních veřejných událostí) výrazně lišit. Namísto homogenního romského hlasu jsme se tak stali svědky živé diskuse mezi Romy samotnými, včetně Romů dlouhodobě veřejně činných, která se dotýkala mj. toho, jakou bude mít (převažující) veřejný hlas Romů podobu (viz např. Banga 2023a; Houška 2023; *Interview ČT24* 2023; Karika 2023; Korityáková 2023; Miko 2023; Romea.cz 2023a; *Rozstřel* 2023; Stejskalová 2023; Ščuka, Mižigár 2023; Zubáková 2023). Přitom především ve veřejných debatách (Bikár a kol. 2023; Samko a kol. 2023) zřetelně zaznívaly rozdílné romské zkušenosti, podmíněné mj. socio-ekonomickým postavením, tedy řekněme třídní rovinou. Tento rozměr nám například umožňuje pochopit, proč někteří demonstrující Romové zdůrazňovali, že Lucii Fukovou, čerstvě jmenovanou první vládní zmocněnkyni pro záležitosti romské menšiny, nevnímají jako svoji zástupkyni, reprezentantku své zkušenosti, a proč ji možná i skrze její pověření vládou vnímali spíše jako součást establishmentu (viz též veřejné debaty za účasti Fukové: Bikár a kol. 2023; Samko a kol. 2023). To přitom v situaci, kdy ze strany vrcholných zástupců vlády docházelo spíše k delegitimizaci širšího apelu Romů po řešení rasismu, což v případech některých senátorů a poslanců (včetně ministra práce a sociálních věcí) vedlo dokonce k vyjádřením, která reprodukovala zakořeněnou rasistickou tezi o Romech „zneužívajících“ sociální systém (viz např. Stejskalová 2023; srov. Trlifajová, Pospíšil v tomto čísle).

Z popsaného je ale snad zřejmé, že spíše než prosazování některých veřejných projevů jako legitimnějších či správnějších nám jde o zachycení jejich plurality a o upozornění na některé vztahy, které se v homogenizovaném chápání „české“ pomoci „ukrajinským uprchlíkům“ a „romsko-ukrajinského konfliktu“ vytrácejí. Konkrétně ve vztahu k širšímu tématu tohoto čísla nám celá komplexní situace ukazuje, že o sekuritizaci není možné uvažovat jako o jednosměrném procesu, ve kterém je Romům přisouzena pozice sekuritizovaných objektů. V různých situacích totiž sami veřejně vyjadřovali představy o vlastní bezpečnosti a obavy o její ohrožení, a stávali se přitom i aktéry sekuritizačních diskursů a praktik vůči jinak vymezené skupině obyvatel, ať už vůči Romům ze zahraničí, nebo vůči Ukrajincům v Česku. Kromě toho je však nutné zmínit, že se Romové stali rovněž aktéry „desekuritizace“ (van Baar a kol. 2019), ať už reakcemi na širší narativy o Romech „zneužívajících sociální systém“ (Ryšavý 2023g), odmítnutím fenoménu radikalizace Romů (Stejskalová 2023) nebo zdůrazňováním sounáležitosti s výše jmenovanými skupinami (viz solidární demonstrace a aktivity romských organizací). Deskripce pozic jednotlivých aktérů a jejich vztahů je nakonec připomenutím, že konkrétně pro společenskou pozici Romů se nelze spokojit

s dichotomií „majorita vs. minorita“, ale že je nutné uvažovat o komplexnějších mocenských hierarchiích, včetně vztahu mezi různými – a různě rasizovanými – skupinami obyvatel.

Popis událostí zachycených na fotografiích

Na konci února 2023 během slavnostního poděkování neziskovým organizacím a dobrovolníkům demonstrovali zástupci dobrovolnické skupiny Iniciativy Hlavák. Svým happeningem uvnitř nádražní haly a také ve venkovních prostorech před ní chtěli demonstrovat, mezi nimiž byla také bývalá ombudsmanka Anna Šabatová a romský aktivista Jozef Miker, upozornit na nerovné a nehumánní zacházení s romskými uprchlíky z Ukrajiny. „[P]oprve jsme jako dobrovolníci museli čelit tomu, že k uprchlíkům bylo přistupováno dvojím metrem na základě jejich etnika,“ řekla předsedkyně Iniciativy Hlavák Anežka Gündogdu ve svém proslovu (Rychlíková, zewlakk Vrabec 2023).

Bezprostředně po smrti mladého Roma Nikolase Dirdy v Brně (10. června 2023) vyzvala na sociálních sítích jeho kamarádka Žaneta Plachetková k pokojné demonstraci s požadavkem řádného vyšetření případu. Nahlášenou brněnskou akci nakonec pod tlakem neziskových organizací a Lucie Fukové, vládní zmocněnkyně pro záležitosti romské menšiny, zrušila (Běťák 2023): „Bojím se toho, že kdyby se ta demonstrace uskutečnila, tak by pak vznikly fatální následky. Přišli by tam takoví lidé, že bychom to nebyli schopni uhlídat. Já se přece nemůžu a ani nechci ztotožňovat s šířením nenávisti,“ uvedla Plachetková na sociálních sítích (Romea.cz 2023c). Reagovala taky na to, že se případu chopili zástupci dezinformační scény, včetně například pravicově extrémistického hnutí Slušní lidé, jež otevřeně vystupovalo proti ukrajinským uprchlíkům.

Po události se nicméně přesto uskutečnilo několik akcí a demonstrací s cílem pietně uctít památku Nikolase Dirdy a současně odmítnout princip kolektivní viny všech Ukrajinců. Ve stejný den se uskutečnilo setkání před Janáčkovým divadlem v Brně a na Staroměstském náměstí v Praze. Brněnského shromáždění, které organizoval Jozef Daniel, vedoucí iniciativy Brno tým, se zúčastnilo asi tisíc účastníků, převážně Romů. Vedle vzpomínky na Nikolase Dirdu zazněla také kritická slova proti vládě a přístupu k ukrajinským uprchlíkům. Situaci museli uklidňovat částečně i organizátoři. „Romové jsou dlouhodobě považováni za méněcennou kategorii v ČR. Dneska, i když měl pietní akt proběhnout v poklidu, tak slyšíme nějaké emoce, ale ty jsou logické,“ vysvětloval v televizní reportáži z akce Tomáš Ščuka, člen Rady vlády pro záležitosti romské menšiny (Veselý 2023).

V Praze se ve stejný den na akci sešlo asi čtyřicet romských a ukrajinských účastníků, mezi nimi také Karel Karika, radní v Ústí nad Labem, Anna Chválková, referentka pro národnostní menšiny a integraci cizinců na Praze 4, Lucie Fuková,

nebo aktivisté Gwendolyn Albert a Jozef Miker (iROZHLAS 2023). Akce proběhla ve spolupráci s Klárou Šimáčkovou Laurenčíkovou a Velvyslanectvím Ukrajiny v Praze. Lucie Fuková na sociálních sítích akci komentovala: „Dnešní pietní setkání ukázalo, že i v těžkých časech můžeme stát bok po boku a vyjadřovat naše pocity a myšlenky v klidu a respektu“ (tamtéž).

V červenci byly svolány další demonstrace. První z nich organizoval romský aktivista David Mezei, který v minulosti vystoupil spolu s pravicovými extremisty např. na demonstraci proti vládním opatřením spojeným s pandemií onemocnění COVID-19 v roce 2021 (Ryšavý 2021). Na červencové Demonstraci za mír a bezpečnost vedle Mezeie vystoupil také např. Miroslav Tancoš, předseda dnes již rozpuštěné Romské demokratické strany, který otevřeně mluvil o tom, že ukrajinští uprchlíci hanobí český romský národ (Ryšavý 2023a). Účastníci také vyjadřovali nesouhlas se současnou vládou Petra Fialy. Mezi řečníky se objevil také Denis Novák z Aliance Kulatého stolu, organizace spřízněné s Dělnickou stranou sociální spravedlnosti (DSSS). Demonstrace vyvolala znepokojení jednak pro spojení romských organizátorů s příznivci neonacistického hnutí, jednak proto, že samotní romští organizátoři jsou mezi některými Romy vnímáni jako dezinformátoři podněcující k nenávisti ve společnosti (Banga 2023a).

Na druhý den svolala do Prahy Beata Krusic demonstraci na podporu práv Romů a proti vládě, která začala konfliktem mezi organizátory a dvěma účastníky označenými za příznivce DSSS. Po konfliktu organizátoři rozhodli, že tito účastníci na akci můžou zůstat, ale nedostanou prostor promluvit. V rámci demonstrace byla před Úřadem vlády vyvěšená česká a romská vlajka, a také vlajka Evropské unie. Na akci vystoupil například Jan Houška, který spolupracoval s televizí jako casting manager na několika filmech s romskou tematikou. Ve svém projevu mj. řekl: „Když se podíváme na českou vlajku, měli bychom v ní vidět i tu romskou. Ta vlajka tam patří, protože jsme součástí České republiky. [...] Chceme mít stejnou hrdost, až budeme zvedat českou vlajku, jako když budeme zvedat romskou.“ Houška ve svém projevu dále uvedl, že účastníci akce se nechtějí vymezovat proti jiným národům. „Nebudeme říkat ‚táhněte Ukrajinci‘. My jsme to totiž zažili. Přes třicet let jsme to poslouchali,“ řekl (iDNES.cz 2023).

V obecně napjaté společenské atmosféře došlo v červenci 2023 ke konfliktu mezi romskými a moldavskými obyvateli žijícími na sídlišti v Krupce. Incident řešený policií podnítil ke svolání demonstrace Romů přímo na krupském sídlišti Maršov. Část řečníků vyjádřila zklamání, že nevystoupil představitel policejních složek, aby incident a postup šetření policie objasnil. Část účastníků demonstrace se pak vydala směrem k policejní služebně, část pak demonstrovala před panelákem, ve kterém bydleli Moldavané (Ryšavý 2023b). Na této akci lze přitom sledovat určité paralely k dřívějším demonstracím, které v Krupce proběhly na přelomu nultých a desátých let (Romea TV 2009; ČTK, Holcnerová 2011; Kostlán 2012). Konkrétně heslo: „My jsme tady doma“ ze strany Romů (Gavriněv 2023).

připomnělo demonstraci DSSS z dubna 2011, kdy naopak neonacisté pokřikovali na Romy: „Táhněte domů, to je naše země“ (ČTK, Holcnerová 2011). Jsme tedy svědky situačního posunu v pozici Romů, kteří známými hesly akcentují svoje společenské přináležení a opírají je o vymezení se vůči jiné skupině obyvatel. I vzhledem k tomu, že mezi demonstrujícími byli i Romové z jiných míst než z Krupky, je nutné vnímat tento důraz na přináležení na úrovni celospolečenské. Jsou to tak samotní Romové, kteří se vymezují vůči pozici „věčných outsiderů“. I v návaznosti na to lze celou situaci chápat jako finální připomínku komplexity sledovaných společenských pozic a jejich vztahovosti, včetně zrádnosti bipolárního chápání procesů sekuritizace.

Jan Ort, Renata Berkyová

Zdroje

- van Baar, H., Ivasiuc, A., Kreide, R. 2019. The European Roma and their securitization: Contexts, junctures, challenges. In: van Baar, H., Ivasiuc, A., Kreide, R. (eds.). *The securitization of the Roma in Europe*. Cham: Palgrave Macmillan, 1–25.
- Banga, P. 2023a. Komentář: Falešný prorok Mezei a romská elita. *Romea, o. p. s.*, 13. 7. [online]. Dostupné z: <https://romea.cz/cz/komentare/komentar-falesny-prorok-mezei-a-romska-elita/> [cit. 16. 12. 2023].
- Banga, P. 2023b. Patrik Banga: A kdo myslí na romské poplivané děti? Na ty se plive už od revoluce, pane Rakušane. *Romea, o. p. s.*, 8. 6. [online]. Dostupné z: <https://romea.cz/cz/komentare/patrik-banga-a-kdo-mysli-na-romske-poplivane-deti-na-ty-se-plive-uz-od-revoluce-pane-rakusane/> [cit. 16. 12. 2023].
- Bastlová, M. 2023. Uhlová: Romové riskují, že si znepřátelí lidi, kteří se jich zastávali. *Seznam zprávy*, 20. 7. [online]. Dostupné z: <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/audio-podcast-ptam-se-ja-uhlova-romove-riskuji-ze-si-znepreateli-lidi-kteri-se-jich-zastavali-234343> [cit. 16. 12. 2023].
- Běťák, A. 2023. Dobře, že Romové demonstraci v Brně zrušili, říká tajemnice pro romské záležitosti. *Právo/Novinky.cz*, 15. 6. [online]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/clanek/domaci-dobre-ze-romove-demonstraci-v-brne-zrusili-rika-tajemnice-pro-romske-zalezitosti-40434765> [cit. 16. 12. 2023].
- Bíben, M. 2023. Co je za napětím mezi menšinami? Ukrajinci mohou vnímat Romy jako Česi před 20 lety, „pomáhá“ i Rusko. *Hospodářské noviny*, 11. 7. [online]. Dostupné z: <https://archiv.hn.cz/c1-67222680-co-je-za-napetim-mezi-mensinami-ukrajinci-mohou-vnimat-romy-jako-cesi-pred-20-lety-bdquo-pomaha-ldquo-i-rusko> [cit. 16. 12. 2023].
- Bikár, F., Samko, R., Nádvorník, R., Círok, L. 2023. „Romové, já rozumím vašemu obyčejnému naštvání a strachu,“ řekl ve veřejné debatě se zmocněnkyněmi ministr vnitra Vít Rakušan. *Romea, o. p. s.*, 16. 8. [online]. Dostupné z: <https://romea.cz/cz/romea-tv/verejna-debata-s-ministrem-vnitra-zmocnenkynemi-vlady-a-zastupcem-ukrajinske-mensiny-o-bezpecnostni-situaci-v-cr/> [cit. 16. 12. 2023].
- ČTK 2023. Smrt Roma v Brně: Státní zástupce obžaloval Ukrajince z vraždy a ublížení na zdraví, hrozí mu 18 let. *Romea, o. p. s.*, 24. 10. [online]. Dostupné z: <https://romea.cz/cz/domaci/smrt-roma-v-brne-statni-zastupce-obzaloval-ukrajince-z-vrazdy-a-ublizeni-na-zdravi/> [cit. 16. 12. 2023].

- ČTK, Holcnerová, H. 2011. V Krupce se opět za asistence policie naparovali neonacisté. *Deník Referendum*, 9. 11. [online]. Dostupné z: <https://denikreferendum.cz/clanek/9995-v-krupce-se-opet-za-asistence-policie-naparovali-neonaciste> [cit. 16. 12. 2023].
- Gavriněv, V. 2023. Napětí sílí. „My jsme tady doma,“ křičeli Romové na Ukrajině v Krupce. *Seznam zprávy*, 19. 7. [online]. Dostupné z: <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/domaci-zivot-v-cesku-napeti-sili-my-jsme-tady-doma-kriceli-romove-na-ukrajince-v-krupce-234285> [cit. 16. 12. 2023].
- Houška, J. 2023. Jan Houška: Uplatnění kolektivní viny? A od koho myslíte, že se to Romové naučili? *Romea, o. p. s.*, 5. 7. [online]. Dostupné z: <https://romea.cz/cz/komentare/jan-houska-uplatneni-kolektivni-viny-a-od-koho-myslite-ze-se-to-romove-naucili/> [cit. 16. 12. 2023].
- iDNES.cz, 2023. Chybí nám pocit bezpečí. Romové před Úřadem vlády demonstrovali za mír. *iDNES.cz*, 13. 7. [online]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/demonstrace-romove-protest-ukrajinci-mir-bezpecnost-urad-vlady.A230713_145952_domaci_hovo [cit. 16. 12. 2023].
- Interview ČT24, 2023. Romové se cítí ohroženi, říká novinář Banga. Podle něj je potřeba vysvětlování a uklidňování. *Česká televize*, 22. 7. [online]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/clanek/domaci/romove-se-citi-ohrozeni-rika-novinar-banga-podle-nej-je-potreba-vysvetlovani-a-uklidnovani-3990> [cit. 16. 12. 2023].
- iROZHLAS, 2023. Pieta i nesouhlas s vládou. Vzpomenout na mrtvého romského mladíka přišlo v Brně asi tisíc lidí. *Český rozhlas*, 17. 6. [online]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/pieta-romove-ukrajinci-brno-vrazda_2306171857_aur [cit. 16. 12. 2023].
- Karika, K. 2023. Někteří Romové se nyní chovají stejně jako neonacisté, odsuzují jiné etnikum kvůli činům jednotlivců. *Romea, o. p. s.*, 13. 6. [online]. Dostupné z: <https://romea.cz/cz/komentare/karel-karika-nekteri-romove-se-nyni-chovaji-stejne-jako-neonaciste-odsuzuji-jine-etnikum-kvuli-cinum-jednotlivcu/> [cit. 16. 12. 2023].
- Korityáková, D. 2023. Vražda v Brně rozdělila i Romy: Cizí chrání, nám ubližují, útočí zpěvačka. Sklidila kritiku. *Prima CNN*, 14. 6. [online]. Dostupné z: <https://cnn.iprima.cz/romska-zpevacka-se-drsne-zastala-zesnuleho-v-brne-pustila-se-do-faly-dockala-se-odsouzeni-353919> [cit. 16. 12. 2023].
- Kostlán, F. 2012. Krupka: Demonstrace proti vyhlášce nebude, město umístí na sídliště lavičky a dětské hřiště. *Romea, o. p. s.*, 21. 8. [online]. Dostupné z: <https://romea.cz/cz/domaci/krupka-demonstrace-proti-vyhlasce-nebude-mesto-umisti-na-sidliste-lavicky-a-detske-hriste> [cit. 16. 2. 2023].

- Miko, J. 2023. Jaroslav Miko: Romové, nevěřte těm, kteří hlásají, že nenávist přinese Romům v Česku bezpečí! *Romea, o. p. s.*, 3. 7. [online]. Dostupné z: <https://romea.cz/cz/komentare/jaroslav-miko-romove-neverte-tem-kteri-hlasaji-ze-nenavist-prinese-ceskym-romum-v-cesku-vetsi-bezpeci/> [cit. 16. 12. 2023].
- Pospíšil, F. 2022. Barva kůže výrazně rozhoduje o formě pomoci ukrajinským migrantům, říká antropolog Pospíšil. *A2larm.cz*, 18. 5. [online]. Dostupné z: <https://a2larm.cz/2022/05/barva-kuze-vyrazne-rozhoduje-o-forme-pomoci-ukrajinskym-migrantum-rika-antropolog-pospisl/> [cit. 16. 12. 2023].
- Romea.cz, 2023a. Romský a ukrajinský člen Rady vlády pro národnostní menšiny vyzvali vládu, aby nepodceňovala současnou napjatou situaci. *Romea, o. p. s.*, 11. 7. [online]. Dostupné z: <https://romea.cz/cz/domaci/romsky-a-ukrajinsky-clen-rady-vlady-pro-narodnostni-mensiny-vyzvali-vladu-aby-nepodcenovala-soucasnou-napjatou-situaci/> [cit. 16. 12. 2023].
- Romea.cz, 2023b. Ukrajinci z bílého Tranzitu v Přerově nepřepadli Romku. Autorku příspěvku policie podezírá z šíření poplašné zprávy. *Romea, o. p. s.*, 12. 7. [online]. Dostupné z: <https://romea.cz/cz/domaci/ukrajinci-z-bileho-tranzitu-v-prerove-neprepadli-romku-autorku-prispevku-policie-podezira-z-sireni-poplasne-zpravy/> [cit. 16. 12. 2023].
- Romea.cz, 2023c. VIDEO: Sobotní plánovaná demonstrace v Brně je zrušená! Následky by mohly být fatální, řekla pořadatelka. *Romea, o. p. s.*, 14. 6. [online]. Dostupné z: <https://romea.cz/cz/domaci/sobotni-planovana-demonstrace-v-brne-je-zrusena/> [cit. 16. 12. 2023].
- Romea.TV, 2009. Demonstrace Romů v Krupce proti neonacismu. *Romea, o. p. s.*, 26. 4. [online]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=NHhRFOHnC74> [cit. 16. 12. 2023].
- Rozstřel, 2023. Zástupce Romů: Ukrajinci nás vytlačují z ubytoven. Proč nevystoupil premiér? *iDNES.cz*, 12. 7. [online]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/rozstrel-nikola-taragos-romove-ukrajinci-ubytovny.A230712_151650_domaci_vov [cit. 16. 12. 2023].
- Rychlíková, A. 2022. S čím se setkávají romští uprchlíci? Výzkum dokládá, že je trápí nedostatek a třetina zažila diskriminaci. *A2larm.cz*, 1. 8. [online]. Dostupné z: <https://a2larm.cz/2022/08/s-cim-se-setkavaji-romsti-uprchlici-vyzkum-doklada-ze-je-trapi-nedostatek-a-tretina-zazila-diskriminaci/> [cit. 16. 12. 2023].
- Rychlíková, A., zewlakk Vrabec, P. 2023. Dobrovolníci a dobrovolnice z Iniciativy Hlavák v den výročí války upozornili na diskriminaci romských uprchlíků. *A2larm.cz*, 25. 2. [online]. Dostupné z: <https://a2larm.cz/2023/02/dobrovolnici-a-dobrovolnice-z-iniciativy-hlavak-v-den-vyroci-valky-upozornili-na-diskriminaci-romskych-uprchliku/> [cit. 16. 12. 2023].
- Ryšavý, Z. 2021. David Mezei opět na scéně. Tentokrát se po boku extremistů z DSSS a dalších odpůrců protiepidemických opatření objevil na

- demonstraci na Letné. *Romea*, o. p. s. 29. 11. [online]. Dostupné z: <https://romea.cz/cz/domaci/david-mezei-opet-na-scene-tentokrat-se-po-boku-extremistu-z-dsss-a-dalsich-odpurcu-protiepidemickych-opatreni-objevil-na>
- Ryšavý, Z. 2022. Nafouknutá bublina kolem Romů s maďarskými pasy splaskla. Z více jak 5 tisíc prověřovaných mělo maďarský pas pouze 150 uprchlíků. *Romea*, o. p. s., 11. 6. [online]. Dostupné z: <https://romea.cz/cz/domaci/nafouknuta-bublina-kolem-romu-s-madarskymi-pasy-splaskla-z-vice-jak-5-tisic-proverovanych-melo-madarskych-pas-pouze-150/> [cit. 16. 12. 2023].
- Ryšavý, Z. 2023a. Asi 70 lidí se sešlo na demonstraci Davida Mezeie před Úřadem vlády. Nesudte Romy podle extremisty Mezeie, vzkázal po demonstraci majoritě Jaroslav Miko. *Romea*, o. p. s., 12. 7. [online]. Dostupné z: <https://romea.cz/cz/domaci/asi-70-lidi-se-seslo-na-demonstraci-davida-mezeie-pred-uradem-vlady-nesudte-romy-podle-extremisty-mezeie-vzkazal-po-demonstraci-majorite-jaroslav-miko/> [cit. 16. 12. 2023].
- Ryšavý, Z. 2023b. Cizinci měli podle místních obtěžovat romské děti v Krupce. Nebyli to Ukrajinci, říká policie a vyvrací sexuální podtext. Šlo o napadení mezi několika osobami, dodává. Desítky Romů demonstrovaly před policejní stanicí. *Romea*, o. p. s., 17. 7. [online]. Dostupné z: <https://romea.cz/cz/domaci/cizinci-meli-obtezovat-romske-deti-v-krupce-nebyli-to-ukrajinci-desitky-romu-demonstrovaly-v-nedeli-vecer-pred-policejni-stanici/> [cit. 16. 12. 2023].
- Ryšavý, Z. 2023c. Cizinec v Brně zaútočil nožem na skupinu lidí, údajně kvůli hudbě. Jeden mladík útok nepřežil. Na místě vzniká pietní místo. *Romea*, o. p. s., 11. 6. [online]. Dostupné z: <https://romea.cz/cz/domaci/cizinec-v-brne-zautocil-nozem-na-skupinu-lidi-udajne-kvuli-hudbe-jeden-mladik-utok-neprezil-na-miste-vznika-pietni-misto/> [cit. 16. 12. 2023].
- Ryšavý, Z. 2023d. Desítky Romů poklidně protestovaly před policejní stanicí v Přerově a požadovaly prošetření případu napadení malé holčičky. Policie případ řeší, událostmi se zabývá i radnice. *Romea*, o. p. s., 11. 7. [online]. Dostupné z: <https://romea.cz/cz/domaci/desitky-romu-poklidne-protestovaly-pred-policejni-stanici-v-prerove-a-pozadovaly-prosetreni-pripadu-napadeni-male-holcicky-policie-pripad-resi/> [cit. 16. 12. 2023].
- Ryšavý, Z. 2023e. Na sociálních sítích se šíří videa z útoku několika Romů na dům v Krupce nebo Romů v noci hledající Ukrajince v Brně. Co na to říkají Romové? Zeptali jsme se! *Romea*, o. p. s., 19. 7. [online]. Dostupné z: <https://romea.cz/cz/domaci/na-socialnich-sitich-se-siri-video-z-utoku-nekolika-romu-na-dum-v-krupce-nebo-romu-v-noci-hledajici-ukrajince-v-brne-co-na-to-rikaji-romove-zeptali-jsme-se/> [cit. 16. 12. 2023].

- Ryšavý, Z. 2023f. Novobydžovský Bruce Lee: Banální postrčení komentuje ministr vnitra, CNN Prima News živě píše o dalším drsném střetu mezi Romy a Ukrajinci. *Romea, o. p. s.*, 29. 7. [online]. Dostupné z: <https://romea.cz/cz/komunita/novobydzovsky-bruce-lee-banalni-postrceni-komentuje-ministr-vnitra-cnn-prima-news-lzive-pise-o-dalsim-drsnem-stretu-mezi-romy-a-ukrajinci/> [cit. 16. 12. 2023].
- Ryšavý, Z. 2023g. Romové opět posílají fotky, jak pracují! Urazily je výroky Miroslavy Němcové a Jiřího Čunka. Ohradila se i zmocněnkyně pro lidská práva Laurenčíková. *Romea, o. p. s.*, 29. 7. [online]. Dostupné z: <https://romea.cz/cz/domaci/romove-opet-posilaji-fotky-jak-pracuji-urazili-je-vyroky-miroslavy-nemcove-a-jiriho-cunka-ohradila-se-i-zmocnenkyně-pro-lidska-prava-laurencikova/> [cit. 16. 12. 2023].
- Ryšavý, Z., Samko, R. 2023. Napětí v Pardubicích. Po konfliktu mezi Romy a trojicí Ukrajinců byl zraněn nožem v obličeji mladý Rom, policie zadržela podezřelé. *Romea, o. p. s.*, 2. 7. [online]. Dostupné z: <https://romea.cz/cz/domaci/napeti-v-pardubicich-po-konfliktu-mezi-romy-a-trojici-ukrajincu-byl-zranen-nozem-v-obliceji-mlady-rom-policie-zadrzela-podezrele/> [cit. 16. 12. 2023].
- Samko, R., Bikár, F., Ryšavý, Z. 2023. VIDEO: Ministr spravedlnosti debatoval s Romy v Brně. Odmítl obvinění z rasové justice. Jak reagoval na otázky o propuštění obviněného z vraždy Roma? *Romea, o. p. s.*, 31. 8. [online]. Dostupné z: <https://romea.cz/cz/domaci/video-ministr-spravedlnosti-debatoval-s-romy-v-brne-odmitl-obvineni-z-rasove-justice-jak-reagoval-na-otazky-o-propusteni-obvineneho-z-vrazdy-roma/> [cit. 16. 12. 2023].
- Shmidt, V., Jaworsky, B. N. 2022. The Ukrainian refugee “crisis” and the (re)production of whiteness in Austrian and Czech Republic politics. *Journal of Nationalism, Memory & Language Politics*. 16 (2): 104–130.
- Slačálek, O. 2023. Toto není český Floyd. Romové a cesta postkoloniální teorie do střední Evropy. *Romano džaniben* 30 (1): 119–131.
- Stejskalová, E. 2023. Politoložka Edita Stejskalová v reakci na protiromské výroky politiků: Ministr Jurečko, ministr Rakušane, senátorka Němcová, senátore Čunku, neplivejte nám na Ústavu. *Romea, o. p. s.*, 2. 8. [online]. Dostupné z: <https://romea.cz/cz/komentare/politolozka-edita-stejskalova-v-reakci-na-protiromske-vyroky-politiku-ministre-jurecko-ministre-rakusene-senatorko-nemcova-senatore-cunku-neplivejte-nam-na-ustavu/> [cit. 16. 12. 2023].
- Svoboda, T. 2022. U nádraží v Brně zůstává 30 ukrajinských Romů. Kočují Evropou a vrací se. *Seznam zprávy*, 14. 5. [online]. Dostupné z: <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/domaci-u-nadrazi-v-brne-zustava-30-ukrajinskyh-romu-mesto-vola-na-pomoc-vladu-202183> [cit. 16. 12. 2023].

- Ščuka, T., Mižigár, M. 2023. Romy nešťvou Ukrajinci, ale každodenní a všudypřítomný anticiganismus. *Romea, o. p. s.*, 15. 6. [online]. Dostupné z: <https://romea.cz/cz/komentare/romy-nestvou-ukrajinci-ale-kazdodenni-a-vsudypritomny-anticiganismus/> [cit. 16. 12. 2023].
- Uhlová, S. 2023a. S Ukrajinci byste neměnili. *A2* (20). [online]. Dostupné z: <https://www.advojka.cz/archiv/2023/20/s-ukrajinci-byste-nemenili> [cit. 16. 12. 2023].
- Uhlová, S. 2023b. Tři měsíce po Lex Ukrajina 5: běženci jsou v pasti a sociální pracovníci v háji. *A2larm.cz*, 20. 10. [online]. Dostupné z: <https://a2larm.cz/2023/10/tri-mesice-po-lex-ukrajina-5-bezenci-jsou-v-pasti-a-socialni-pracovnici-v-haji/> [cit. 16. 12. 2023].
- Veselý, M. 2023. Na pietě za zavražděného Roma promluvil i jeho kamarád. Ministra Blažka slova pobouřila. *Prima CNN*, 17. 6. [online]. Dostupné z: <https://cnn.iprima.cz/na-piete-za-zavrazdeneho-roma-promluvil-i-jeho-kamarad-ministra-blazka-slova-pobourila-354234> [cit. 16. 12. 2023].
- Vinohradská 12, 2023. Rozzlobení Romové. Vládní tým nemusí k uklidnění situace stačit, expertka varuje před radikalizací. *Český rozhlas*, 25. 7. [online]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/vinohradska-12-romove-ukrajinci-napeti-demonstrace-radikalizaceextremismus_2307250600_nel [cit. 13. 8. 2023].
- Walach, V. 2022. Záleží na romských životech? Ukrajinstí uprchlíci a naše rasová smlouva. *Migraceonline.cz*, 7. 11. [online]. Dostupné z: <https://migraceonline.cz/cz/e-knihovna/zalezi-na-romskych-zivotech-ukrajinsti-uprchlici-a-nase-rasova-smlouva> [cit. 16. 12. 2023].
- Zabloudilová, T. 2022. Spolek Vesna: Pomáháme Ukrajinkám, Romkám, i Čechkám. Těto zemi zoufale chybí plán, co bude s uprchlíky dál. *A2larm.cz*, 17. 6. [online]. Dostupné z: <https://a2larm.cz/2022/06/spolek-vesna-pomahame-ukrajinkam-romkam-i-ceskam-teto-zemi-zoufale-chybi-plan-co-bude-dal-s-uprchliky/> [cit. 16. 12. 2023].
- Zubáková, D. 2023. Nepokoje Romů po smrti Nikolase: jak je vidí Romka z „Bronxu“? *A2larm.cz*, 23. 6. [online]. Dostupné z: <https://a2larm.cz/2023/06/nepokoje-romu-po-smrti-nikolase-jak-je-vidi-romka-z-bronxu/> [cit. 16. 12. 2023].

24. 2. 2023 | Hlavní nádraží Praha | Demonstrace Iniciativy Hlavák během slavnostní akce pražského Magistrátu na Hlavním nádraží | Foto: Petr zewlakk Vrabec

24. 2. 2023 | Hlavní nádraží Praha | Demonstrace Iniciativy Hlavák během slavnostní akce pražského Magistrátu na Hlavním nádraží | Ochranka slovně útočí na demonstranty | Foto: Petr zewlakk Vrabec

24. 2. 2023 | Hlavní nádraží Praha | Demonstrace Iniciativy Hlavák během slavnostní akce pražského Magistrátu na Hlavním nádraží | V popředí Jozef Miker | Foto: Petr zewlakk Vrabec

17. 6. 2023 | Staroměstské náměstí Praha | Demonstrace k vyjádření solidarity a vzájemné úcty | Foto: Petr zewlakk Vrabec

17. 6. 2023 | Staroměstské náměstí Praha | Demonstrace k vyjádření solidarity a vzájemné úcty | Foto: Petr zewlakk Vrabec

12. 7. 2023 | Úřad vlády ČR, Praha | Demonstrace za mír a bezpečnost | V saku Miroslav Tancoš | Foto: Petr zewlakk Vrabec

12. 7. 2023 | Úřad vlády ČR, Praha | Demonstrace za mír a bezpečnost | Foto: Petr zewlakk Vrabec

12. 7. 2023 | Úřad vlády ČR, Praha | Demonstrace za mír a bezpečnost | U mikrofonu David Mezei | Foto: Petr zewlakk Vrabec

13. 7. 2023 | Úřad vlády ČR, Praha | Demonstrace na podporu práv Romů a proti vládě | Demonstranti s transparenty |
Foto: Petr zewlakk Vrabec

13. 7. 2023 | Úřad vlády ČR, Praha | Demonstrace na podporu práv Romů a proti vládě | Konflikt mezi organizátory a dvěma příznivci DSSS | Foto: Petr zewlakk Vrabec

13. 7. 2023 | Úřad vlády ČR, Praha | Demonstrace na podporu práv Romů a proti vládě | U mikrofonu Jan Houška | Foto: Petr zewlakk Vrabec

18. 7. 2023 | Krupka | Demontrace na sídlišti Maršov | Foto: Petr zewlakk Vrabec

18. 7. 2023 | Krupka | Demonstrace na sídlišti Maršov | Foto: Petr zewlakk Vrabec

18. 7. 2023 | Krupka | Demonstranti před budovou policejní služebny | Foto: Petr zewlakk Vrabec

18. 7. 2023 | Krupka | Demontrace na sídlšti Maršov | Foto: Petr zewlakk Vrabec

Recenze | Anotace

Paloma Gay y Blasco, Martin Fotta (eds.)
Romani chronicles of COVID-19: Testimonies of harm and resilience
/ Edit Szénássy

Jan Ort
Harmonie soužití. Romové jako místní obyvatelé východního Slovenska
/ Stano Daniel

Iliana Sarafian
Contesting moralities: Roma identities, state and kinship
/ Lada Viková

Paloma Gay y Blasco a Martin Fotta (eds.)

Romani chronicles of COVID-19: Testimonies of harm and resilience
[Romské kroniky COVID-19: Svědectví o újmě a odolnosti]

New York, Oxford: Berghahn Books, 2023, 314 s., ISBN 978-1-80073-893-5

V březnu 2020 se epidemie COVID-19 proměnila v pandemii a velmi specificky zasáhla světové společenství. Ačkoli ovlivnila životy většiny jednotlivců na planetě způsobem, který jsme nikdy nepředpokládali, brzy se ukázalo, že její vlivy budou na některé populace výraznější než na jiné. Odborníci na veřejné zdraví a epidemiologové brzy identifikovali faktory způsobující, že někteří lidé byli vůči viru zranitelnější než jiní. Během několika měsíců od vypuknutí pandemie se tak ukázalo, že etnický původ hraje hlavní roli ve zvýšeném riziku nákazy virem, vážných zdravotních komplikací i úmrtí (viz Sze a kol. 2020). Etnická příslušnost však nebyla jediným rizikovým faktorem: obzvláště vážně byli zasaženi chudí lidé, lidé z marginalizovaných komunit a nebělošské obyvatelstvo (tyto tři kategorie se navíc všechny navzájem často překrývají), a stejně tak lidé s komorbiditami, kuřáci, starší lidé nebo těhotné ženy.

Základní premisou recenzované knihy je myšlenka, že Romové na celém světě, jako marginalizovaní lidé, prožili pandemii způsobem, který zatím nebyl dostatečně prezentován ani studován. Ovšem ti, kdo hledají odpovědi na naléhavé otázky týkající se intersekcionálního protnutí romské etnické příslušnosti, chování souvisejícího se zdravím, intervencí v oblasti veřejného zdraví a zdravotních výsledků v souvislosti s COVID-19, budou zklamáni. Těmto tématům se kniha věnuje jen málo – pokud je mi známo, takto zaměřená komplexní nadnárodní analýza dosud ani publikována nebyla. Kniha tak poskytuje jen málo epidemiologických, „faktografických“ nebo objektivních údajů pro podporu tvrzení, že Romové prošli obdobím pandemie specifickým způsobem, a do značné míry se opírá o vyprávění z první ruky a diskurzivní textovou analýzu. Jakkoli odkaz na „kroniky“ v jejím názvu vyvolává představu svědecké dokumentace důležitých historických událostí zachycovaných pro budoucí generace, ve skutečnosti ji tvoří velmi různorodé texty.

Tento její formát je možná také důsledkem toho, že vznikla převážně v prvním roce pandemie, kdy se mezi romským obyvatelstvem neprovádělo mnoho vědeckých studií kvůli lockdownům a neschopnosti grantového systému na danou situaci rychle reagovat (jako protipříklad viz systematický sběr dat o dopadech COVID-19 na život černošských obyvatel USA – Guides Library Harvard.edu 2022).

Kniha obsahuje soubor esejů ze Španělska, Brazílie, Slovenska, Polska a Česka, přičemž každé zemi je věnováno tři až šest podkapitol. Publikace se pyšní tím, že se vymyká pohodlným kategorizacím akademického, aktivistického či autobiografického psaní. Má cekem 37 příspěvatelů a je směsicí textů všech těchto stylů. Pluralita žánrů (akademické či poloakademické texty, memoáry, deník) nevyhnutelně přináší i různou kvalitu psaní. Editori, kteří hned v úvodu sdělují, že nejsou Romové, vymezují cíle této sbírky textů jako „způsob zprostředkování svědectví, ale i analýzy, reflexe a debaty“ a autory textů označují za „kronikáře“, kteří „jsou svědky dokumentujícími, co se děje kolem nich“ (s. 2). Čtenářům slibují odpovědi na otázky týkající se způsobů, jakými se pandemie promítla do romských komunit na úrovni každodenní reality individuálních, avšak rozmanitých romských životů; stejně jako prezentaci rozmanitých stop toho, jak se propojily před pandemií existující protiromské nálady, historicky podmíněné nerovnosti a zdravotní rozdíly a vznikly tak nové formy marginalizace (s. 3).

Celá kniha je uspořádána podle geografického klíče. V rámci každého celku věnovaného jedné zemi je téma Romů a pandemie řešeno z různých perspektiv. První oddíl se věnuje Španělsku. Kronikáři se v této části knihy věnují diskusím o již existujících nerovnostech, které se v důsledku lockdownových opatření ještě prohloubily. Španělské kapitole dominují osobní přímé výpovědi členů komunity a komunitních pracovníků a rovněž přináší řadu zajímavých postřehů z oblasti veřejného zdraví. Druhá hlavní část knihy se zaměřuje na Brazílii – jedinou mimoevropskou zemi, která se v knize objevuje. Brazilští příspěvatelé (akademici i aktivisté) popisují svou angažovanost a snahy zmírnit dopady úředních opatření přijímaných v době pandemie, které poškozovaly zejména Romy. Polské příspěvky se zabývají rolí technologií během lockdownů a nastolují otázku možností realizace etnografického výzkumu přes Zoom. Česká část, kterou sestavoval antropolog Yasar Abu Ghosh, je dobrou připomínkou nejen toho, že právě historické zkušenosti s nerovnostmi značně ovlivnily způsob, jakým Romové pandemii prožili, ale že pandemie vytvořila kromě nových výzev také nové příležitosti přinejmenším pro některé z nich. Na rozdíl od jiných zemí s početnou romskou menšinou nebyla v České republice přijata žádná zvláštní opatření zaměřená na Romy v souvislosti s prevencí šíření COVID 19. Naopak, Romové přitahovali ze strany úřadů kupodivu jen malou pozornost. Americká aktivistka za práva Romů Gwendolyn Albert si zde všímá, že česká média do značné míry ignorovala, jak se Romům během lockdownů dařilo. Poznamenává také, že úřady neorganizovaly žádnou cílenou očkovací kampaň, která by bojovala

proti dezinformacím kolem očkování v romské komunitě. V dalším příspěvku poukazuje Abu Ghosh na zdánlivě rozporuplný trend, podle kterého – alespoň v jeho výzkumném terénu v jižních Čechách – chudí Romové, kteří se běžně živí podřadnými pracemi, našli během pandemie překvapivě dobré pracovní příležitosti. Ty se jim uvolnily díky návratu ukrajinských stavebních dělníků do jejich domovské země v návaznosti na zavedená lockdownová omezení. Jeden z kronikářových informátorů se tak paradoxně vyjádřil, že jeho rodina si nikdy nežíla lépe než v prvním roce pandemie a že doufá, že tato situace nikdy neskončí. Dalším textem, uvedeným Abu Ghoshem, je rozhovor s romským aktivistou Jozefem Mikerem, který popisuje změny, k nimž v důsledku pandemie došlo v jeho komunitě. Text romské spisovatelky Ivety Kokyové je poetickou úvahou o setkání, spojení, ztrátě a důležitosti pomoci bližním v nouzi.

Pandemie nebyla jen závodem v utrpení a někteří autoři dokázali vykreslit i diferencovanější obraz života v lockdownu. V tomto ohledu představují asi nejzajímavější část knihy slovenské kroniky. V úvodu této části Andrej Belák a Tomáš Hrustič, dva antropologové se zkušeností s romistickým výzkumem v oblasti veřejného zdraví, dávají do širších souvislostí lockdownová opatření slovenských úřadů cílená na vybrané romské osady. Na základě epidemiologických dat vyvracejí předpoklad editorů, že romská etnicita nekorelovala se zvýšenou úmrtností na COVID-19 (s. 8). Součástí sekce zaměřené na Slovensko je také čtenářsky asi nejzábavnější text celé knihy: vyprávění Albína Petera o jeho návratu z Velké Británie na Slovensko a o jeho zkušenostech s povinnou státní karanténou. Autentická zpráva tohoto Roma, podaná ve formě deníkových záznamů a zprostředkovaná Tomášem Hrustičem, je snad jediným vyprávěním „z první ruky“ v tomto editovaném svazku, které se vyhýbá patetičnosti a místo toho s humorem sděluje složitosti různých sociálních realit. Na rozdíl od ostatních kapitol svazku, kde jsou Romové (romskými autory) líčeni jako zodpovědní občané, kteří se snaží dodržovat úřední nařízení, tato kapitola skrze etnografické detaily představuje specifický romský smysl pro humor a specifický způsob vzdorování – při respektování nařízení a zároveň hledání možností, jak prosadit své aktérství, vytvářet příležitosti, jak uniknout úřednímu dohledu. Autor popisuje, jak se jemu a jeho skupině rodinných příslušníků a přátel podařilo najít techniky, jak zažít pocit sounáležitosti navzdory téměř úplné prostorové segregaci v karanténním zařízení, kam byli během lockdownů na několik dní umísťováni lidé vracející se na Slovensko ze zahraničí. Přes balkon si navzájem posílali potřebné věci, čímž ve skupině udržovali pouta solidarity. Jedna z romských žen dokonce zorganizovala ze svého pokoje protest tím, že podnítila vlastní děti, aby šly na balkon a skandovaly „Pusťte nás domů, sakra!“, až se „všechny romské děti z několika pater přidaly“ (s. 168).

Jak tedy kniha plní slib, že čtenáři nabídne dokumentaci a analýzu „pandemie a jejích dopadů a ukáže, jak formuje životy Romů, kteří se i před březnem 2020

potýkali s břemenem normalizované marginalizace a útlaku“ (s. 24)? Svazek jasně staví do popředí hlasy neakademických romských autorů, což ji velmi odlišuje od jiných podobných publikací. Možná tak aspiruje na maximální autenticitu, ale i na pozici autority, co se týče zkušeností Romů v době pandemie i po ní. Ačkoli jsou přímá osobní vyprávění, každodenní zkušenosti a v nich obsažené občasně reflexe strukturálních nerovností důležitým svědectvím o stavu věcí ve výjimečné době, možná by stačilo publikovat alespoň některá z nich na specializovaném blogu, nikoli v knižním formátu. Nejcennější jsou z celé knihy pro autorku této recenze ty příspěvky, které obsahují prvky etnografické analytické reflexe a nuancují až příliš univerzální zkušenosti s globálním utrpením spojeným s onemocněním COVID-19. Široká rozkročenost publikace – celá škála spoluautorů a jejich zkušeností – znamená, že se v ní konkrétní osobní zkušenosti střídají s až příliš předvídatelnými nebo schematickými výpověďmi, čemuž se možná dalo předejít většími redakčními zásahy. Kniha je dostatečně obecná na to, aby oslovila široké publikum, ale možná až příliš rozmanitá na to, aby se do ní její čtenáři dokázali skutečně začíst.

Edit Szénássy¹

Literatura

- Guides Library Harvard.edu 2022. Black America and COVID-19 Documenting the impact of COVID-19 on Black America, 2. 3. [online]. Dostupné z: <https://guides.library.harvard.edu/BlackCovid/home> [cit. 20. 11. 2023].
- Sze, S. a kol. 2020. Ethnicity and clinical outcomes in COVID-19: A systematic review and meta-analysis. *EClinicalMedicine* 29-30: 1–17 [on-line]. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eclinm.2020.100630>.

¹ Autorka je antropoložka působící jako externí výzkumnice na Sociologickém ústavu AV ČR. E-mail: szenedit@gmail.com

Jan Ort

Harmonie soužití. Romové jako místní obyvatelé východního Slovenska

Praha: Nakladatelství Karolinum, 2023, 218 s., ISBN 978-80-246-533-0

Nikto by nepovedal, že tu bývajú Rómovia

V dnešnej spoločnosti sa príliš veľa Rómov a Rómovok ocitne v situácii, keď im niekto tvrdí, že sú výnimkou. Je to štatistický nezmysel, ale to už tak pri predsudkoch býva. Byť výnimkou znamená, že oslovený nenapĺňa stereotypné a predsudochné predstavy o Rómoch. Takáto poznámka o výnimočnosti zvyčajne zaznieva z úst Nerómov, ktorí tak nevedomky alebo zámerne vyjadrujú svoje predsudky. Je to akýsi zvláštny fenomén, pretože na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že ide o lichotivý kompliment. Avšak, hlbší pohľad odhaľuje, že autor vyhlásenia sa v skutočnosti k stereotypnému pohľadu na Rómov priznáva. Svojim spôsobom vyjadruje presvedčenie, že ostatní Rómovia sú homogénnou skupinou, zatiaľ čo konkrétny jednotlivec je nejakým spôsobom výnimočný, odlišný.

Aby sme v plnej miere ocenili ironický charakter tejto situácie a aby sme sa ako recipienti cítili skutočne výnimočne, musíme si uvedomiť existenciu protirómskeho rasizmu a zároveň ju v tej istej myšlienke poprieť. „Nikto by nepovedal, že tu bývajú Rómovia“ — je presne takou vetou. A práve túto formu Schrödingerovho rasizmu zažívajú v knihe Jana Orta s názvom *Harmonie soužití* Rómovia vo východoslovenskej obci pod fiktívnym názvom Jolany. Názov je vymyslený, obec skutočná. A skutočné sú aj rôznorodé príbehy, na pozadí ktorých autor hlbšie analyzuje obec s povestou príkladného spolužitia Rómov s Nerómami. V skutočnosti to bola práve novinová reportáž opisujúca toto spolužitie, ktorá Jana Orta priviedla do Jolany za účelom dlhodobého antropologického výskumu.

Čitateľ s dobrou znalosťou slovenských reálií dokáže skutočný názov lokality na základe rôznych indícií z knihy vystopovať. Možno to presne tak autor chcel — dostatočne tajomné, aby hrdinky a hrdinovia zostali v anonymite, a dostatočne

indikatívne, aby odborná verejnosť vedela informácie overiť a potvrdiť. Aby sme tento autorov zámer udržali, ani táto recenzia skutočný názov lokality neuvedie a dotknutí Rómovia budú aj tu jolianski.

Ortova kniha s podtitulom *Romové jako místní obyvatelé východního Slovenska* má celkovo 218 strán a okrem úvodu a záveru sa člení na štyri hlavné kapitoly sledujúce miestnu príslušnosť Rómov k obci z rôznych pohľadov. Prvá kapitola prináša základný etnický či etnografický pohľad a z aspektu miesta oddeľuje „našich“ Rómov od „našich“ gadžov. Druhá kapitola sa hlbšie pozerá na teritorialitu a hranice medzi rómskym a gadžovským svetom — najmä cez rómsku osadu, a prevažne nerómsku obec. Kapitola tretia sa venuje otázke jazyka: rómskeho miestneho, rómskeho kodifikovaného, gadžovského, slovenského aj rusínskeho. Štvrtou kapitolou Ort spracúva tému práce a pracovnosti. Na tie nazerá v danom kontexte ako na formu prispôsobenia sa, lebo práve takto tému vnímajú v rozhovoroch miestni Rómovia.

Prispôbiť sa čitateľovi

Prispôbenie sa je ústrednou témou knihy. Na vyššej úrovni však možno pozerieť aj na prispôbenie sa Jana Orta čitateľovi. Kto má skutočne byť čitateľom? V *Harmonii soužití* nájdete informácie, že Rómovia sú síce miestni, ale nie indigénni a asi tiež nie autochtónni. Ponechajme na čitateľovi, či si s touto kategorizáciou poradí bez antropologického slovníka. Komplikované akademické pasáže sú však pretkané osobnými a dobre čitateľnými príbehmi obyvateľov skúmanej obce. Ten akademický jazyk je celkom prirodzený, keďže kniha je rozpracovanou diplomovkou Jana Orta.

Kniha vznikala sedem rokov a vyšla najprv v anglickej verzii. Autor v úvode informuje, že do tejto verzie v češtine pridal aj vstupy v rómčine a doplnil jeden novoobjavený archívny zdroj. Úvod je veľmi obsírný a autor v ňom až apologeticky vysvetľuje svoje myšlienkové a pracovné postupy. Tento prístup sa potom nesie celou prácou. Jeden príklad za všetky: po štyroch stranách prvej kapitoly prichádza informácia, čo autor chce ukázať v prvej kapitole. Je to trochu škoda.

Akademickú hodnotu *Harmonie soužití* posudzovali traja odborníci: Dana Bittnerová (Karlova univerzita), Martin Fotta (Goethe-Universität, Frankfurt am Main) a Jan Grill (Universidad del Valle, Cali, Colombia). Nemá teda príliš zmysel zaoberať sa akademickou stránkou knihy. Vyzdvihnime preto len niektoré aspekty, ktoré môžu zaujať bežného čitateľa.

Jolany naživo

Jan Ort nás v knihe dokonale vtiahne do obce a jej okolia, do svidníckeho okresu. Detaily vidíme aj v metodologickej reflexii, keď autor ide do podrobností

v mnohých aspektoch, ale rovnako si uvedomuje, že Nerómovia sa vyhýbali súvislejším rozhovorom, alebo že medzi respondentmi prevládali muži. Tu možno doplniť, že s Nerómami sa autor rozprával po česky a oni odpovedali v slovenčine, kým s Rómami prebiehali rozhovory v rómčine.

Hneď v úvodnom podakovaní zaujme vsuvka v autentickej rómčine. V autentickej preto, lebo nejde o rómčinu kodifikovanú, naučenú z učebnice, ale zjavne rómčinu, ktorou rozprávajú miestni. Autor im ďakuje, že už si neláme jazyk a že ho prijali, hoci občas robil hlúposti.

Citlivosť niektorých častí dáva pochopiť, prečo autor volí anonymizáciu. Chráni svoje zdroje, dnes už svojich priateľov. A možno argumentovať, že sa predsa nemajú za čo hanbiť. Možno nie pre nás, čitateľov s ukotveným sociálnym statusom. Lenže tu sa musíme vcítiť do kože niekoho, kto o sebe číta, že si požíčial od gadžov náradie a príležitostne peniaze. Nehovoriac o tom, že v tejto knihe autor búra celý domček z karát o tom, že Jolany sú ukážkovou obcou.

Pristúpiť na hru

Mýtus o ukážkovej obci asi najlepšie demontoval Ortov kamarát Zoralo, keď vyslovil, že jolianski Nerómovia s Rómami vychádzajú preto, lebo „sú aj horší“. Vlastne tým potvrdzuje, že to mýtické príkladné spolužitie je o pristúpení na hru. Rómovia z Jolian vedia, že očakávania od nich sú nízke.

Zoralo tým otvára rozsiahlejší spoločenský problém a otázku, čo očakávame od rómsko-nerómskeho spolužitia. Chceme sa vzájomne obohacovať, alebo sa len tolerovať? Celou knihou sa nesie téma ukážkového spolužitia, ktoré je v podstate založené len na tom, že Rómovia sa prispôbili. Ešte zaujímavejšie je to vtedy, keď o tom hovoria samotní Rómovia, po rómsky, no vo vyjadreniach používajú prebraté sloveso *te prisposobinel pes*.

Ort opisuje stratégie, ktorými jolianski Rómovia „robia zo seba gadžov“. Všima si však aj to, že tieto kroky stále neznamenajú odstrihnutie sa od solidárnych rómskych sietí. Tam by totiž mohlo vzniknúť riziko, že Róm zostane sám v nerómskom svete. Vo svete, v ktorom je nakoniec opäť len „cigán“.

Pri zdôrazňovaní svojej výnimočnosti – predovšetkým vo vlastnom prispôbení – sa jolianski Rómovia vymedzujú nielen voči iným (zaostalým) Rómom, ale aj voči svojim predkom, lebo už nechodia žobrať a nie sú závislí na solidarite gadžov. Týmto *Harmonie soužití* dekonštruuje aj koncept starých zlatých čias. Mýtus o vlastnej výnimočnosti teda vidia nielen geograficky ale aj v čase.

Stále však platí, že Róm z Jolian je výnimočný predovšetkým vymedzením voči stereotypnej predstave o Rómovi. Musí preto rasistické predstavy voči iným Rómom potvrdzovať. Hranica pracovitosti je napríklad ohraničená osadou – Rómovia v osade sú leniví a pracovať sa im nechce. Rómovia z obce sú pracovití,

a ak nepracujú, je tam racionálne vysvetlenie. Na túto hru Rómovia pristupujú aj pri rozhovoroch v krčme. Keď sa Rómovia rozprávajú o práci, prepínajú z rómčiny do rusínčiny, obzvlášť keď hovoria o snahe nájsť si prácu. Obsah takéhoto rozhovoru totiž nebol určený rómskym prítomným, ale skôr prítomným Nerómom. A rusínčinou namiesto slovenčiny sa im Rómovia opäť ešte viac približovali, prispôbovali.

Naši, ale Rómovia

Na Jolany, v historicky znevýhodnenom okrese Svidník, nenazeral Ort izolovane len v čase, v ktorom obec navštevoval. Historické aspekty odhaľoval poctivou prácou s archívnymi materiálmi. Narazil vďaka tomu aj na to, že kým Rómovia aj Nerómovia vnímajú svoj osud počas druhej svetovej vojny zdieľane, archív aj túto idylu nabúrava. V dokumente o povojnovom odškodnení pri menách Nerómov boli uvedené sumy odškodnenia, kým pri Rómoch bola poznámka, že „už dostal dosť“. Podobne nemožno hovoriť o rovnosti ani pri kvalitne zdokumentovaných žiadostiach o pozemky na výstavbu domov.

S každou ďalšou kapitolou sa sen o príkladnom spolužití rozplýva a potvrdzuje sa, že vlastne ide len o všeobecnú akceptáciu nižšieho postavenia Rómov. Keď sa lúčil miestny farár, bolo pre všetkých úplne prirodzené, že sa lúčil s Rómami a Nerómami zvlášť. Keď miestny Róm hovorí o miestnej tradícii veľkonočného posvätenia potravín v košíku, všima si, že Rómovia stáli bližšie k sebe, kým gadžovia len chladne od seba podľa rodín. Kým tento rozdiel si všimol, hranicu medzi Rómami a Nerómami nekomentoval, možno si ju ani nevšimol a považoval za prirodzenú.

Jan Ort však skvele zachytil aj heterogenitu rómsko-nerómskych vzťahov. Najlepšie socio-ekonomicky postavený Róm nebol v pomyselnom *joliaskom* rebríčku až za posledným Nerómom. Dobre situovaný Neróm Jarus po príchode do krčmy pozdraví alkoholika-Róma Petra: „Ta što, cigani?“ No Ort píše, že ten istý Jarus by si to nedovolil voči Rómovi Marošovi, ktorý mal medzi Nerómami rešpekt. A alkoholik-Neróm Kaleňák, ktorého postavenie bolo extrémne nízke, by si takéto správanie nedovolil voči nikomu.

V iných častiach knihy je však svet opäť čiernobiely – rómsko-nerómsky. Predavačka v miestnom obchode viedla Orta k tomu, aby s deťmi nehovoril po rómsky, ale viedol ich ku slovenčine. Ort, ktorý zjavne vedel po česky a po rómsky, sa následne zamýšľa, ako si predavačka môže myslieť, že na toto má on lepšiu kompetenciu než slovensky hovoriaci rómski rodičia detí. Zostáva sa len zamyslieť, či predavačka skutočne myslela slovenčinu alebo len „biely“ jazyk, pokojne češtinu.

Harmónia spolužitia

Najkritickejším bodom v hodnotení tohto typu publikácie je otázka, či prináša niečo nové. Ort sám hovorí, že nechcel napísať len ďalšiu publikáciu o protirómskych postojoch. Hľadal nový pohľad na miestnu príslušnosť - nielen v konkrétnom mieste ale aj vo vzťahu ku konkrétnemu miestu. Toto sa autorovi podarilo. Rómov vykreslených v knihe vnímame v rôznych rozmeroch, ale primárne ako jolianskych.

Miesto zohráva kľúčovú úlohu v rôznych aspektoch. Zoralo napríklad hovorí o skúsenosti s prácou v Česku, kde mal nerómsku kolegyňu zo Svidníka. V Česku boli kamaráti, no naspäť v svidníckom okrese už to neplatí. Tu je život iný.

Silnou pridanou hodnotou knihy je aj neustále poukazovanie na vrstvenie identít. Nie všetky hranice sú rómsko-nerómske. Sú tu aj hranice chudoby, miestneho pôvodu, či hranice genderové. Ort si veľmi správne všíma, že žien sa mýtus o jolianskych Rómoch netýka. Sú to muži, ktorí chodia na fušky a ťazia z dobrého kontaktu s Nerómami. Muži chodili „na Čechy“ za prácou, muži sa politicky angažujú. Toto uvedomenie však prichádza asi neskoro a genderový aspekt sa už do knihy ako predmet výskumu nedostal.

Na začiatku celého príbehu jolianskych Rómov bol novinový článok o spomínanom príkladnom spolužití. Autorka tejto žurnalistickej reportáže vo svojom texte žasne napríklad aj nad tým, že jej pri návšteve prišla obecny úrad odomknúť Rómka. Otázkou zostáva, či by niečo také vôbec malo stáť za povšimnutie v obci, kde Rómovia tvoria polovicu obyvateľstva. Lenže, ak priznáme mieru sociálneho vylúčenia Rómov či explicitného protirómskeho rasizmu, tak áno, je to výnimočné. Hlavnou otázkou *Harmonie soužití* je potom asi skôr otázka, či je to dosť.

Ortova kniha je výnimočná a má potenciál dostať sa k hranici populárnej odbornej literatúry. Stále je viac odborná, takže tú hranicu neprekočí. No k hranici má blízko. Skvele sa číta a otvára aspekty, ktoré nenájdete v mnohých iných podobných publikáciách. Asi jediné, čo knihe skutočne chýba, je dohovor miestneho Róma a Neróma. Niekoho, kto by dokázal knihu reflektovať, zamyslel sa nad životom v obci a pozrel sa na harmóniu spolužitia novou optikou.

Stano Daniel¹

1 Autor pracuje v globálnej filantropickej spoločnosti Porticus a venuje sa podpore projektov zameraných na vzdelávanie znevýhodnených skupín. E-mail: s.daniel@porticus.com.

Iliana Sarafian

**Contesting moralities: Roma identities, state and kinship
[Konkurenční pravidla správného jednání: Romské identity,
stát a příbuzenství]**

New York: Berghahn Books, 2023, 144 s., ISBN: 978-1-80073-906-2, ISBN ebook: 978-1-80073-907-9, DOI: <https://doi.org/10.3167/9781800739062>¹

Kniha Iliany Sarafian, antropoložky z LSE – Londýnské školy ekonomie a politických věd, původem z Bulharska, byla vydána jako pátá v edici New Directions in Romani Studies, jejímiž editory jsou Huub van Baar (Univerzita v Leuvenu) a Angela Kóczé (CEU – Středoevropská univerzita). Edice zastupující nový progresivní směr tzv. kritické romistiky byla zahájena v roce 2018 a v roce 2023 v ní vyšla již šestá kniha,² k níž autorka zde představované publikace psala předmluvu.

Tento směr v romistice reprezentovaný i stejnojmenným periodikem (*Critical Romani Studies* – viz <https://crs.ceu.edu/index.php/crs>) vyžaduje, aby texty o Romech psali především Romové, a pokud Neromové, pak rozhodně ne bez účasti Romů. Jedním z cílů tohoto směru je zbavit romské vědce stigma druhořadosti a nepatřičnosti, neb romistické výzkumy byly donedávna výlučně v rukách vědců z majority a Romové se v těchto výzkumech vyskytovali zpravidla pouze jako informanti a participanti výzkumu, nikoliv jako jejich řešitelé (více viz Dunajeva 2023; Fiałkowska, Garapich, Joźwiak, Mirga-Wojtowicz, Styrkacz, Szewczyk 2023; Ort 2023).

Autorčíným záměrem bylo zaměřit se na eticky citlivé oblasti, ve kterých Romové (a v podstatné části knihy zejména ti, kteří se ve své komunitě i veřejně nějak angažují) musí či museli ve svém životě řešit určitá dilemata vyplývající

1 Tato recenze je rozšířenou verzí textu napsaného pro *Anthropological Journal of European Cultures* (1/2024).

2 *Romské kroniky COVID-19: Svědectví o škodlivosti a odolnosti*, P. Gay y Blasco a M. Fotta (eds.).

z hledání vlastní životní cesty či svého místa ve společnosti. Jejich rozhodování bylo a je logicky ztíženo tím, že se střetávali i střetávají s různými očekáváními – jak vlastními, tak ze strany rodiny či státu, resp. společnosti.

Kniha vychází z terénního výzkumu autorky ve dvou blíže nespecifikovaných a anonymizovaných bulharských městech, který byl obohacen o archivní výzkum a autoetnografické poznámky. Autorka strávila šest měsíců v romské čtvrti ležící ve městě, které nazvala „Radost“ (s 1 300 romskými obyvateli), a po určité pauze pobyla dalších osm měsíců ve větším městě – v knize nazvaném „Sastipe“. Mimochodem, z knihy se nedozvídáme, jak došlo k volbě názvů měst, zda *Radost* a *Sastipe* jsou oba termíny užívané místními Romy a co v jejich dialektu znamená *radost* – pro čtenáře v angličtině zůstává význam těchto slov nepřeložen. Ve městě „Sastipe“ žije 3 000 Romů ve dvou různých částech jedné čtvrti – Horní Mahala a Dolní Mahala – které popisuje jako vzájemně se lišící. Původně šlo o „etnický, ale většinou i nábožensky homogenní část“ (s. 5), dnes se však liší především z hlediska ekonomické prosperity jejích obyvatel i z hlediska infrastruktury a kvality obydlí (s. 6).

Cílem knihy bylo přiblížit vlastní poznatky o rodinném životě Romů, jak je autorka sledovala v obou čtvrtích. Zaměřovala se při tom na otázky týkající se péče o děti, zkoumala, kdo ovlivňuje jejich vzdělání, zabývala se i cestami vývoje „romských elit“ v konkrétních komunitách a také otázkami spojenými s ženstvím a dospíváním (s. 7). Autorka zdůrazňuje, že v každé z kapitol je mnoho „příkladů toho, jak se příbuzenství staví proti státní politice“ vytvářením „alternativních narativů a forem morálky, historické identity a sounáležitosti“ (s. 8). Jejím cílem nebylo popsat „pravidla a tradice“, jak to – dle Sarafian obvykle stále ještě – dělají romistické etnografické studie, ale sledovat „možnosti a nemožnosti plánování budoucnosti, vytváření či zanikání komunit, [...] aktérství, socioekonomické strategie pro přežití“ (s. 8).

Kniha je členěna do úvodu, šesti kapitol a závěru a obsahuje 12 ilustrací (výběr z autorčina vlastního sběru historických rodinných fotografií), kromě odkazů obsahuje i 8 stran jmenného a věcného rejstříku. První kapitola se zabývá metodologií a teoretickým rámováním, druhá především způsoby mezigeneračního předávání rodinné historie a individuálních vzpomínek (v kombinaci s archivním výzkumem – dohledáváním relevantních dat tam, kde byla rodinná historie zapomenuta, byť nutno přiznat, že v archivním výzkumu nejde autorka nijak do hloubky). Tyto rodinné historie představují různé typy vyprávění – o tom, odkud rodina pocházela, o svatbách, porodech či pohřbech. Třetí kapitola přibližuje rozdíly mezi morálkou státu (školská zařízení, sociální systém) a morálkou příbuzenství, mezi nimiž jsou romské děti vzdělávány. Čtvrtá kapitola se zabývá identitou a aktivismem, tedy zásadními tématy celé knihy, které ji provází od úvodu až po závěr. Pátá kapitola se věnuje domovu a tomu, jak stát do romských domovů zasahuje – zejména nálepkováním výchovy romských rodičů

pojmem „nepatřičné rodičovství“ a následným odnímáním dětí do ústavní výchovy. Poslední kapitola „Genderové strategie“ do hloubky rozebírá rozdíly mezi oběma výše uvedenými morálkami (příbuzenskou a státní), ale také morálkou jednotlivce, přičemž zdůrazňuje odlišné role mužů a žen, jejich nerovné postavení v romských rodinách a to, jak se mění status romské ženy během jejího života.

V textu se střídají pasáže zprostředkovávající autorčina pozorování a jejich reflexi s popisy vzpomínek a zážitků z její osobní cesty při hledání a upevňování identity romské vědkyně. Autorka sice vstoupila do jí předem neznámých prostředí, zároveň se však hlásí ke svému insiderství – z podobného prostředí sama pochází – a čtenáři vidí, že témata, která si vybírá k hlubší analýze, v ní zrála řadu let. Sama totiž čelila tlakům, ve kterých se svářela tradice s modernitou, očekávání ze strany rodiny či ze strany dalších aktérů. Svá zjištění autorka bohatě komentuje a konfrontuje s odbornými texty dalších autorů. Zajímavá může být pro místní čtenáře skutečnost, že ač soupis použité literatury obsahuje cca 250 položek, z produkce českých vědců a vědkyň je uveden pouze jediný titul – Fremlová 2022, ze slovenských očekávaných jmen nenacházím – kromě více textů Marushiakové – žádný text, zatímco zástupci maďarské či polské romistiky jsou hojně zastoupeni. Jistě by bylo možné k jejímu výzkumu vhodně vztáhnout i mnohé texty otištěné anglicky např. ve *Slovenském národopise*.

Jako první uvádí autorka příběh blízké kamarádky Mileny (vrstevnice a spolužačky ze sousedství v romské čtvrti, kde autorka vyrůstala), která přišla o život poté, co pro ni odmítla do této údajně nebezpečné čtvrti přijet záchranka, a to přesto, že u ní došlo k vážným komplikacím, kdy na začátku porodu upadla do mdlob. Do nemocnice se pak dostala s příliš velkým zpožděním, a i když dítě přežilo, Milenu se lékařům zachránit nepodařilo. Jak autorka přiznává, Milenin příběh „zůstal pevně ukotven“ v její paměti (s. 10). V tomto případě se z mého pohledu nejednalo ani tak o střet morálních představ, ale přímo o diskriminaci v oblasti poskytování zdravotní péče: nemocnice odmítla vyslat sanitku do romské čtvrti a požadovala, ať pacientku přiveze rodina sama. Nemocnice argumentovala, že do romské čtvrti nejedí, rodina neměla k dispozici auto a navíc věděla, že rodička potřebuje okamžitou pomoc odborníků. Autorka však příběh Mileny zasadila do své úvahy o časných sňatcích (Mileně bylo v době jejího úmrtí 19) a stal se pro ni jistým mementem či iniciačním příběhem, který ji vedl k objevování dalších příběhů a rozkrývání konfliktů mezi morálními zásadami státu, rodin a potřebami jednotlivých Romů.

Na příběh Mileny navazuje autorka desítkami dalších příběhů – ať už prožitých, vyslechnutých, či odpozorovaných – které pečlivě analyzuje a ukazuje na nich střety různých pohledů na konkrétní události, stavy i procesy, k nimž v romských rodinách přirozeně dochází. Následně formuluje rozdíly v očekáváních různých aktérů. Výsledkem je velmi obohacující a zároveň čtivý a poutavý text.

Jako čtenáři můžeme pozorovat, jak autorka postupně měnila své postoje k vlastní romské identitě a s hlubokým vhledem podloženým vlastní zkušeností tyto proměny vysledovala i u svých informantů (od Turnerova „ani tady, ani tam“ – viz Turner 1967, po Saidovo „nikdo dnes není čistě jedna věc“ – Said 1993), k čemuž ovšem poznamenává, že byla a je i nadále ovlivňována mnoha dalšími autory, které také jmenuje (s. 11–13). Zdůrazňuje existenci „komplexu heterogenity a rozdílnosti v podskupinové identitě“ (s. 13) a také hegemonické síly různých druhů aktérů, kteří konstruuji romskou identitu při zdůrazňování „chudoby, prekarity a konceptu podtřídy“ a vytváří tlak na romské jedince, aby tyto názory akceptovali (s. 14). Za zvláštního aktéra považuje stát, který je v knize konceptualizován jako autonomní činitel, jenž produkuje morálku, pravidla a zásady, přičemž zodpovědnost tohoto aktéra považuje autorka za klíčovou, a to především pokud působí na některé z extrémních pozic – ať už se chová brutálně, či naopak Romy a jejich potřeby ignoruje. Jako příklad selhání státu uvádí např. praxi, kdy jsou děti institucemi označovány za pocházející z „neadekvátních rodin“ (s. 15–16). Do vlastní analýzy zahrнула také vzpomínky na vlivy různých režimů (jmenuje socialismus a postsocialismus – s. 17). Kromě vlivu státu věnuje autorka speciální pozornost také příbuzenství, jež v romských rodinách život každého jednotlivce silně ovlivňuje, a jak zdůrazňuje, bez zahrnutí a porozumění této oblasti by byla celá její analýza těžko pochopitelná.

Čtvrté kapitole, kterou považují za jednu z hlavních, se zde věnuji podrobněji. Autorka v ní detailně přibližuje čtyři příběhy, jeden z nich se týká Neli – kolegyně, v jejíž rodině Sarafian pobývala v „Radosti“. Neli během svého dospívání odmítala vše romské: oblečení, tradice, účes, přátele – a dokonce i obor ke studiu si vybrala takový, aby potvrdil i upevnil její „gádžovství“ (věnovala se bulharštině a bulharské literatuře). Ovšem poté, co jí její neromský snoubenec navrhl, aby na svou svatbu nezvali nikoho z její rodiny, probudil v ní jednak hněv (brzy pak následoval rozchod), ale také potřebu se s vlastním romstvím vyrovnat: postupně se z ní stala aktivistka – v době výzkumu pracovala v neziskové organizaci v romské čtvrti, kde vyrůstala. Autorka její příběh shrnuje na závěr slovy: „Aktivismus byl pro Neli způsobem života, který si vědomě zvolila jako reakci na své dřívější popírání vlastního romství“ (s. 76). K tomu, stát se romskou aktivistkou (a pracovat pro komunitu), vedly často i jiné důvody jako diskriminace na trhu práce (případ Saši), či snaha o nalezení smysluplné práce a pomoci dalším dostat se z marginalizovaného postavení (případ Stoyana). Popsán je však i problematický a smutný příběh nadané Ekateriny, která byla chloubou celé komunity, dokonce se jí podařilo dostat na medicínu v Sofii, ovšem následně přestala jezdit domů. Její příbuzní vzpomínali, že se své rodině a komunitě odcizila natolik, že když ji její ngramotná matka na univerzitě vyhledala, Ekaterina ji sice objala, ale také ji poprosila, ať za ní již nejedzí – a od té doby matka svou dceru neviděla. Pouze se o ní dozvěděla, že se stala lékařkou, vdala se za lékaře a pracuje v nemocnici. Když

ji kontaktovala její sestra a chtěla ji v nemocnici navštívit, Ekaterina se s ní odmítla setkat. Autorka se pokusila Ekaterinu nalézt, aby jí vyjádřila své porozumění (chápala její aktérství a obecně též obtíže první generace vzdělaných Romů „skloubit minulost s budoucností“ – s. 79), ovšem zjistila, že tato žena zemřela sama, daleko od své rodiny. Na těchto a dalších případech autorka ukazuje, že chceme-li porozumět otázkám romské identity a aktivismu, je třeba opustit otázky typu, čím jsou Romové k aktivismu determinováni a jak kráčí za svou seberealizací. Složitě vnitřní rozpory je možné objasnit pouze prostřednictvím pohledů dovnitř, skrze detaily konkrétních případů (s. 80). Otázka hledání identity je tématem také další kapitoly věnované romským domovům: opět je založena zejména na vzpomínkách romských informantů s touto zkušeností. Přibližuje momenty, kdy byli odebráni z vlastních rodin, a průběh jejich adaptace na ústavní péči i na střídání prostředí domovů, kdy se postupně střetávali s různými představami o tom, co je správné.

V poslední kapitole je zvláštní pozornost věnována raným sňatkům, které byly za socialismu sice omezeny, ale přesto přetrvaly dodnes. Zde je fascinující sledovat, jak autorka sama reflektuje proměny svých vlastních postojů, kdy se k raným (a často rodiči předem smluveným) sňatkům, k nimž v její vlastní komunitě stále docházelo, stavěla od svého dospívání odmítavě jako k zastaralým a nefunkčním tradicím. Během výzkumu, kdy sbírala a analyzovala narativy mnoha informantů a informantek, se téměř stává obhájcem jejich perspektivy, která zdůrazňuje starost a péči o vlastní děti, povinnost rodičů zajistit dětem prosperitu a štěstí v budoucím rodinném životě. Logicky se tak věnuje souhlasu i nesouhlasu mladých lidí, ale i rodičů, pokud si výběr partnera snaží vyjednat mladí sami – odhaluje tak nekompatibilitu různých očekávání jednotlivých aktérů (státu, který svými zákony tradiční rané sňatky zakazuje, rodiny, která v raných sňatcích spatřuje chvályhodnou tradici spadající do péče o potomky, a konkrétních jedinců, kteří se snaží prosadit své individuální představy o partnerství). Další významnou oblastí, které se autorka věnuje, je příprava na mateřství a s tím spojené informování mladých žen (a naopak přísné neinformování dívek) o otázkách spojených se sexualitou.

Knihu lze vnímat jako mimořádný antropologický příspěvek, který nabízí otevřený příběh o cestě hledání identity ze strany romské antropoložky, autorky, která vnímavě reflektuje své přístupy i přístupy svých romských informantů k tradicím i k proměnám života v komunitě. Současně formuluje etické otázky spojené s hledáním a vyjednáváním pozice Romů ve společnosti, a to především v posledních desetiletích. Autorčino pátrání po specifických etických dilematech v romském prostředí, které vznikají střetem vnitřních a vnějších morálních zásad, probíhalo prostřednictvím vlastního výzkumu a sebereflexí, které vedly autorku k pochopení a redefinici vlastního pohledu na romství. (V souvislosti s romstvím pracuje autorka v angličtině s termínem *Roma-ness*, ale zmiňuje i různé pojmy

z romských dialektů jako *o Romipen* / *o Romimo* / *o Romanipen* atd. – viz také s. 13). Díky velkému množství různých příkladů v každé z kapitol 2–6 je možné každou z nich (po přečtení Úvodu a první kapitoly) číst samostatně – každá má své vlastní poselství a současně každá zanechá ve čtenáři silný dojem a vzbudí zájem o jiný, nový okruh otázek.

Lada Viková³

Literatura

- Dunajeva, J. 2023. Dekolonizace produkce vědění: Kritický obrat v romistických studiích. *Romano džaniben* 30 (1): 107–117.
- Fiałkowska, K., Garapich, M. P., Joźwiak, I., Mirga-Wojtowicz, E., Styrkacz, S., Szewczyk, M. 2023. *Anti-pačiw* v gádžovské akademii, Ficowského stíny – a co s nimi? Cvičení v reciproční etnografii a dekolonizaci polské romistiky. *Romano džaniben* 30 (1): 77–102.
- Fremlova, L. 2022. *Queer Roma*. London: Routledge.
- Ort, J. 2023. Sociální mobilita Romů z dekolonizační perspektivy. Úvod k tematickému číslu *Romano džaniben*. *Romano džaniben* 30 (1): 5–24.
- Said, E. 1993. *Culture and imperialism*. New York: Knopf.
- Turner, V. 1967. 'Betwixt and between: the liminal period in rites de passage'. In: *The forest of symbols: aspects of Ndembu ritual*. Itaca, NY: Cornell University Press, 93–111.

³ Autorka působí na KSKA FF UPCE v Pardubicích. E-mail: lada.vikova@upce.cz

Romano džaniben – 30. ročník – 2/2023

Časopis romistických studií

Tento časopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky.
Dále byl financován hlavním městem Praha z Programu v oblasti podpory
aktivit národnostních menšin na území hl. m. Prahy pro rok 2023.

MINISTERSTVO
KULTURY

Vydává Romano džaniben, z. s.
Biskupcova 85, 130 00 Praha 3
e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz
bankovní spojení: 161582339/0300
Šéfredaktoři: Pavel Kubaník, Helena Sadílková
Redaktoři: Renata Berkýřová, Helena Kaftanová, Jan Ort,
Lada Viková, Eva Zdařilová

Redakční rada:

Mgr. Michael Beníšek, Ph.D.; Mgr. Viktor Elšík, Ph.D.;
Martin Fotta, PhD; PhDr. Jana Horváthová; Mgr. Pavel Kubaník, Ph.D.;
Mgr. Alexander Mušinka, PhD.; doc. Jurina Rusnáková, Ph.D.;
Helena Sadílková, Ph.D.; Mgr. Lada Viková, Ph.D.;
Mgr. Tatiana Zachar Podolinská, Ph.D.

Sazba: Kateřina Krčíková
Obálka: Daniela Kramerová
Tisk: powerprint s.r.o.
Náklad: 300 ks
Doporučená cena: 160 Kč
Roční předplatné: 320 Kč (včetně poštovního a balného)
ISSN 1210-8545 (Print)
ISSN 2788-3809 (On-line)
Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků
nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno
Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24. 6. 1994.